

TÖRÖK ADÁM*

A piaci erőfölény jogi és gazdasági kezelése az Európai Unió versenypolitikájában¹

A piaci verseny vizsgálatánál különösen érdekes kérdés, hogy milyen jogi határokig mehetnek el a versenytársak akkor, ha létfontosságú számukra piaci részarányuk növelése, és – például nem bővülő piacokon – ezt csak versenytársaik rovására tehetik meg. A modern versenypolitikákban egyre fontosabb elem a piaci erőfölénnyel vagy dominanciával való visszaélés kezelése. Ez a versenyhatóságok igen érzékeny feladata, hiszen a határ gyakran elmosódik a csupán agresszív és a már törvénytelen (versenytorzító) piaci magatartásformák között. A piaci erőfölény túlzott kihasználása közeli rokona a kereskedelempolitikából ismert dömpingproblémának, és – erős importverseny esetén – ennek a jele lehet az importpenetráció fokának hirtelen megnövekedése.

Az Európai Unióba készülő Magyarország talán a versenypolitikai alkalmazkodási feladatsomag könnyebbik részén esett túl akkor, amikor az 1991-es Európa Megállapodást teljesítve végrehajtotta a versenyjogi harmonizációt. A formális versenyjog alkalmazásának ugyanis számos gyakorlati buktatója van. Mivel pedig a magyar piaci viszonyok még jócskán eltérnek azoktól, amelyekre létrehozták az EU versenyjogát és versenypolitikáját, az átvett versenyjog konkrét alkalmazásának a kérdőjelei még igen nagyok. A tanulmány a versenyjog egyik szűkebb területén, a

* D. Sc., MTA Közgazdaságtudományi Kutatóközpont, igazgató

¹ A tanulmány a szerző előkészületben lévő „Verseny a versenyképességért?” című könyvének egyik fejezetéből készített átdolgozott változat. A szerző a kutatás támogatásáért köszönetét fejezi ki az OTKA T 019253 sz., az importpenetráció elemzésének elméleti és módszertani kérdéseit vizsgáló programnak.

piaci erőfölénnyel való visszaélés eseteit vizsgálva mutatja be az EU beavatatlanok számára alighanem megdöbbentően bonyolult, ugyanakkor igen kifinomult versenypolitikájának működését.

A versenyjogi alapok

A Római Szerződés 86. cikkelye a domináns piaci szerep megszerzésére irányuló, ezek között a monopolista törekvések ellenőrzését és korlátozását hivatott megalapozni a közös piacon¹, illetve annak lényeges részén („... *within the common market or in a substantial part of it*”). A 86. cikkely megtiltja a domináns piaci helyzettel való visszaélést akár egy, akár több vállalkozás számára, mint a közös piaccal összeegyeztethetetlen viselkedést, ha ez befolyásolja a tagállamok közötti kereskedelmet. A dominancia fogalmát a 86. cikkely külön nem definiálja, viszont négy esetet említ fontos példaként²:

- „a) méltánytalan eladási vagy vételárak, egyéb üzleti feltételek közvetlen vagy közvetett kikényszerítése;
- b) a termelésnek, a forgalmazásnak vagy a műszaki fejlesztésnek a fogyasztók kárára történő korlátozása;
- c) azonos értékű ügyletek esetén a kereskedelmi partnerekkel szemben eltérő feltételek alkalmazása, hogy azok így a versenyben hátrányba kerüljenek;
- d) a szerződés megkötésének olyan többletszolgáltatásokhoz kötése a szerződő felekkel szemben, amelyek sem természetüknél fogva, sem a

¹ Fel kell hívni a figyelmet, hogy itt nem a Közös Piacról, mint az Európai Közösségek három szervezetének – Közös Piac, Montánunió, Euratom – egyikéről, hanem egy közös piacról, mint kereskedelempolitikai elméleti fogalomról van szó. Ez a gazdasági integráció kiépítésének négy fokozata közül a harmadik. Az első a *szabadkereskedelmi övezet*, ahol a tagok egymás között lebontják a vámokat, de fenntartják saját külső vámtarifáikat. A második a *vámunió*, ahol már a külső vámok is közősek. A harmadik a *közös piac*, ahol már megszűntek nemcsak az áruk, hanem a termelési tényezők mozgása előtti akadályok is a tagországok között. A negyedik pedig a *gazdasági unió*, ahol a költségvetési, a monetáris és a szociális politikák bizonyos egysége is megvalósul (Caves-Jones, 1985. 263.).

² Forrás: (Az Európai Közösségek..., 1992a. 47.). Érdemes ehhez idézni Vörös Imre igen szabatos jogszabály-értelmezését: „Az EK-szerződés 86.§-ának szerkezete a következő: generálklauzula tiltja a gazdasági erőfölénnyel való visszaélést (*abuse of dominant position*), majd a szabály példálózva felsorolja a jellegzetes – visszaélést megvalósító – magatartásokat. A tilalom hatálya alá vonja az oligopóliumokat is” (Vörös, 1996. 147.). Az utóbbi megjegyzés azért nagyon fontos, mert felhívja a figyelmet arra, hogy az oligopóliumok nemcsak kartellként – azaz a 85.§. hatálya alatt – , hanem bármiféle összejátszás nélkül is érvényesíthetnek piaci erőfölényt.

kereskedelmi szokások szerint nem állnak kapcsolatban a szerződés tárgyával.”

A közösségi dominancia-szabályozás a tapasztalatok szerint még a kilencvenes években is kijátszható¹, mégpedig nemcsak a versenyfelügyeleti hatóságok hiányos információi, hanem a szabályozási hézagok miatt is. Ezek elemzése előtt azonban érdemes röviden kitérni a közösségi dominancia-felfogás néhány jogi és közgazdasági alapelemére.

A magyar szakirodalomban KECSKÉS LÁSZLÓ képviseli azt a nézetet, hogy a piaci uralommal való visszaélés közösségi tilalma az amerikai felfogással ellentétben nem a méretet, hanem a magatartást tekintti irányadónak².

Ezzel kapcsolatban érdemes felhívni a figyelmet egy, a hazai szakirodalomban sajnos nyilvánosság nélkül zajlott vitára VOSZKA ÉVA és BARA ZOLTÁN között. VOSZKA szerint ugyanis³ a magyar versenyszabályozás „az európai – elsősorban a német – mintát követve (eltérően például az amerikai megoldástól) nem önmagában az erőfölényes-monopolisztikus helyzet létrejöttét, hanem a visszaélést szankcionálja”. Ez a vélemény tehát egybeesik az európai és az amerikai felfogás közötti ellentétet hangsúlyozó KECSKÉS-féle állásponttal.

BARA szerint viszont „... az európai és amerikai versenyszabályozási szisztémák nem abban különböznek egymástól, hogy az előző a vállalati magatartást, az utóbbi pedig a piaci szerkezetet szankcionálja”.⁴ Disszertációjának előző fejezetében BARA ezt részletesebben is kifejti, és fejtegetésében⁵ kulcselemként hivatkozik az úgynevezett „ésszerűségi elvre”

¹ A 86. cikkellyel kapcsolatos elméleti kifogásokat és a rá épülő közösségi versenyszabályozás hatékonyságát vizsgáló Glais-féle felmérés (Glais, 1993.) részletes bemutatását lásd: (Török-Zsarnay, 1995.). A Glais-féle felmérés 230 olyan esetet dolgozott fel, amelyben a közösségi vagy az EU-n belüli nemzeti hatóságok tudomására jutott versenykorlátozó magatartás bizonyítása volt a hatóságok célja. A gyanú 53 esetben horizontális jellegű oligopolisztikus összejátszásra irányult, de ezek közül csak 25-öt sikerült bizonyítani. 71 esetben „korporatista” jellegű összejátszást próbáltak feltárni, 23 esetben sikerrel. A vizsgálat témája 19 esetben tenderek résztvevői közti összejátszás volt – például, hogy a pályázók egy csoportja több tenderen is egyeztetett anyagot adott be azzal a céllal, hogy felosszák egymás között a piacot –, ezek közül 10 esetben volt sikeres a hatósági bizonyítás. Végül 78 olyan eset volt, amelyben vertikális kollúzióra merült fel gyanú, de bizonyítani csak 30 esetet sikerült. A 213 esetből – a további 17 eset az „egyéb” kategóriába tartozott – tehát összesen 88-nál, azaz 41.3 százalékban sikerült rábizonyítani a versenykorlátozó összejátszás gyanúját a vizsgált piaci szereplőkre.

² Kecskés, 1994. 119.

³ Idézi Bara, 1992. 256.

⁴ Bara, 1992. 256.

⁵ Bara, 1992. 210-212.

(„*rule of reason*”) az amerikai jogi-jogértelmezési gondolkodásban. Megfogalmazásában „az ésszerűség elve az a tartomány, amelyen belül a bíróságra van bízva egy-egy általános tiltás konkrét értelmezése”.¹

Okfejtéséből azonban kimarad a másik fontos jogértelmezési elv, a „*per se*” elve,² amelyet szintén gyakran alkalmaznak, s amely szerint önmagában a tényállás megállapítása is eldöntheti a jog konkrét alkalmazását. BARÁnak annyiban lehet igaza VOSZKÁval és KECSKÉSSzel szemben³, amennyiben a „*rule of reason*” elvének az amerikai jogalkalmazásban valóban elsőbbsége van a „*per se*” elvvel szemben.

A közösségi dominancia-felfogás viszonylag későn alakult ki, és ugyancsak több évtizedre volt szükség, hogy a piacierőfölény-ügyek és a fúziókontroll⁴ helye viszonylag pontosan kialakuljon az EK versenypolitikai rendszerében. A kezdeti időszakban mindkét terület szabályozására a Római Szerződés 86. cikkelyét tekintették irányadónak, és a fúziókontrollra csak 1989-ben tettek közzé külön rendelkezést (a 4064/89. tanácsi rendelet⁵).

A két terület precíz elhatárolása valóban nagyon nehéz. A dominancia fogalma egyértelműen meghatározható, és talán nem követünk el értelmezési hibát, ha a fúziókontrollt a dominancia versenypolitikai szabályozásából vezetjük le anélkül, hogy ezzel bármiféle alá- vagy fölérendeltségi viszonyt próbálnánk meg sugallni a két terület között.

A fúziókontroll önálló szabályozása valószínűleg azért vált ki a 86. cikkelyen alapuló szabályozásból, mert a piacierőfölényeseteknél szokásos semmisségi szankció itt sokszor nem bizonyult elegendőnek. Ha ugyanis a szankció csupán annyi, hogy a vállalatfelvásárlást semmisnek tekintik, ezzel aligha éri a gyonvesztés az illegális vállalatfelvásárlást végrehajtó piaci szereplőt, hiszen befektetett eszközeit hiánytalanul visszakaphatja, és legföljebb a megsemmisített tranzakcióval kapcsolatos költségeit kell leírnia. Valószínűleg sokkal súlyosabb szankció volna, ha a tranzakciót nem nyilvánítanák semmisnek, hanem arra köteleznék a versenytársát vagy más piaci partnerét felvásárló céget, hogy maga értékesítse új érdekeltségét.⁶ Erre azon-

¹ Bara, 1992. 210.

² Lásd Bork, 1993. 18.

³ Bár tudomásom szerint a nem publikált disszertációban megjelent megállapításaira sem a közvetlenül idézett Voszka, sem a Voszkához hasonló véleményen lévő Kecskés nem reagált.

⁴ Angolul *merger control*, azaz a vállalat-összeolvadásoknak a versenyre gyakorolt hatását vizsgáló és az esetleges szankciókat előkészítő versenypolitikai terület.

⁵ Részletes esetjogi elemzését lásd: Pappalardo, 1996.

⁶ Korah, 1997. 4.

ban a Római Szerződésben megfogalmazott eredeti szabályozás nem adott módot.

Az Európai Unió jelenlegi dominancia-értelmezésének alapjai két fontos versenyjogi eset feldolgozása során alakultak ki. Az 1973-as *Continental Can* ügyben alkalmazták először azt a fokozatos megközelítési módszert, hogy előbb az érintett piacot határolják körül földrajzi és termékszerkezeti értelemben, majd a *dominancia* megállapítására (vagy elvetésére) végeznek számításokat.

A magyar szakirodalomban az esetet LAKNER és SZIJJÁRTÓ írta le tömören: „A Római Szerződésnek a piaci erőfölény kezelésére vonatkozó 86. cikkelyét az EK Bizottság első alkalommal 1972-ben, az élelmiszer-ipari Continental Can nagyvállalat egyik fúziós ügyleténél kísérelte meg alkalmazni. Az amerikai vállalat egy európai leányvállalatán keresztül próbált többségi részesedést szerezni legnagyobb versenytársában, a TDV-ben. A Bizottság úgy ítélte meg, hogy így olyan piaci helyzet alakulna ki, melyben a Continental Can jelentős mértékben megerősítené már meglévő domináns pozícióját. Ezzel azonban még mindig nem tisztázódott az a kérdés, hogy a domináns pozíció ekképpen erősítése önmagában is sérelmes-e, vagy a verseny korlátozását ennél kézzelfoghatóbb módon is bizonyítani kell”^{1,2}.

A dominancia definícióját először ebben a döntésben fogalmazták meg, de ez az első definíció még hosszadalmas és bonyolult volt. Valóban iránymutatónak csak az 1976-os *United Brands* ügy 1978-as megoldása mutatkozott. Az itt hozott döntést a szakirodalom általában alapvetőnek tekinti az EK versenypolitikájának dominancia-felfogása szempontjából³, és itt már sikerült a dominancia valóban lényegre törő megfogalmazása is.

Az erőfölény gazdasági értelmezése

A *United Brands* eset lényege, hogy az amerikai cég az EK piacán Chiquita márkanévű banánjával domináns pozíciót épített ki, és ennek kihasználásával a Közösség banánpiacát a saját érdekeinek megfelelően szervezte meg. Ennek során hegemoniája biztosítása érdekében durva

¹ Lakner-Szijjártó, 1996. 56.

² Az esetet részletesen ismerteti Korah, 1997. 77-79.

³ A magyar szerzők közül ezen az állásponton van Vörös Imre („A gazdasági erőfölénnyel való visszaélés mintapéldája, egyben vezető ítélete a *United Brands* eset”), aki az esetet és a döntést igen alaposan ismerteti is (Vörös, 1996. 147-155.). Erre az ismertetésre az alábbiakban részben támaszkodunk.

nyomásgyakorló eszközöket is alkalmazott. Az elmarasztaló EK-bizottsági döntés után a cég az Európai Bírósághoz fordult, és ott született meg a hosszú évekre dominancia-ügyi precedensnek tekintett ítélet.

Az ítélet első része az érintett piacról szólva azt állapította meg, hogy a banánt általában is csak kis mértékben helyettesítik a friss gyümölcsök, bizonyos jelentős fogyasztói csoportok (gyerekek, idősek, betegek) számára pedig egyáltalán nem. Ezért nem helytálló a United Brands védekezése azzal, hogy a dominanciával való visszaélés esetén a fogyasztóknak lehetőségük volt (lett volna) a banán helyettesítésére friss európai gyümölcsökkel. Az ítélet második része pedig megállapította az erőfölény tényét a United Brands magas piaci részesedése, valamint az egész piacot és a banánellátási vertikumot átfogó termelési és forgalmazási szervezete miatt. Itt nagyon fontos, hogy az erőfölény ténye nem bizonyítható csak valamely piaci szereplő magas piaci részesedésére hivatkozva.

A United Brands ügyre hivatkozva a Bíróság azóta is mindig a következőképpen határozza meg a domináns piaci pozíciót: „olyan, egy vállalkozás által az érintett piacon élvezett gazdasági erőpozíció, amely lehetővé teszi a vállalkozás számára a tényleges verseny kiküszöbölését. A dominancia révén a vállalkozás az érintett piacon jelentős mértékben versenytársaitól, vevőitől és végső soron a fogyasztóktól függetlenül viselkedhet”¹.

Ezt a jogászai megfogalmazást KORAH – aki maga is jogász – érdekesen állítja szembe a dominancia saját felfogása szerinti közgazdasági értelmezésével. Ezt az összehasonlítást azért érdemes kissé részletesebben szemügyre venni, mert a versenypolitika elemzése, illetve gyakorlati művelése során sokszor előfordul a közgazdasági (közgazdasági) és jogi (jogászai) szemlélet, illetve terminológia konfliktusa, viszont elméleti szempontból erre sokkal ritkábbak a példák.

KORAH szerint a dominancia közgazdasági felfogása közvetlenül a monopóliumelméletből származik, és alapeleme az, hogy a domináns piaci szereplő nagyfokú szabadsággal rendelkezik az árak megállapításában, illetve más piaci döntésekben². Álláspontja szerint azonban a dominancia és a gazdasági erő (vagy talán szerencsésebb megfogalmazásban: piaci hatalom) elsősorban nem a versenyfeltételek befolyásolásában, hanem a domináns vagy erős piaci szereplőnek abban a képességében áll,

¹ Az eredetiben: „... a position of economic strength enjoyed by an undertaking which enables it to prevent effective competition being maintained on the relevant market by giving it the power to behave to an appreciable extent independently of its competitors, customers and ultimately of consumers” (Korah, 1997. 78.).

² Korah, 1997. 78.

hogy szinte tetszése szerint alakítsa a piacra lépés feltételeit. Más kifejezéssel: a domináns vagy erős piaci szereplő szabadságfoka magas a stratégiai belépési korlátok alakításában. Ez az értelmezés nagyban eltér az előzőtől, mert ott a kínálati oldali piaci szereplő dominanciája elsősorban a keresleti oldallal szemben mutatkozik meg, itt viszont – a lehetséges többi szereplővel szemben – ugyancsak a kínálati oldalon.

Ez az értelmezési vita azonban az I/O elmélet alapján nem dönthető el, mert az elmélet nem ismeri a dominancia fogalmát (vagy monopóliumról, vagy duopóliumról, illetve oligopóliumról beszél a korlátozott verseny formái között). Monopólium akkor van, ha egy piaci szereplő egyedül van jelen a kínálati oldalon, ez pedig kizárólag a piaci struktúrára utaló kritérium.

A hetvenes években éppen azért alakult ki a támadható piacok elmélete, mert kiderült, hogy a monopólium formális létezése még nem jelent feltétlenül erős befolyást a piaci feltételekre¹. Másrészt azt is az újabb kutatások tették meggyőzővé, hogy a monopolelleses fellépés ellen a piaci szereplők fokozódó termékdifferenciálással, azaz monopolista versenybe menekülve is sikerrel védekezhetnek. Ez különösen a csúcstechnológiai termékekre, valamint a korszerű szolgáltatásokra igaz².

Dominancia és piacszerkezet

A dominancia fogalma a piaci struktúra figyelembe vétele nélkül a piaci feltételek alakításának képességét (lehetőségét) jelenti az érintett piacon, ami pedig nem elméleti, hanem versenypolitikai probléma. Míg azonban a monopólium létezése igen könnyen kimutatható a 100 százalékos piaci részesedés alapján³, a dominancia kimutatása módszertanilag még mindig nem teljesen megoldott.

A piaci dominancia mérésére a nyolcvanas évek elejétől több módszer is felbukkant a szakirodalomban, ezeket a kutatásokat elsősorban a különféle nemzeti és nemzetközi versenyhatóságok igényelték és részben támogatták. Itt is két alapvető iskola alakult ki: az amerikaiak elsősorban a számszerű módszerekben hisznek, a kontinentális nyugat-európaiak (a németek és a

¹ Az elmélet klasszikusnak tekintett megfogalmazása: (Baumol-Panzar-Willig, 1982.). Szabályozáseméleti oldalról azonban Posner már korábban hangsúlyozta az antitröszt hatékonysági problémáit (Posner, 1975. 818-819.).

² Jó példa a légi utasszállítás, különösen az erősen deregulált amerikai piacon. Lásd: (Borenstein-Rose, 1994.).

³ Bár azt az elmélet nem taglalja, hogy ez a részesedés milyen piacon értelmezendő, hiszen az érintett piac fogalma is hiányzik az I/O elméletből.

franciák) az egyes esetektől függően kiválasztott, de korántsem csupán számszerű (algoritmikus) módszerekkel való elemzésre esküsznek. A brit Office of Fair Trading és a Monopolies and Mergers Commission gyakorlata pedig a kettő között helyezkedik el azzal, hogy ott számszerű elemzéseket is végeznek, de a végső döntéseket nem csupán ezek alapján hozzák meg.

A piaci dominancia számszerű mérésének a következő főbb módszerei ismeretesek¹:

1. **Az érintett piac** kimutatására szolgáló korrelációs elemzés abból a feltevésből indul ki, hogy az érintett piac kiterjedésére az egymással előre nem látható mértékű helyettesítési viszonyban levő termékek ármozgásai közötti szinkronitásból lehet következtetni. Ez annyit jelent, hogy az árgörbék közötti korreláció erőssége a termékek közötti helyettesítési kapcsolat és az együttes piaci dominancia magas fokát fejezi ki, a korrelációt azonban *nem az árszintek, hanem az árváltozások között* kell keresni és értelmezni².

Az érintett piacot azoknak a termékeknek a köre jelenti, amelyek ár-idősorai között a korrelációs együttható rendre meghalad egy előre megállapított magas küszöbértéket. Ezen az érintett piacon erősen feltételezhető – illetve a modell alapján várható –, hogy bármely termékénél végre lehet hajtani olyan, a piaci dominancián alapuló áremelést, hogy ennek az áremelésnek következtében a rokon termékekénél is megnőnek az árak, még mielőtt bármilyen helyettesítési hatás érvényesülhetne.

2. **A keresleti rugalmasságok vizsgálata** a keresztrugalmasságok elemzésén alapul. A módszer alap gondolata az, hogy piaci dominancia esetén a domináns piaci szereplő áremelése nem vagy csak kis mértékben növeli a rokon-, illetve a helyettesítő termékek keresletét. Így ebben az esetben a piac keresleti oldala nem vagy csak korlátozott mértékben tud helyettesítéssel reagálni a piaci erőfölény kihasználására.

3. **A maradványkereslet-elemzés** (*residual demand analysis*) az előző módszer nagyban továbbfejlesztett, és ökonometriaileg sokkal igényesebb változata. Lényege az, hogy két együttműködő piaci szereplő – vagy fúzió után *már csak egy* domináns cég – piaci erőfölényének mértékét befolyásolja, hogy a keresleti oldal megpróbál-e kitérni az erőfölény elől azzal, hogy a többi piaci szereplő felé fordul, illetve, hogy az erőfölény kihasználásának kísérletére a többi piaci szereplő miként válaszol. Egy piaci szereplő maradványkeresleti görbéje azt írja le, hogy az ár és az értéke-

¹ Ezekre Damien Neven hívta fel a figyelmemet.

² Ezt az elemzési módszert (Alley, 1997.) értékeli részletesen.

sítési volumen kapcsolata hogyan változik az összes további piaci szereplő kínálati reakciójának függvényében¹.

4. Viszonylag egyszerű, és külkereskedelmi elemzésekből régóta jól ismert módszer az úgynevezett **importpenetrációs vizsgálat**. Ennél az a kérdés, hogy a belföldi kereslet mekkora hányadát fedezi az import a releváns termékpiacon. A mutató időbeni alakulásából arra lehet következtetni, hogy az import dominanciájára milyen valószínűséggel reagálhat a kereslet a belföldi kínálat felé való fordulással, illetve, hogy a belföldi kínálat dominanciájára mennyiben lehetséges válasz az import preferálása (*expenditure switching*)².

Ennek a módszernek azonban számos gyakorlati gyengesége van. Nem elhanyagolható hiányossága például, hogy érzékeny a valutaárfolyamok alakulására. Ennél is fontosabb baj, hogy a piaci versenyt csak olyan kétszereplős modellben tudja ábrázolni, amelyben a belföldi termelés egyöntetűen áll szemben az ugyancsak egységesnek elképzelt importtal. Ez a leegyszerűsítés pedig általában nem állja meg a helyét.

5. A **szállítási költségek összehasonlítása** elsősorban elemzési segédeszköz. Ezt általában akkor használják a releváns földrajzi piac meghatározására, amikor földrajzilag nem esnek egybe a természetes és az adminisztratív belépési korlátok³. Ennek az eszköznek a használata válhat szükségessé például, ha egy domináns helyzetben levő francia termelő arra hivatkozva emel árat, hogy belföldi eredetű alkatrészeket is egy tengerentúli megyéből – mondjuk Réunion szigetéről – kell beszereznie.

Az Európai Unió piacierőfölény-bizonyítási és szankcionálási gyakorlatában a *Continental Can* és a *United Brands* eset óta többnyire az érintett piac megállapítása volt a kulcskérdés, amelyet nem mindig sikerült megnyugtatóan megoldani. A problémát a legtöbb esetben itt is az jelentette, hogy az Európai Unió kereskedelempolitikai, illetve versenypolitikai értelemben egységes piacán belül, a nemzeti piacok között létezik számos olyan termékspecifikus természetes és stratégiai belépési korlát, amely részekre szabdalja a csak elvben egységes EU-piacot. Márpedig a Római

¹ Ha például két, korábban egymással erős versenyben állott sörgyár egyesülésével olyan piaci szereplő jön létre, aki várhatóan erőfölényben lesz, akkor a maradványkeresleti elemzés arra irányul, hogy a többi sörgyárnak lesz-e elegendő piaci ereje ahhoz, hogy megakadályozza az új, erős piaci szereplő agresszív áremeléseit.

² Sőt, a módszer bizonyos előfeltevések elfogadása alapján versenyképességi elemzésekre is felhasználható (Temple-Urga, 1997.). A kiinduló hipotézis az, hogy a belföldi termelés versenyképessége akkor nő, ha az importpenetráció foka csökken.

³ Példa volt erre, amikor két spanyol élelmiszer-kereskedelmi lánc, a PROMODES és a DIRRA fúziójánál a Bizottság a nemzetinél is kisebb, az úgynevezett *lokális* piacot tekintette érintett piacnak (Lakner-Szizjártó, 1996. 58-59.).

Szerződés 86. cikkelye hangsúlyozza, hogy „a közös piac jelentékeny részén” nem lehet visszaélni a piaci erőfölénnyel.

Számos példa van arra az erőfölény-ügyek közösségi kezelésének esetei közül, hogy a döntés lényegében vagy kizárólag csak az érintett piac megállapításától függött, valamint attól, hogy ez „a közös piac jelentékeny részének” minősült-e vagy sem. Ezekben az esetekben általában a releváns földrajzi piac megállapítása volt vitatott vagy vitatható. KORAH megjegyzi, hogy ebben a tekintetben a közösségi szervek gyakorlata enyhén szólva nem volt következetes, és a Bizottságnak még ma is meglehetősen nagy a döntési szabadságfoka¹.

Az Egyesült Államokban viszont ennek a problémának sokkal kisebb a versenypolitikai jelentősége, bár elvileg ott is elképzelhető, hogy például a szövetségi államok közötti éghajlati különbségek, illetve a két partvidék közötti nagy távolságok befolyásolhatják a releváns földrajzi piac nagyságát. Tény, hogy BORK, illetve SCHERER és ROSS könyvének² tárgymutatójában a „érintett piac” fogalma egyáltalán nem szerepel.

A releváns földrajzi piac határainak kijelölésénél éghajlati okokból fellépő bizonytalanság iskolapéldája volt az úgynevezett *Tetra Pak II* vagy *Tetra Pak International* ügy³. Ebben a nem-aszeptikus⁴ italcsomagoló kartonok („zacskók”) egész EU-piacán domináns helyzetű svéd-svájci papíripari csoportot azért támadta meg olasz riválisa, az Elopak, mert – az olaszok állítása szerint – a Tetra Pak velük szemben „ragadozó árképzést” alkalmazott 1976 és 1982 az olasz piacon azért, hogy kiszorítsa onnan nemcsak az egyetlen helyi, hanem általában az egyedüli komolyabb versenytársát.

Tény, hogy az EK más országaiban a *Tetra Pakra* nem lehetett rábizonyítani ilyen árképzési gyakorlatot. A Tetra Pak olaszországi árképzési politikája védelmében részben azt hozta fel, hogy agresszív olaszországi árpolitikája mindössze válasz volt az Elopak hasonló viselkedésére. Másrészt azzal védekezett, hogy az akkor még az összes többi EK-országtól eltérő olaszországi klíma⁵ miatt ezen a piacon mások voltak a keresleti sajátosságok, mint egyebütt az integrációban. Az alacsonyabb árak meg-

¹ Korah, 1997. 94.

² Lásd (Bork, 1993.; Scherer-Ross, 1990.).

³ *Tetra Pak International SA v. Commission*, Case T-83/91, [1995] ECR II.

⁴ Vigyázat: ennél a kifejezésnél „a kettős tagadás elve” nem érvényes. A „nem-aszeptikus” csomagolás fogalma nem utal fertőzésveszélyre, azaz koránt sincs szó „szeptikus” csomagolásról. Csak arról, hogy a „nem-aszeptikus” csomagolóanyagok felhasználhatók az olyan italok (például gyümölcslevek, mesterséges üdítőitalok vagy jeges tea) csomagolására, amelyeknél nincsenek különleges higiéniai követelmények.

⁵ A következő dél-európai ország, Görögország 1981-ben lett EK-tag.

állapítását tehát éppen a közösségi átlagnál jóval nagyobb fajlagos olaszországi kereslet tette volna a Tetra Pak szerint megengedhetővé és indokolttá.

Hozzátehetjük: e logika szerint talán éppen a magasabb árak kialakítása valósította volna meg a piaci erőfölénnyel való visszaélés tényállását. Az érvelés bírósági elfogadása esetén a Tetra Pak alighanem megnyerte volna az ügyet, hiszen az olasz piac az EK-n belül már akkor – a nyolcvanas-kilencvenes évekbeli kibővülések előtt – sem képviselt „jelentékeny” szegmenst a 86. cikkely értelmében. A Bíróság végül elmarasztalta a Tetra Pakot ebben az ügyben. Birtokába jutottak ugyanis az olaszországi Tetra Pak érdekeltségnek a kérdéses időszakban igen veszteséges működést mutató mérlegadatai¹, valamint olyan jegyzőkönyvek a cég igazgatósági üléseiről, ahol többé-kevésbé nyíltan kifejezésre jutottak az agresszív árpolitika mögötti „fel-faló”² szándékok.

Az Európai Unió versenyügyekben illetékes szervei a 86. cikkely alkalmazásának gyakorlata során több esetben beleütköztek az úgynevezett „kollektív dominancia” problémájába³, amikor a versenykorlátozó magatartás megsértette a 85. és a 86. cikkelyt is, vagy – és a jogi viták közgazdasági értelmezésénél valójában itt látszik a további kutatást érdemlő irány – amikor *nem lehetett pontosan eldönteni, hogy a kartell és a dominancia versenykorlátozó hatása mennyiben erősítette vagy egészítette ki egymást.*

Erőfölény és kartellizáció

A „kollektív dominancia” eseteiben ugyan irányadó, hogy a 86. cikkely egy vagy több piaci szereplő („vállalkozás”) dominanciáját egyaránt lehetségesnek tekinti. Mégis, a gyakorlatban sokszor igen nehéz dűlőre jutni abban, hogy vajon:

- a korábban már létező, de a versenyhatóság által még nem feltárt és szankcionált kartell teremtett-e lehetőséget arra, hogy az önmagukban

¹ A „ragadozó” árképzés egyik fontos bizonyítéka, ha az elmarasztalt piaci szereplő versenytársának kiszorítása érdekében hosszabb időn át árvesztéséget vállal.

² A hazai szakértők egy része ezt a kifejezést használja a „predatory” terminus magyar megfelelőjeként a „ragadozó” helyett.

³ Erről részletesen lásd: (Neven-Nuttall-Seabright, 1993. 106-107.; Pappalardo, 1996. 350-361.).

nem eléggé erős piaci szereplők együtt használják ki erőfölényüket¹, vagy pedig

- a közös dominancia kihasználásának lehetősége alapozta-e meg a kartellbe tömörült szereplők összejátszását.

A kérdés korántsem csupán elméleti és aligha szórészálhasogató. A versenypolitikai problémák felületes ismerői ugyanis néha hajlamosak a kartell és a dominancia összekeverésére például akkor, ha az erőfölénnyel való visszaélés vádjával egyszerre több piaci szereplőt lehet (lehetne) illetni.

Ez nemcsak a kollektív dominancia eseteiben történhet meg, hanem fúziós ügyekben is, amikor az a kérdés, hogy a fúzió nem hoz-e létre „túlsúlyos” piaci szereplőt. Első látásra valóban föl lehet tenni a kérdést: mi más értelme lehet a kartellnek (vagy a fúciónak), mint a piaci hatalom növelése?

A szakirodalom ezzel a kérdéssel eddig nem foglalkozott sokat, mert a verseny gazdaságtana, illetve a versenypolitika művelői számára a kartell és az erőfölény közötti különbség alapvető evidencia. A kartell, illetve a kartell hátterében folyó összejátszás a piaci szereplők között természetesen ugyancsak hasznok (előnyök) reményében történik, mint az erőfölény kihasználása.

A kartell „veszélyessége” azonban láthatatlan jellegéből ered, tehát abból a körülményből, hogy a kartellen kívüli s valójában általa megkárosított piaci szereplők *elhiszik*, hogy a piacon tisztességes verseny folyik², és ezért beruházásaikkal, illetve más, a piaci jelenlétük növelését célzó kiadásaikkal úgy törekcszenek versenyképességük javítására, hogy közben nem sejtik ezeknek a törekvéseknek a – legalább részben – hiábavaló voltát.

A versenyhatóságok feladata a kartellek elleni küzdelemben először is a *feltárás*, azaz annak az **információs aszimmetriának** megszüntetése, amely miatt a kartellból kihagyott piaci szereplők hibás fejlesztési, termelési vagy értékesítési döntéseket hozhatnak. Itt a feltárás annyit jelent, hogy a kartell létezését és szereplőit a versenytársak tudomására kell hozni.

Ezt követően természetesen fontos feladat a kartell megszüntetése és szankcionálása is. *Nem biztos azonban, hogy ettől valóban helyreállnak a tiszta versenyviszonyok*, hiszen a kartelltagok között továbbra is fennmaradhat a rejtett vagy csak hallgatólagos együttműködés valamilyen faj-

¹ Erre volt példa a *Kali und Salz/MDK/Treuhand* ügy, amelynél a fúzióra törekvő felek közötti hagyományosan szoros együttműködésre utalva a Bizottság a kollektív dominancia veszélyét a két fél közötti tényleges verseny hiánya miatt állapította meg (Pappalardo, 1996. 358.).

² Vagy, inkább megengedő megfogalmazásban: nincsenek meggyőződve ennek ellenkezőjéről.

tája, vagy a kollízió olyan koordinációvá alakulhat át, amelyet – például csoportmentesség alapján – már nem tilt a versenyszabályozás. A kartellből kihagyott piaci szereplők számára azonban talán inkább a kartell fel-tárása (tudomásukra hozatala, vagy gyanúik megalapozása) az igazi segítség, mert ez egy csapásra megjavítja az igaz és a félrevezető információk arányát a piaci döntéseik megalapozásához használt adathalmazban.

Míg tehát a kartellek felszámolása kevésbé a „kihagyott” piaci szereplők döntési szabadságát növeli, mint inkább információs (pontosabban „informáltsági”) helyzetüket javítja, addig az erőfölénnyel szembeni hatósági fellépésnél szinte fordított a helyzet. A dominancia-ügyekben az alávetett helyzetben lévő piaci szereplő pontosan tudatában van annak, hogy az értékesítési feltételek neki kedvezőtlen alakulását – például az ő kiszorítását célzó árversenyt – csak elszenvedi, de nem tudja lényeges mértékben befolyásolni. Ezen a helyzeten viszont nem tud változtatni piaci eszközökkel, és csak „versenyen kívüli” megoldásokat kereshet. Nem sok ilyen van, de a modern piacgazdaságokban első helyen tartozik közéjük a versenyhatósághoz eljuttatott panasz arról, hogy az erőfölényes helyzetet élvező piaci szereplő jogtalan eszközökkel használja ki dominanciáját.

A kollektív dominancia eseteiben a gyengébb piaci szereplőket az információhiány és a piaci mozgásszabadság csökkenése is sújtja. Míg azonban a kartellek ellen a közösségi versenypolitika már akkor is felléphet, ha létezésük bizonyítást nyer, a dominancia szankcionálásához csak az erőfölénnyel való visszaélés tényének bizonyítása („*abusive dominance*”) teremthet alapot.

Kollektívdominancia-ügyekre nincs sok példa az EU versenyjogi gyakorlatában. Az alig fél tucat szélesebb körben feldolgozott eset¹ azonban többnyire arról árulkodik, hogy a kollektív dominancia fogalma még nincs részletesen és megnyugtatóan kidolgozva.

Egyelőre csak feltételezhetjük, hogy az értelmezési zavarok hasonló eredetűek, mint a fúziós ügyeknél, de az utóbbiak szemügyre vétele előtt érdemes áttekinteni az olasz síküveg-gyártási példát (Italian Flat Glass). Ezt az ügyet részben még a fúziókontroll-rendelet 1989-es elfogadása előtt vizsgálták, és kitűnik belőle, hogy a kollektív dominancia megítélésének az EK-ban nem volt szilárd jogi háttere.

¹ Az *Italian Flat Glass* (1990) síküvegyártó cégekről, a *CEWAL* (1993) hajótulajdonosokról, a *Kali und Salz kontra Treuhand* (1993) pedig egy kálisó-bányászati üggyről szólt (Korah, 1997. 92-92.). Végleges – bírósági – elmarasztaló ítélet csak a második esetben született. Igaz, a *Kali und Salz kontra Treuhand* ügyben a kedvező döntést az úgynevezett „*failing company defence*” („*válságban lévő cég megsegítése*”) elve is indokolta (Montag, 1997. 790.). Pappalardo még további 5-6 esetet említ igen részletes elemzésében (Pappalardo, 1996. 350-361.), ezek egy része azonban szigorúan véve nem tekinthető kollektív dominanciával kapcsolatos esetnek.

A síküveg-gyártási ügyben¹ a Bizottság három olasz céget marasztalt el a 85. cikkely alapján, mert piaci kvótákban és rögzített árakban állapodtak meg. *Emellett* megállapította rájuk a kollektív dominancia 86. cikkelybe ütköző tényállását azért, mert a piacon valójában egyetlen szereplőként léptek fel. Ez az érvelés azonban – legalábbis KORAH interpretálásában – nem tűnik teljesen átláthatónak. A *kollektív fellépés* ténye ugyanis kiderül belőle, de a dominancia ettől – azaz a kartell kétségtelen megállapításától – még nem nyert bizonyítást.

A Fellebbviteli Bíróság (Court of First Instance) 1992-es állásfoglalása² azután kissé eloszlatta a homályt ebben az ügyben. Az ítélet mindenekelőtt kísérletet tett a – tegyük hozzá: „tisztá”, azaz kartell nélküli – kollektív dominancia értelmezésére. Megállapította, hogy két, egymástól független vállalkozás együtt uralhatja a piacot, ha közösen vannak olyan technológiai előny birtokában, amelynek köszönhetően jelentős részben versenytársaikra tekintet nélkül viselkedhetnek. Az ítélet ugyanakkor elutasította a Bizottság állásfoglalásának azt a részét, amelyben³ versenytársak közötti, a 85. cikkely 1. bekezdése által tiltott megállapodást tekintett a dominancia bizonyítékának. Az ítélet kifogásolta azt is, hogy a Bizottság az érintett piac körülhatárolása nélkül állapította meg a dominanciát. Utólag és messziről valóban feltűnő módszertani hibának látszik, hogy az importverseny számszerűsítésének a kísérlete nélkül próbálták megállapítani a dominanciát.

KORAH felhívja a figyelmet az esettel kapcsolatban, hogy később (hozzátehetjük: a már kialakított fúziókontroll-rendszerrel a háttérben) az EU a kollektív dominancia eseteit általában a fúziós szabályozás alapján oldotta meg⁴. Ez természetesen csak akkor volt lehetséges, ha a közös piaci erőfölénnyel való visszaéléssel vagy a dominanciára való törekvéssel gyanúsított piaci szereplők között fölmerült az összeolvadás lehetősége. Mégis ez volt a gyakori megoldás, ami megerősíthette a vélekedést, hogy a kollektív dominancia esetei fokozatosan elvesztették önálló jelentőségüket és belesimultak a fúziókontroll közösségi versenyjogi kezelésébe.

Összefoglaló megjegyzések

¹ Common Market Law Review (1990) 4. Idézi: (Korah, 1997. 92-93.).

² Idézi: (Korah, 1997. 92-93.).

³ Érdemes idézni az angol szöveget: „*recycling the facts*”, azaz ismert tények „újrafeldolgozásával”.

⁴ Korah, 1997. 92.

Az áttekintésből talán láthatóvá vált a dominancia-szabályozás alighanem legfontosabb dilemmája, amelynek a versenypolitika lehetőségei szempontjából általánosabb jelentősége is van. *A versenyt korlátozó magatartásformákkal, így az erőfölénnyel való visszaéléssel megküzdő versenypolitika könnyen abba a hibába eshet, hogy a verseny védelmében végül maga korlátozza a versenyt.* A szakirodalom – ROBERT BORK nyomán¹ – ezt nevezi „antitröszt-paradoxonnak”.

Az Egyesült Államok versenypolitikája 1982-ig kifejezetten aktív volt, és az utólagos elemzések szerint gyakran megesett, hogy a verseny védelmében túlságosan erősen avatkozott be a piacon. Ezzel pedig kifejezetten hatékonysági eredetű versenyelőnyökből eredő piaci térnyerést szankcionált, esetleg semmisített meg. A reagani adminisztráció idején bekövetkezett versenypolitikai fordulat nyomán e beavatkozások gyakorisága és ereje csökkent, azaz alapelvvé vált, hogy gyors és feltűnő piaci térnyerés mögött nem kell feltétlenül a versenyszabályok sérelmét keresni.

Az Európai Unió versenypolitikája, illetve erőfölény-szabályozása lényegében ezt az elvet vette át, és az első tapasztalatok szerint ugyanez igaz az első csatlakozási körre kijelölt közép-európai országok versenypolitikájára is². A versenyjogi harmonizáció látszólag meglehetősen szűkítette a társult országok versenyjog-alkalmazási mozgásterét, valójában viszont éppen a kilencvenes évek második felében lenne különösen fontos, hogy az átalakuló gazdaságok a kívülről kapott szabályrendszeri elemeket a gyakorlati alkalmazás során saját piaci viszonyaiknak és az átalakulás követelményeinek megfelelően építsék össze egységes rendszerré.

Ma még az erőfölényes ügyekben az a fő magyar tapasztalat, hogy a verseny számos résztvevője a konkurencia jogellenes magatartásában, nem pedig a saját versenyképességi problémáiban látja piaci térvesztése fő okát, a versenyhatóság pedig viszonylag nagy arányban utasít el ilyen, csak feltételezett erőfölénnyel való visszaélést szóvá tévő beadványokat. Ennek változnia kell, és a külföldi tapasztalatok arra utalnak, hogy a versenyjog pusztán léte jelentős „fegyelmező” hatással bír a piacon akkor is, ha alkalmazói kerülnek a verseny sérelmével arányban nem álló, túl intenzív és gyakori versenypolitikai beavatkozást.

IRODALOMJEGYZÉK

Agenda (1997): Agenda 2000. Az Európai Bizottság véleménye Magyarország Európai Unióba történő jelentkezéséről. Sokszorosítás. Külügyminisztérium, Budapest, 1997. 82 + függelék.

¹ Bork, 1993.

² Lásd (Fingleton-Fox-Neven-Seabright, 1997.).

- ALLEY, WILSON A. (1997): Partial Ownership Arrangements and Collusion in the Automobile Industry. *The Journal of Industrial Economics*, Vol. XLV. June 1997. 191-205.
- Az Európai Közösségek... (1992a): Az Európai Közösségek Jogszabályainak Gyűjteménye 1. Alapintézmények. Unió Lap- és Könyvkiadó Kereskedelmi Kft. Budapest, 1992. 287.
- Az Európai Közösségek... (1992b): Az Európai Közösségek Jogszabályainak Gyűjteménye 2. I. Versenyjog. II. A szellemi tulajdon joga (szerk. DR. BOYTHA GYÖRGYNÉ és DR. BOBROVSZKY LÁSZLÓ). Unió Lap- és Könyvkiadó Kereskedelmi Kft. Budapest, 1992. 376.
- BARA, ZOLTÁN (1992): Oligopólium, oligopólium elméletek és állami szabályozás. Kandidátusi értekezés, Budapest, 1992. 290.
- BAUMOL, WILLIAM – PANZAR, JOHN – WILLIG, ROBERT (1982): *Contestable Markets and the Theory of Industry Structure*. Harcourt Brace Jovanovich, New York, 1982.
- BORENSTEIN, SEVERIN – ROSE, NANCY (1994): Competition and Price Dispersion in the U.S. Airline Industry. *Journal of Political Economy*, Vol. 102. No. 4. 1994. 653-683.
- BORK, ROBERT H. (1993): *The Antitrust Paradox. A Policy at War with Itself*. The Free Press, New York, 1993. 479. (első kiadás: 1978).
- CAVES, RICHARD E. – JONES, RONALD W. (1985): *World Trade and Payments. An Introduction*. Little, Brown and Company, Boston – Toronto, 1985. 537.
- EU (1995): White Paper. Preparation of the Associated Countries of Central and Eastern Europe for Integration into the Internal Market of the Union. Brussels, 1995. 05. 03. COM (95) 163 final. 438.
- FINGLETON, JOHN – FOX, ELEANOR – NEVEN, DAMIEN – SEABRIGHT, PAUL (1996): *Competition Policy and the Transformation of Central Europe*. Centre for Economic Policy Research, London, 1996. 253.
- GLAIS, MICHEL (1993): Analyse typologique des ententes illicites soumises á l'appréciation des autorités françaises et communautaires. *Revue d'Economie Industrielle*. N° 63. 1er trimestre. 45-84.
- KECSKÉS, LÁSZLÓ (1994): EK-magyar jogharmonizáció. *Ipargazdasági Szemle*, 1994/1-2. 107-123.
- KORAH, VALENTINE (1996): *Cases and Materials in E.C. Competition Law*. Sweet & Maxwell, London, 1996.
- KORAH, VALENTINE (1997): *An Introductory Guide to EC Competition Law and Practice*. Sixth Edition. Hart Publishing, Oxford, 1997. 367.
- LAKNER, ZOLTÁN – Szíjjártó, Ilona (1996): Versenyélénkítés, iparpolitika és fúziókontroll. *Európa Fórum*, 1996/2. 55-66.
- NEVEN, DAMIEN – NUTTALL, ROBIN – SEABRIGHT, PAUL (1993): *Merger in Daylight*. CEPR, London, 1993.

- PAPPALARDO, AURELIO (1996): La réglementation communautaire de la concurrence (deuxieme partie, le contrôle des concentrations d'entreprises: récents développements). *Revue Internationale de Droit Économique*, 1996/3. 299-366.
- POSNER, RICHARD A. (1975): The Social Costs of Monopoly and Regulation. *Journal of Political Economy*, 1975., Vol. 83. No.4. 807-827.
- SCHERER, F.M. – ROSS, DAVID (1990): *Industrial Market Structure and Economic Performance*. Houghton Mifflin, Boston, 1990. 713.
- TEMPLE, PAUL – URGA, GIOVANNI (1997): The Competitiveness of UK Manufacturing: Evidence from Imports. *Oxford Economic Papers*, Vol. 49. (1997), 207-227.
- TÖRÖK, ÁDÁM (1997): A magyar iparfejlődés, a társulási szerződés és az Európai Unió fehér könyve. *Európa Fórum*, Vol.7. (1997). 1. 46-66.
- TÖRÖK, ÁDÁM – ZSARNAY, JUDIT (1995): EU-iparpolitika és -versenypolitika: egymás helyettesítői vagy kiegészítői? *Ipargazdasági Szemle*, 1995/3. 19-35.

NYUSZTAY LÁSZLÓ*

Szubregionális kezdeményezések Európában: a magyar-olasz-szlovén háromoldalú együttműködés (Kiindulópontok egy eurorégió- kutatáshoz¹)

Regionalizáció, régiók

Korunk világgazdaságának meghatározó jelenségei között – a globalizáció, interdependencia és transznacionalizáció mellett, azokkal egyenrangúan és szerves összefüggésben – a regionalizáció említhető. A folyamatnak az 1980-as évtized végétől kibontakozó új szakaszát az ötvenes évek „klasszikus” periódusától elsősorban az különbözteti meg, hogy a hagyományos, szabadkereskedelmi célkitűzéseken túllépve, a termelési tényezők áramlására összpontosul, különböző fejlettségű országokat, területeket is befogad és magába foglalja a gazdaságon kívüli (politikai, biztonsági, környezetvédelmi, kulturális, stb.) együttműködés és integráció elemeit is.²

A regionalizáció napjaink közgazdaság- és politikatudományában sajátos gyűjtőfogalomként használatos. Résztvevőinek szintje szerint ide tartoznak egyrészt a nemzetállamok (kormányok) közötti, nemzetek feletti (szupranacionális) csoportosulások, integrációk és más, lazább formák,

* C. Sc., tanszékvezető főiskolai tanár, Külkereskedelmi Főiskola

¹ A kutatás a Bolognai Egyetem Kelet-Európai és Balkáni Tanulmányok Intézete megbízásából, 1998 nyarán indult, a KKF Szakdiplomácia Tanszékének részvételével, célja: javaslatok kimunkálása a háromoldalú együttműködés, továbbá a Közép-Európai kezdeményezés tevékenységének fejlesztéséhez.

² Inotai András: Az új regionalizmus a világgazdaságban. Kihívások, 26. sz. VKI, Bp., 1993, 1. old.

másrészről a nemzetállami szint alatt elhelyezkedő közigazgatási egységek (szövetségi államok, kormányzóságok, megyék, stb.) önálló, államhatárokon átívelő együttműködései. A regionális közgazdaságtan megkülönböztet „nagyterségi regionális együttműködések”, amelyek nem minden résztvevője állam, hanem alacsonyabb, mezosztintú közigazgatási egység és kistérségi, „határ menti kooperációkat”, amelyek előbbieknél hagyományosabbak, szűkebbek és általában szintén szubnacionális szintűek.¹

Nem egyértelmű a regionalizációs folyamat térbeli kiterjedését jelölő „régió”, „szubrégió” fogalmak használata sem. Amint korábban megkíséreltük kimutatni, az európai regionalizációt leíró, hazai és külföldi szerzők által alkalmazott régiómeghatározások ismérvei heterogének (földrajzi, történelmi, etnikai, vallási, gazdasági, illetve ezek kombinációi), valamint politikai körülmények és szándékok által befolyásoltak.² Számosan közülük Európán belül állapítanak meg régiókat, mások az egész kontinenst tekintik egyetlen régióknak és azon belül szubrégiókat határoznak meg. Nemzetközi intézményi források, például az Európai Unió PHARE és INTERREG programjai Európát 9 régióra osztják és a köztük megvalósuló, EU által támogatott együttműködést interregionális kooperációként írják le.³

A jelen kutatás szempontjából európai regionális együttműködésnek a földrész egészére, vagy nagy részére kiterjedő szervezeteket, hálózatokat (Európa Tanács, Európai Unió), illetve egyes földrajzi-politikai nagyterségeire kiterjedő formákat (Északi Tanács, Közép-Európai Kezdeményezés, Dél-Európai Gazdasági Együttműködési Kezdeményezés) tekintjük. Az ezeknél szűkebb területet felölelő formákat pl. a Kárpátok Eurorégiót, vagy a kutatás tárgyát képező háromoldalú csoportosulást a szubregionális formákhoz soroljuk.

Regionalizáció és az európai változások

Az 1989-91 évek kelet- és közép-európai változásai nemcsak Európa térképét rajzolták át, hanem markánsan átrendezték nemzetközi intézményi struktúráit is. A kétpólusú világrend és a megosztott Európa végének jelképeként 1991-ben jogutód nélkül megszűntek a keleti blokk védelmi és gazdasági intézményei, a Varsói Szerződés és a KGST. A piacgazdasági és demokratikus átmenet útját legkövetkezetesebben vállaló

¹ Bővebben l. Illés Iván: A regionális együttműködés feltételei Közép- és Kelet-Európában. Társadalmi Szemle 1997. 8-9. sz. 57-65. old.

² Az áttekintést l. bővebben: Gáspár Tamás – Nyusztay László: Az európai régiók tipológiája és az új regionalizmus kérdéséhez. Szakmai füzetek, jubileumi különszám, KKF, 1996. március, 69-80. old.

³ Illés, id. cikk, 61-62. old.

kelet-közép-európai országok részvételével megalakult a Visegrádi Csoport, majd annak kezdeményezésére a CEFTA, határmenti együttműködésként a Kárpátok Eurorégió. A földrész fejlett piacgazdaságú demokráciáinak hagyományos szervezetei (Európa Tanács, NATO, EK, WEU) a változások kihívására egyrészt belső, doktrinális és szervezeti reformokkal, másrészt „keleti nyitással” válaszoltak.

E fokozatos és ellentmondásos nyitási folyamatnál gyorsabban és zökkenőmentesebben bővült a volt „nyugati” és „keleti” blokk országait egyaránt magába foglaló európai szervezetek, hálózatok térképe. A kilencvenes évtized új, szubregionális kezdeményezései között említhető például a skandináv országokat, a balti államokat és Oroszországot összefogó, aktívan és rendszeresen működő Balti-tengeri Együttműködés és a dél-európai országokra kiterjedő, tevékenységét tekintve halványabb és súlyos belső ellentétek által bénított Fekete-tengeri Együttműködés, vagy a daytoni békemegállapodás utáni dél-európai stabilitást szolgálni hivatott, az USA által szorgalmazott Dél-európai Együttműködési Kezdeményezés (SECI). Új dimenziókkal gazdagodott az Alpok-Adria Munkaközösség nagytérségi együttműködés és az annak bázisán, 1989-ben létrejött, azóta 16 tagállamot magába foglaló Közép-Európai Kezdeményezés (KEK).

Háromoldalú motiváció

A regionalizmus 1950-es évekbeli előretörésétől napjainkig számos elemző törekedett a folyamatot előmozdító tényezők feltárására. ANDREW HURRELL a regionális összetartás négy dimenzióját említi:

- a *szociális kohéziót*, amely etnikai, nyelvi, vallási, kulturális, történelmi és tudati közösséget jelent,
- a *gazdasági kohéziót*, amely a gazdasági berendezkedés és kereskedelempolitikák hasonlóságán, egymást kiegészítő gazdasági szerkezeten alapul,
- az azonos típusú politikai rendszerben és ideológiában gyökerező *politikai kohéziót*, végül
- a *szervezeti kohéziót*, amely regionális szervezetek meglétét és az érintett országok azokban kifejtett tevékenységét tételezi fel.¹

Olaszország, Szlovénia és Magyarország közeledésének motivációját e kritériumok szerint vizsgálva *szociális kohézióról* mindenekelőtt történelmi és vallási értelemben beszélhetünk. Itt elsősorban az Olaszország és Szlovénia közötti, évszázados, konfliktusoktól sem mentes szomszédságot, az államalapításunkig visszavezethető, Mátyás alatt, majd a XIX.

¹ Andrew Hurrell, Explaining the resurgence of regionalism in world politics, „Review of International Studies” Vol. 21. No. 4., October 1995, p. 333.

századi olasz nemzeti mozgalom (*risorgimento*) idején, illetve a két világháború között sajátosan aktív magyar-olasz történelmi-kulturális kapcsolattrendszert, vagy a Monarchián belüli szlovén-magyar összetartozás hagyományait említhetjük. Fontosak a vallási hasonlóságok is, hiszen Olaszországban a lakosság 83%-a, Szlovéniában 94%-a, Magyarországon 66%-a római katolikus.¹ Jelentős a Triesztben élő 30 ezer fős szlovén kisebbség, míg Szlovéniában mindössze 4000 fős olasz etnikum él.² A hazánkban élő olasz kolónia létszáma – a rendszerváltást követő évek gazdasági jellegű betelepüléseivel – tízezer főre növekedett míg Olaszországban a magyar emigráció szintén közel tízezer főt számlál. Magyarországon a szlovén kolónia ötezer fős, míg tízezres létszámú magyar kisebbség él Szlovéniában, helyzetük – más szomszédokhoz viszonyítva – kevésbé problematikusnak tekinthető.³

Kevésbé, illetve másként érvényesül a *gazdasági kohézió*, hiszen a világ hatodik legnagyobb gazdaságaként, a versenyképességi világ-ranglisták előkelő helyezettjeként számon tartott, fejlett piacgazdaságú, EU-tag Olaszország gazdasági berendezkedése és makroökonómiai teljesítménye jelentősen eltér az évtizedekig központi tervgazdasági modellt követő, volt KGST-tag Magyarország, illetve a régi Jugoszlávia „önigazgató szocializmusának” útját járt Szlovénia közepesen fejlett, átalakuló gazdaságaitól.

Azonban éppen az olasz gazdaság ereje és expanziós készsége, másfelől a két kisebb partnerország exportvezérelt külgazdasági stratégiája, tőke-szükséglete és integrációs törekvései adják a gazdasági kohézió alapját. Az elmúlt években Olaszország kereskedelmi kapcsolatai mindkét partnerével számottevően növekedtek. Az olasz reláció részaránya Szlovénia exportjában 12,4%, importjában 16,4% (ezzel Németország után a második); Magyarország külkereskedelmi forgalmában Olaszország 7%-kal részesedik, s a relációs rangsorban a 4-5. helyen áll. A Szlovéniába irányuló közvetlen tőkebefektetők között 1990-1997-ben Olaszország a második, a magyar tőkeimportban az ötödik helyet foglalta el. A két kisebb partnerország egymás közötti gazdasági kohéziója szerényebb: az évtized közepén Szlovénia Magyarország exportjában 1,8%-os részesedéssel a 12., míg a Magyarországra irányuló szlovén export az összkivitel 1%-a, ami hazánknak ugyancsak a 12. helyet biztosítja.⁴ Olaszország mindkét országban sokrétűen segítheti a piacgazdasági szerkezetátalakítás folyama-

¹ HVG Zsebvilág Budapest, 1995. 33. old. és Stefano Bianchini et alia (ed) Guida ai paesi dell'Europa centrale, orientale e balcanica, Guerini, Milano, 1998, pp. 294, 319.

² Craig Nation, Italy and Ethnic Strife in Central and South-Eastern Europe. In: Vojtech Mastny (ed), Italy and East-Central Europe, Westview Press, Boulder, Oxford, 1995, p. 65.

³ Figyelő, 1996. december 5. 20. old.

⁴ Szlovénia – egy ország az átmenetben. KKF Szakmai Füzetek 5. sz. 55-72. old.

tát, hiszen például gazdaságának négyötödét kis- és középvállalatok alkotják, bőven van tehát átadni való tapasztalata.

A *politikai kohézióról* nagyjából ugyanezek állapíthatók meg, hiszen a két új demokráciában már működnek a parlamentáris jogállam intézményei és mechanizmusai, a működés színvonalán azonban van javítanivaló és szükség lehet az olasz támogatásra. BRZEZINSKI szerint Olaszország komoly szerepet játszhat Közép-Kelet-Európa demokratizálásában pusztán azzal, hogy megosztja tapasztalatait egy sor olyan társadalompolitikai kihívást illetően, amelyekkel maga is küzd és amelyekre sem az USA, sem Németország nem rendelkezik kész válaszokkal. Ilyen például az alkotmányos megújulás, állam és egyház, hagyomány és modernizáció, magán- és közgondolkodás, anyagi jólét és szellemi élet viszonya, életminőség kérdései.¹

Végül, korunk multilateralizmusának viszonyai között nem csekély szerepet kap a *szervezeti kohézió*. Ezt először is az biztosítja, hogy mindhárom ország tagja néhány meghatározó európai szervezetnek (Európa Tanács, EBESZ), másodsor, a két kisebb ország abba az euroatlanti integrációba törekszik – Szlovénia jó, Magyarország még jobb esélyekkel – amelynek intézményeiben (NATO, EU) Olaszország alapító tag és befolyásával, tapasztalatainak megosztásával elősegítheti csatlakozásukat. Harmadsor, említést érdemel „az enyhülés szülötteként” 1978-ban megalakult Alpok-Adria Munkaközösség, mint nagytérségi együttműködés, az annak bázisán 1989-ben létrejött olasz-osztrák-magyar-jugoszláv Quadragonale, majd a belőle fokozatosan kifejlődött, ma már 16 tagú KEK, amelyben mindhárom ország alapítóként van jelen.

A KEK komoly érdemeket szerzett a kelet-nyugati párbeszéd fenntartásában, a blokkhatárok fellazításában és keretet adott az euroatlanti integrációs folyamatból rövid távon kimaradó országokkal való kooperációnak is. Gyakorlati aktivitása azonban mindmáig adós az átütő eredményekkel, az új Európában betöltendő szerepe, profilja még nem kellőképpen tisztázott. Heterogén összetétele miatt eddig nem volt képes a konzultációs szintet meghaladó politikai együttműködésre, gazdasági lehetőségeit pedig a délszláv válság és az akut pénzforrás-hiány csökkentte. Ennek is szerepe volt abban, hogy a KEK három tagállama egymás közti „megerősített együttműködés” („*cooperazione rafforzata*”) mellett döntött és 1996. október 28-án Rómában közös külügyminiszteri nyilatkozattal létrehozta a **Magyar-Olasz-Szlovén Háromoldalú Együttműködést (Trilaterale)**.

A fentiekben vázolt, négy, objektíve adott kohézió-szinttel egyenlő fontosságúak a résztvevő országok külpolitikai prioritásai és szándékai. A bipolaritás idején a három ország egymás közötti állami szintű kapcsola-

¹ Zbigniew Brzezinski, *Italy and East-Central Europe*, Mastny, op. cit., p. 119.

tai az eltérő blokk-kötődések miatt gyérek voltak. Kivételt jelentett az Olasz Kommunista Párt jelentős keleti befolyása és kapcsolatrendszere, továbbá a magyar diplomáciának az 1980-as évtized elejétől megfigyelhető viszonylagos önállósága (kölcsönös, magas szintű látogatások). Szlovénia a jugoszláv föderáció keretei között külpolitikai önállósággal nem rendelkezett, a magyar-szlovén kapcsolatok a magyar-jugoszláv viszony hullámzását követték.

Olaszország az 1990-es évtized közepétől fokozottan Kelet-Közép-Európa felé fordult. Ezt S. ZAMAGNI, a Bolognai Egyetem professzora, miniszterelnöki tanácsadó három okra vezeti vissza. Az első az a szándék, hogy az ország földrajzi helyzetéből és az arab olajra való ráutaltságából adódó mediterrán kapcsolati dominanciát megtörje. A második az a – főként az albán és részben a délszláv válságból és migrációból leszűrt – felismerés, hogy a közép-, kelet- és dél-európai volt szocialista országoknak nyújtandó támogatás nélkül Olaszországnak esetleg menekültáradattal kell szembenéznie. A harmadik, hogy a technológiailag versenyképes Olaszország sikerrel kísérrelheti meg a térségben máris túlsúlyra jutott német jelenlét ellensúlyozását.¹ Ez az új „*olasz Ostpolitik*” meg kívánja őrizni a hagyományos balkáni befolyást és kaput kíván nyitni Szlovénián és Magyarországon keresztül Közép-Európa többi ex-szocialista országa felé.

Az 1990-től állandósult, csak hangsúlyaiban változó magyar külpolitika három prioritása közül kettő – az euroatlanti integrálódás és a jószomszédság – az Olaszországgal, illetve a Szlovéniával való együttműködést alapozzák meg. A trilaterális kezdeményezés helye a magyar biztonságpolitikában is nyilvánvaló: a magyar biztonságpolitikai modellben, a NATO, EU, WEU, EBESZ mellett fontos szerepet kapnak a szubregionális keretek is, mint a földrész stabilitásának tényezői.² A magyar kormány már az ET- és OECD-felvételnél, továbbá a NATO-ba történő meghívásnál is számíthatott az olasz támogatásra, ugyanerre a belátható időn belüli EU-csatlakozáshoz is szüksége lesz. Végül Magyarország deklarált célja, hogy az új Közép-Európa kereskedelmi és pénzügyi központjává, Kelet-Európa kapujává váljon, ehhez pedig szüksége van további olasz befektetőkre, a területén átvezető tranzitutakra és (ha nem is „saját”) Földközi-tengeri kijáratra.

A szlovén külpolitika elsődleges törekvése, hogy a Közép-Kelet-Európában kiemelkedőnek számító makrogazdasági eredményeit politikai sikerekre váltva mielőbb teljes jogú tagjává válhasson az EU-nak, a NATO-ba is meghívást kapjon és kibontakozhassék tranzit-szerepe Közép- és Délkelet-Európa között. Amint arra olasz elemzők rámutatnak, fontos szlo-

¹ Itália Kelet-Európa felé fordul. Népszabadság 1998. február 29. 6. old.

² A modellről l. bővebben: Kovács László beszéde az Észak-Atlanti Közgyűlésen, Budapest, 1995. május 27-29. Külpolitika 1995. 2. sz. 91-92. old.

vén érdek emellett a jószomszédság, s az Olaszországban időnként jelentkező szélsőséges, szlovén-ellenes tendenciák, továbbá a hazai közvéleményben fellépő nacionalista áramlatok semlegesítése is.¹

A három állam közös érdeke tehát, hogy Magyarország és Szlovénia stabil, demokratikus piacgazdaságként részévé váljon az euroatlanti struktúráknak és ebben, valamint az alrégió modernizálásában Olaszország világgazdasági és európai súlyának megfelelő szerepet vállaljon, hozzájárulva ezzel az összeurópai stabilitáshoz.

Mi történt eddig?

Amint arra már utaltunk, a Trilaterale „bölcsőjének” a Közép-Európai Kezdeményezés tekinthető. A KEK, a bipolaritás évtizedeiben született szubregionális kezdeményezések többségéhez hasonlóan, a szuperhatalmi tömbök-dominanciák tagadásában találta meg létének értelmét, a kétpólusú világ megszűntével azonban e korábbi szerepét elvesztette, s az útját, úgy tűnik, még nem sikerült megtalálnia.²

Igy természetesnek tartható, hogy a '90-es évtized közepére, a lendületet veszített KEK egyes tagállamai a továbblépés irányát szűkebb összetételű és tevékenységű, kevés számú és konkrét célra orientált együttműködési formákban keresik. Magyarország több ilyen akciónak is részese: a Trilaterale megalakítását például egy évvel megelőzte a Bécs-Győr-Pozsony háromszög létrejötte, amely a határközeli infrastruktúra fejlesztését, gazdaságfejlesztést, területrendezést, humánerőforrás-fejlesztést, környezet- és természetvédelmi kooperációt tűzött célként maga elé.³

A Trilaterale-t létrehozó közös nyilatkozat szerint az aláírók kiemelt fontosságot tulajdonítanak az euroatlanti struktúrák bővítésének, Szlovénia és Magyarország NATO- és EU-csatlakozásának, s az ehhez szükséges olasz tapasztalatok átadásának.

Az aláírók elhatározták együttműködésük fejlesztését egy sor szakterületen. A NATO bővülésének és a Békepartnerség programjának jegyében a nyilatkozat előírta a tagállamok fegyveres erői közötti kooperáció erősítését. Vállalták, hogy fejlesztik gazdasági-kereskedelmi kapcsolataikat, különös tekintettel a vegyes vállalatok alapítására, közvetlen

¹ L. erről Gian Luca Bonduri: *Perché la trilaterale?* Kézirat, Università di Bologna, Centro dell'Europa Centrale e Balcanica, 1998.

² Erről bővebben: Dunay Pál: *Regionális együttműködés Kelet-Európában: befektetés eredmény nélkül?* *Külpolitika* 1997. nyár, 31-38. old. és Hurrell, id. cikk 342-346. old.

³ A határ menti háromszögről részletesebben l. Rechnitzer János: *Eurorégió vázlatok a magyar-osztrák-szlovák határ menti térségben. Tér és társadalom*, 1997. 2. sz. 29-54. old.

tőkebefektetésekre, a privatizációban való részvétel útján. Az EU PHARE és INTERREG forrásainak hasznosítására közös terveket dolgoznak ki, beleértve határátkelők bővítését, továbbá a környezetvédelmet. Előmozdítják együttműködésüket a kutatás területén, megkönnyítik állampolgáraik áramlását és a bevándorlást, fejlesztik együttműködésüket a szervezett bűnözés, pénzmosás és kábítószer-forgalmazás elleni küzdelemben, e célokra külön munkacsoportokat és szakminiszteri szintű találkozókat is létrehozna.¹

Az előirányzott konkrét akciók közül mindmáig legígéretesebb és legközismertebb egy (távlatilag Lisszabont Kijevvel összekötő) Trieszt-Koper-Ljubljana-Budapest-Kijev közötti, 5. számú transzeurópai közlekedési folyosó – a brüsszeli terminológiában az „5. Korridor” – terve. A folyosót alkotó autópályák, vasútvonalak és egyéb, kapcsolódó beruházások (szolgáltatások logisztikai bázisok, bekötőutak, raktárak, telekommunikációs háttér) terveit kialakították, a meglévő tisztázatlanságokat (nyomvonal Szlovéniában és a magyar-szlovén határon, Horvátország bekapcsolása) kiküszöbölték. A munkálatokban a három országon kívül érdekelt Szlovákiával, Ukrajnával és Horvátországgal a tárgyalások megindultak. A finanszírozás saját, illetve PHARE-, EIB- és EBRD-forrásokból történő biztosítása érdekében lépések történtek. A folyosó átadásának időpontjára vonatkozó sajtóbecslések 2000-2004 közé esnek. A folyosó stratégiai és gazdasági jelentősége mindhárom ország számára igen számottevő.

A másik fontos feladat Magyarország és Szlovénia EU-, illetve NATO-csatlakozásának előmozdítása, amely törvényhozási, diplomáciai és konzultációs szinten valósul meg. Az olasz parlament az elsők között és impozáns többséggel hagyta jóvá a „NATO-hármak” meghívását. Az olasz diplomácia – Franciaországgal karöltve – intenzíven munkálkodott Szlovénia első körös NATO-meghívása mellett és nem rajta múlt, hogy ez nem sikerült. Az EU esetében mindkét partnerország az első körbe került: számukra az olasz tapasztalatok átadása, illetve egymás közötti tapasztalatcseréjük a gazdasági és más szakminiszterek rendszeres konzultációja keretében folyik.

A külügyi, belügyi, védelmi, igazságügyi és egyéb szakterületek közötti kooperáció konkrét eredményeket is felmutat. Az alapító nyilatkozatban a védelmi kooperáció terve például még meglehetősen általános formában szerepelt. Ezen túllépve, 1998 tavaszára megalakult a három ország haderőiből egyesített, közös dandár, amely a tervek szerint katasztrófaelhárító és békefenntartó feladatokat látna el. A védelmi miniszterek megállá-

¹ Olaszország, Szlovénia és Magyarország külügyminisztereinek közös nyilatkozata. Róma, 1996. október 28. KÜM, Budapest, 1-3. old.

podtak ezenkívül közös hadgyakorlatokról, tisztképzésről, védelmieszköz-fejlesztésről, stratégiai intézeteik együttműködéséről, stb.¹

A belügyi együttműködés fontos eredménye – a tervezettnél több új határátkelő nyitása és a régiók korszerűsítése mellett – az az 1998. április 24-i bejelentés, mely szerint a kormányfők megállapodtak: állampolgáraik útlevél nélkül, személyazonossági igazolvánnyal utazhatnak egymás országába. (Az új szisztéma a technikai részletek kidolgozása után lép hatályba.) Konkrét, közös állásfoglalások, akcióprogramok születtek a „Schengeni acquis” szellemében történő együttműködésben, annak szervezett bűnözés, kábítószer-forgalmazás és illegális bevándorlás elleni részterületein Magyarország a munkacsoportok koordinátora.²

Az 1998-ban elfogadott közös deklarációk szerint a résztvevők fentiekén kívül ki kívánják terjesztani az együttműködést olyan új, eddig nem bevont területekre is, mint a kultúra és oktatás, sport és környezetvédelem. Hazánk ezek közül a kulturális csere programfelelőse.

Következtetések, kihívások

A Trilaterale megfelel a regionalizáció új szakasza INOTAI ANDRÁS által összefoglalt ismérvei többségének.

Először, olyan kormányközi szintű csoportosulás, amely döntően nem vámcsőkkentésre, kereskedelem-liberalizálásra irányul, ebből következően nem is célja az intenzív befelé fordulás, a szubrégió kívüli partnerek kizárása. Bár a gazdasági kohézió a tagok között jelentős és a csoportnak fontos gazdasági célkitűzései is vannak, a Trilaterale legalább annyira tekinthető „politikai szempontoknak engedelmessé”, mint gazdasági kezdeményezésnek.

Másodszor, résztvevőinek fejlettsége és ráutaltsága eltérő mértékű: a két kisebb, átalakuló gazdaságú partner esetében a ráutaltság erősebb.

Harmadszor, a háromszög a tripoláris világgazdaság egyik erőcentrumához, az Európai Unióhoz kötődik, ugyanakkor annak nem alternatívája, nem „előszobája”, inkább egyik kiegészítője, regionális komponense, „megerősített együttműködés” az Unió egy tagja és két társult országa, tagjelöltje között.³

Más közép- és dél-európai hálózatokkal, például a már említett SECI-vel összevetve a Trilaterale inkább előnyeivel tűnik ki. Ilyen többek között az, hogy autonóm európai kezdeményezés, amely nem szuperhatalmi nyomásra, hanem a tagállamok akaratából jött létre, tagsága nem túl

¹ Az MTI közleménye a szlovén, az olasz és a magyar külügyminiszter 1998. február 4-én, Brdóban tartott találkozójáról. KÜM Szóvivői Iroda.

² Népszabadság 1998. április 24. 1. old.

³ Az ismérveket l. Inotai, id. tanulmány 2-4. old.

széles és heterogén, tagjai nem részesei háborús konfliktusoknak, motivációja természetes és sokrétű, céljai projektjellegűek és átláthatóak, tehát inkább számíthatnak pénzügyi támogatásra, működése nem formalizált.

Ugyanakkor a csoport létezésének első két éve máris felvet néhány kihívást, amelyekre a résztvevőknek válaszolniuk kell. Ilyenek például:

- A közös dandár létrehozása kézzelfogható, újszerű és lényeges vívmány, amely minden bizonnyal nem független a délszláv térség stabilitására, s a NATO déli szárnya erősítésére irányuló, magyar részről is támogatott biztonságpolitikai törekvésektől. Érzékeny kérdés azonban, milyen feladatokra használható e katonai egység. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a volt Jugoszlávia területén ellátandó békefenntartó műveletekben való részvétel mind szlovén, mind magyar oldalról aggályos lehet. Ezért tűnik indokoltnak az a megállapodás, hogy a dandár elsősorban a természeti katasztrófák közös elhárítását szolgálja, míg békefenntartó feladatot csak a parlamentek külön felhatalmazásával láthatna el.¹
- További tisztázó vitákat igényel, hogy a csoportosulás mennyiben foglalkozzon kereskedelmi témákkal. Abban egyetértés mutatkozik, hogy ne tekintse fő feladatai egyikének az intern kereskedelem liberalizálását, hiszen a résztvevők közötti forgalom feltételeit alapvetően az EUtársulási szerződések, illetve CEFTA-előírások szabják meg. Ugyanakkor a Trilaterale speciális eszközökkel segítheti tagországainak egymás közötti kereskedelmét, figyelmet fordítva például kereskedelemfejlesztő irodáik, kamaráik közötti információcserére, befektetések ösztönzésére és ezzel hozzájárulhat a kapcsolati egyenlőtlenségek (például az olasz kereskedelemben a jelenleg mindössze 0,6 százalékos magyar részarány) korrekciójához, az áruszerkezet korszerűsítéséhez.²
- Szlovénia és Magyarország „első körbe” kerülésével módosulnak az EUCsatlakozás támogatásával összefüggő, Olaszországgal szembeni elvárások. A folyamat jelenlegi szakaszában ugyanis már nem a befogadással összefüggő elvi álláspontok jótékony befolyásolása az igény, hanem egyre inkább a két ország felkészülésének, felzárkóztatásának megkönnyítése, a jogharmonizáció elősegítése (acquis screening), a köztisztviselők képzése, a csatlakozási tárgyalásokon résztvevő delegációk felkészítésének segítése és nem utolsósorban, a folyamatban lévő belső EU-reformok olyan irányú befolyásolása, hogy azok a két csatlakozó ország számára ne alakuljanak hátrányosan. Ma még kérdéses, hogy ezeknek az elvárásoknak az olasz diplomácia milyen eredményesen tud megfelelni.

¹ Népszabadság, id. cikk 2. old.

² Az 1996-ban Olaszországba szállított magyar exportcikkék több, mint 50 százaléka anyag és félkésztermék, közel egynegyede mezőgazdasági és élelmiszeripari áru volt. Figyelő, 1996. dec. 5. 19. old.

- A három ország egymás közötti kapcsolatai csak a magyar relációban problémamentesek. Az olasz-szlovén viszonyt mindmáig terheli valamelyest a második világháború utáni isztriai olasz menekültek kártalanításának kérdése. A kérdés rendezetlensége mindkét országban ébren tarthat a kapcsolatokat nehezítő tendenciákat és okozhat nehézségeket az EU-csatlakozási és ratifikálási eljárásban.
- A háromoldalú kooperáció problémákat okozhat a kívülállóknak, különösen Ausztriának és Horvátországnak. Az 5. korridor elkészültével, továbbá Szlovénia és Magyarország EU-, illetve NATO-csatlakozásával Ausztria tranzitszerepe csökken, különleges, „euroatlanti végvár” szerepe megszűnik. Horvátország nem volt képes érvényesíteni igényét Rijekának a folyosóba főirányként történő bekapcsolására. Mindkét állam jelezte csatlakozási szándékát a csoportosuláshoz, ezt a hármak elutasították. Mindez, kellő diplomáciai kezelés hiányában, nehézségeket okozhat a Trilaterale működésében és a szomszédsági kapcsolatokban.
- A háromoldalú együttműködés kulcsfontosságú projektuma még legalább középtávon az 5. korridor marad. A beruházás előrehaladtával azonban szükség lenne egy új, hasonlóan nagyjelentőségű tevékenységi terület, program kiválasztására, amely tovább „viszi” a Trilaterale-t. Ma még ennek az új területnek a körvonalai nem látszanak. Egyik szóba jöhető program a határ menti, illetve földrajzilag közeli szubnacionális (megyei, stb.) szint határokön átnyúló, szorosabb kooperációja lehetne, ezt azonban bizonyos mértékig gátolhatja a szlovén és magyar mezoszint korlátozott adminisztratív és pénzügyi önállósága.

Összefoglalás

Amennyiben elfogadjuk a „regionalizmus normatív koncepcióját” (HURRELL), amely szerint az azonos régióhoz/alrégióhoz tartozó államok, stratégiai és gazdasági szempontból „egy csónakban eveznek, ezért ... együtt kell működniük” és együttműködésük „természetéből adódóan valami jó, nemes, elkerülhetetlen és célszerű dolog”,¹ úgy a Trilaterale is, mint ilyen, pozitív és üdvözlendő színfolt Európa integrációs térképén. Az eltelt nem egészen két év még nem elég messzemenő következtetésekhez. Magyar szempontból a csoportosulás ígéretesnek tűnik, részvételünk közelebb vihet külpolitikai-külgazdasági célkitűzéseink valóra váltásához.

¹ Hurrell, id. cikk 334. old.

LENTNER CSABA*

A magyarországi közraktározás a törvénykezés és a pénzügyek tükrében – útban az Európai Unió felé

A közraktározás rendszere Magyarországon

A közraktár olyan gazdálkodó szervezet, amely a nála letétben elhelyezett dolgok őrzésével, valamint közraktári jegy kibocsátásával foglalkozik. A közraktározás intézményének elsődleges funkciója, hogy kedvező kamatozású, rugalmas és gyors hitelfelvételi lehetőséget biztosítson az árutulajdonosok számára. Jelentősége elsősorban a mezőgazdaságban meghatározó, mivel a gabonatermelő gazdaságok, illetve a gabonakereskedők részére finanszírozási lehetőséget biztosít. A közraktározás jogi intézményének segítségével az árutulajdonosok elvben szabadon dönthetnek arról, hogy árujukat mikor értékesítik. A közraktári jeggyel fedezett hitel felvételével a termelő kivárhatja az értékesítési szempontból számára legkedvezőbb időpontot és árfekvést. További előnye a közraktározásra betárolt gabonakészletek adásvételének, hogy a közraktári jegynek (mint értékpapírnak) a forgatása révén az új vevő úgy szerezheti meg az áru tulajdonjogát, hogy az árut fizikailag nem kell elszállítania.

A közraktározással összefüggő áru- és pénzforgalmi viszonyok fejlesztését, a termelés hiteligényének jobb kielégítésének érdekében a magyar Országgyűlés 1996-ban megalkotta a XLVIII. számú, „A közraktározásról” című törvényt. A közraktári tevékenységnek és a közraktárak működésének önálló törvényben történő szabályozásával hatályon kívül került néhány régebbi jogszabály-rész:

* Tanszékvezető egyetemi docens, Soproni Egyetem

- a Kereskedelmi Törvényről szóló 1875. évi XXXVII. törvénycikk VI. címe,
- az egyes kereskedelmi tevékenységek gyakorlásától szóló, többször módosított 15/1989. (IX. 7.) KeM rendelet 2.§-a (1.) bekezdésének közraktározással összefüggő szövegrésze, illetve
- a szakképesítésről szóló 3/1994. (I. 14.) IKM rendelettel módosított 5/1990. (IV. 5.) KeM rendelet 2. számú mellékletének 29. pontja.

A közraktározásról szóló 1996. évi XLVIII. törvény megteremtette a közraktározási tevékenység korszerű jogi kereteit azzal, hogy szabályozza:

- a közraktározás szervezeti-működési feltételeit,
- intézményeit,
- a közraktározás állami felügyeletét,
- a közraktározási szerződések tartalmi elemeit,
- a közraktári jegyet,
- a közraktári jeggyel kapcsolatos zálogkölcönt és
- a közraktárakba betárolt áruk kiadásával, óvásával, az áru értékesítésével, árverésével, a visszakereseti joggal és más jogi eljárásokkal kapcsolatos követelményeket.

A törvényi szabályozás közgazdasági vetületére utalva: lényeges előírás, hogy az áru mennyiségéért és minőségéért teljes vagyonával felel a közraktár. Ugyanakkor a közraktári működés feltétele minimálisan 500 millió forintnak megfelelő jegyzett tőke, ami garantálhatja a közraktári jegyeket finanszírozó bankok biztonságát is, értelemszerűen azonban csak az adott tőkelimit alatt. Amennyiben a hitel fedezetét jelentő biztosítékot mennyiségi és minőségi szempontból kár érné és a hitelfelvevő tartozását ezért nem fizetné meg a pénzüintézetek, akkor a közraktárnak a közraktározási törvény rendelkezései szerint az adós helyett helyt állnia a bankkal szemben.

A prudens működés további szabálya, hogy az áru meglétét és állapotát heti rendszerességgel kell ellenőrizni. A kereskedelmi bankok a közraktározási törvény életbe lépése után – a működést szavatoló garanciális szabályok alapján –, ha szerény mértékben is, de ki tudják alakítani azt a hitelkonstrukciót, amellyel a közraktározási tevékenységbe tartozó gazdálkodók pótlólagos hitel igényét ki tudják elégíteni.

A közraktározás továbbfejlesztése az európai uniós szabályozás irányába

A Magyar Köztársaság és az Európai Közösségek és azok tagállamai közötti társulási szerződés 1991. december 16-án került aláírásra, a társulási szerződés kihirdetésére pedig a jogi keretet az 1994. évi I. törvény

teremtette meg. A hivatkozott törvény 44. cikkének 5. pontja a letelepedést a vállalatok szempontjából olyan jogként értelmezi, amely a külföldi székhellyel rendelkező vállalat számára magyarországi leányvállalat, fiók és képviselő létesítését és igazgatása révén gazdasági tevékenység kezdését és folytatását biztosítja. Az 1994. évi I. törvény keretjellegeből adódik, hogy a külföldi közraktáraknak is lehetőséget biztosít arra, hogy Magyarországon fióktelep jellegű tevékenységbe kezdjenek.

A Társulási Szerződés ratifikálásaként értelmezhető 1994. évi I. törvény 6. cikkének 1. pontja rögzíti, hogy a társulás legfeljebb tízéves átmeneti időszakot foglal magába, amely két, elvileg öt évig tartó, egymást követő szakaszból áll. Az első szakasz a megállapodás hatálybalépésekor kezdődik és értelemszerűen 5 év múlva, 1999. februárjában végződik.

Magyarország az OECD-hez történő csatlakozáskor arra is kötelezettséget vállalt, hogy lehetővé teszi külföldi vállalkozások számára a fióktelep formájában történő működést valamennyi gazdasági területen, így a közraktározásban is.

A közraktározási tevékenységben a külföldi vállalatok magyarországi fióktelepe megnyitásának közös szabályait átfogó törvényjavaslatot a magyar kormány 1998 szeptemberében (közel fél évvel a törvényben kihirdetett határidő letelte előtt) terjesztette az Országgyűlés elé; a javaslatot a törvényhozás 1998. évi LVIII. törvényként, „A közraktározásról szóló 1996. évi XLVIII. törvény módosításáról” címmel elfogadta.

Az 1998-as módosítással megváltozott 1996. évi XLVIII. törvény irányadónak tekinti a külföldi székhelyű vállalkozások magyarországi fióktelepeiről és kereskedelmi képviselőiteiről szóló törvény előírásait. Az új törvényi szabályozás a versenysemlegesség és a nemzeti elbánás biztosítására vonatkozó nemzetközi kötelezettség érdekében fontos szempontként kezeli, hogy a fióktelep formájában működő közraktárak ne kerüljenek hátrányos helyzetbe a hazaiakkal szemben. További fontos szempontként kezeli a módosított közraktározási törvény azt is, hogy a magyarországi közraktárak – elsődlegesen gyenge tőkeerejük és a hazai mezőgazdasági termelés változó színvonala ellenére – se kerüljenek versenyhátrányba.

A fiókszabályozással foglalkozó törvény a létesítési és engedélyezési szabályokon túl magába foglalja az állami felügyelet gyakorlására vonatkozó szabályokat is. A fióktelep alapítását és működését a hazai közraktárakkal azonosan a gazdasági miniszter felügyeleti jogkörébe utalja a törvény.

A külföldi közraktárak magyarországi fióktelepeinek engedélyezése és működése jogalap tekintetében – az 1994. évi I. törvényen túl – a külföldi székhelyű vállalkozások magyarországi letelepedésének egyes formáiról szóló törvényi szabályozás előkészítésének feladatairól szóló 1077/1997. (VII. 17.) kormányhatározat 2/b. pontja szerinti – a közraktározásról szóló törvényt módosító – konkrét előíráson alapul.

A kormány által beterjesztett és az Országgyűlés által elfogadott törvényjavaslaton túl számos képviselői kezdeményezés is irányult a prudenciális szabályok további elmélyítésére. Ezek közül sikerült a törvény szövegébe beépíteni azt a fontosabb előírást, hogy a nem pénzbeli hozzájárulásként a közraktár rendelkezésére bocsátott, a közraktári tevékenység folytatására alkalmas, tehermentes ingatlanok az értékelését „független belföldi szakértő” helyett a „Magyar Könyvvizsgálói Kamara bejegyzett tagja vagy a kamarai nyilvántartásba bejegyzett könyvvizsgáló társaság” végezze el. A jogszabály e szövegezésének egyértelműsítése valószínűleg számos probléma keletkezését előzte meg.

Hasonlóképpen képviselői indítvány alapján került be a törvény szövegébe az a megfogalmazás, hogy a közraktári tevékenység gyakorlásához szükséges engedély iránti kérelemhez olyan tartalmú nyilatkozatot kell csatolni, amelyben a folyamodó társaság az esetlegesen ellene indult csőd- vagy felszámolási eljárás vonatkozásban tesz nyilatkozatot; ez szintén a biztonsági normákat fokozza.

Nem sikerült viszont elfogadtatni azt a módosító megfogalmazást, amelynek célja az volt, hogy a törvény szövegében előírt 500 millió forintos minimális tőke összegét emeljék meg. Nem került bele a törvénybe az az elképzelés sem, amely a közraktárakban elhelyezett árukért teljes körű vagyoni felelősségbiztosítást irányozott elő. További (vélt) hiányosság – bár szakmai egyetértést kiváltó felvetés volt –, hogy a törvényalkotó nem fogadta el azt a javaslatot, melynek értelmében jogsértés esetén a jogsértés súlyának megfelelő bírság lett volna kivethető.

Megállapítható, hogy a közraktározási törvény a későbbiekben még alapos hatásvizsgálatok elvégzését teszi szükségessé és a végrehajtás a felügyelet részéről nagy körütekintést igényel.

A közraktározás lehetőségének kiterjesztése azzal, hogy a törvény engedélyezte a külföldi közraktárak számára magyarországi fióktelepek megnyitását, jó esélyt teremt arra, hogy a mezőgazdasági áru- és pénzforgalmi viszonyok tovább fejlődjenek az országban. A törvényi szabályozás 1998. évi aktualizálása megfelelő alkalmat adott arra is, hogy a közraktározás rendszerének továbbfejlesztésére irányuló kutató és elemző munka további lendületet vegyen.

A közraktározás dilemmái gazdasági oldalról

A közraktározásnak a fióktelepek megnyitásának lehetővé tételével történő kiszélesítése enyhítheti a mezőgazdaság feszültségeit, ugyanakkor termelési, pénzügyi oldalról még számos megoldandó feladat jelentkezik.

Az országban a közraktári törvény elfogadása után 5 közraktár működik, mintegy 500 raktártelepen. A közraktározott gabona mennyisége 1996-ban elérte az 1,5 M tonnát. Ez a mennyiség – 22 E Ft/t átlagárral

számolva – 33 Mrd Ft értéket képvisel és 70%-os finanszírozási hányaddal számolva is kb. 21 Mrd Ft agrárhitel kihelyezését tette lehetővé. Ez az 1,5 millió tonnás közraktári készlet késleltette a termény (egyszerre, lökészerűen bekövetkező) piacra kerülését, és ezzel tompította az aratás utáni túlkínálatot; ezzel – az agrárfinanszírozási lehetőségek bővítésén túl – jelentős piacsabályozó, piactabilizáló hatást is kifejtett, amelyről a közraktározás szerepének megítélésekor nem szabad megfeledkezni. (SZŐKE)

Fontos és indokolt szempont, hogy hazánkban a közraktározási tevékenységet végzők köre bővüljön és tőkeerejük növekedjék. A változást sürgeti az a tény is, hogy a közraktárak bonyolítják le az állami gabonaintervencióban a garantált áras felvásárlásokat, még akkor is, ha „Magyarországon a merőgazdasági termékek állami intervenciója csak nagyon szerény keretek között érvényesül, az ágazat piacsabályozásának hathatós megoldását nem biztosítja”. (LENTNER)

A közraktározási tevékenységet pénzügyi-eredményességi oldalról vizsgálva további aggályként jelentkezik, hogy a hazai közraktárak közül több már csődbe ment, a meglévő állami raktárak pedig jelentős költségvetési konszolidációs összegeket emésztettek fel annak érdekében, hogy a gazdasági csődöt elkerülhessék. Nincs megnyugtatóan megoldva a Felügyelet részéről a közraktárak teljes körű ellenőrzése sem, ami – kedvezőtlen esetben – komoly piaci zavarokhoz, illetve pénzügyi veszteségekhez is vezethet.

A hazai mezőgazdasági termelésben végbement tulajdonosi váltás, az állandósuló tőkehiány és mindezek hatására a nagyfokú termelésingadozás, továbbá az a tény, hogy a kormányzati agrárpolitika csak szűkösen képes forrásokat biztosítani, jelentősen (és hátrányosan) befolyásolja a közraktározásba bevonható készletek értékét és minőségét; a minőség romlása viszont szintén hátrányosan érinti a tárolhatóságot, vagyis – áttételesen – szintén a közraktározás szerepének egyébként kívánatos erősödése ellenében hat. A terményt betároló mezőgazdasági termelők zömének gyenge jövedelempozíciója a közraktározási díjak mértékét és realizálhatóságát ugyancsak kedvezőtlen tartományban tartja.

A közraktározási fióktelepek működtetését tervező külföldi vállalkozásoknak így mindaddig számos – az eredményességre hatást gyakorló – bizonytalansági tényezővel kell számolniuk, amíg a mezőgazdaság helyzete nem stabilizálódik.

A paradigmaváltás kényszere a közraktározásban

A közraktározási tevékenységet végzők körének kibővítése a mezőgazdaságban jelentkező finanszírozási és termelési problémákat nem oldja meg, de a felhalmozódott feszültségeket kétségtelenül enyhítheti. A hazai

közraktárak alultőkésítettek, némelyikükön a végbement reorganizációs eljárások is csak szerény mértékben segítettek, így az új, külföldi tőkebefektetések jogi lehetőségének megteremtése, a tényleges tőkeinvestíció megjelenése kétségtelenül oldhatja a finanszírozási feszültségeket az ágazatban.

Tekintettel arra, hogy a közraktározási tevékenység jobbra egy alacsony jövedelemrealizációs fokkal rendelkező ágazathoz kötődik, a közraktárak működésének közgazdasági környezetét is indokolt megvizsgálni ahhoz, hogy lényegi elmozdulási pontokra javaslatokat tehessünk. A továbbfejlődés érdekében indokolt, hogy a múltbeli hazai gyakorlatból, illetve a fejlett piacgazdaságok példájából is ismereteket merítsünk. A fejlett piacgazdaságok gyakorlatában bőven akadnak olyan készletszabályozási elemek, illetve az állazni pénzügypolitika és a készletszabályozás közötti hidak, amelyeknek tapasztalatai megszívlelendőek lennének.

A világon a nemzeti agrárpolitikák egymásra ható rendszere alakult ki. Ily módon nemzetközi tendenciák határozzák meg agrárpolitikánkat is, mert hazánk gazdasága, de kiváltképp mezőgazdasága jellemzően nyitott, külpiac-orientált. A külső inputok megszerzésének és megszerzésének meghatározó szerepe, illetve a mezőgazdasági termények külső piacokon való biztonságos elhelyezése, átmeneti tárolása, közraktározása a recirkuláció szempontjából elengedhetetlen.

A II. világháború előtti magyar gazdaságtörténet korából ismeretes, hogy a földjelzálogon kívül egy másik, kifejezetten mezőgazdasági hitelintézmény is létezett: az 1930-ban bevezetett gabonajelzálog. Ezt – részben a jelentős magyar gabonakivitelhez kapcsolódva – a rövid lejáratú hitelfelvétel biztosítására, illetve a raktározással foglalkozó vállalatok tárolói-ban elhelyezett, meghatározott mennyiségű termény finanszírozására nyújtották. A gabonajelzáloggal kapcsolatos tevékenység folytatására ugyanazokat a pénzügyi intézkedéseket jogosították fel, amelyek a jelzálogadóslevél kibocsátásával is foglalkoztak, de néhány gabonakereskedő vállalatnak is joga volt a tevékenységre.

A gabonajelzálog jogintézménye egyébként szinte valamennyi nyugat-európai országban megtalálható napjainkban is. Az Amerikai Egyesült Államokban alapvetően középlejáratú kölcsön forrásalapjaként, központi támogatott készletszabályozó, konjunktúrabefolyásoló eszközként működik.

Kanadában a gabonaforgalmazás zöme az Állami Búzahivatalon keresztül történik. A magánvállalatok csak mint alvállalkozók kapcsolódhatnak be a belföldi és külföldi kereskedelembe. A termelők számára az első kifizetéskor folyósított ár gyakorlatilag garantált minimumárát jelent. Ezt még a tavaszi vetés előtt az egész idényre vonatkozóan határozzák meg (a kormány szavatolja), a pénzügyi teljesítésre pedig a gabona beszállításakor kerül sor. Az ár egy részére azonban előleget lehet felven-

ni, aminek kamatait az állam vállalja magára. A Búzahivatal a gazdasági év végén a nála képződő nyereség egy részét kiutalja a termelőknek a beszállítás megosztásának arányában, de az országon belüli szállítási költségek mérséklésére is támogatást nyújtanak a fuvardíjak alacsony szinten való tartása céljából. A készletek levezetésére a Búzahivatal még külföldi segélyakciókat is szervez és hitel biztosításával értékesíti a terményt.

Mind a korábbi hazai gyakorlatból, mind a nemzetközi ismeretekből levonható az a következtetés, hogy az állami pénzügypolitika és az akár állami, akár külföldi tulajdonban lévő közraktárak pénzügyi- jogszabályi hídjainak kialakítása fontos feladat lesz az elkövetkezendő években. Szükséges, hogy a közraktározási tevékenységhez megfelelő pénzügyi háttér és finanszírozási érdekelttség is teremtszék.

A kanadai, az egyesült államokbeli és a II. világháború előtti magyar tapasztalatok összegzésével megállapítható, hogy az állam sem mint gazdaság-szervező, sem mint pénzügyi finanszírozó nem vonulhat ki a közraktározásból. A külföldi fióktelepek, közraktárak tevékenységének engedélyezése nem oldja meg a mezőgazdaság értékesítési feszültségeit, de némiképp – körütekintő alkalmazással – oldhatja a kialakult nehézségeket.

Összefoglalás

A közraktározással összefüggő áru- és pénzforgalmi viszonyok fejlesztésének, a termelés hiteligénye jobb kielégítésének elérése érdekében a magyar Országgyűlés 1996-ban törvényt alkotott a közraktározásról. A közraktározási tevékenységet folytató külföldi vállalatok magyarországi fióktelepei megnyitásának közös szabályait, az Európai Unióval kötött társulási szerződés menetrendjének megfelelően, 1998-ban fogadta el a Parlament.

A közraktározás lehetőségének kiterjesztése a külföldi közraktárak magyarországi fióktelepeinek engedélyezésére jó esélyt teremt arra, hogy az áru- és pénzforgalmi viszonyok tovább fejlődjenek a mezőgazdaságban. A mezőgazdasági termények külső piacokon történő biztonságos elhelyezése, átmeneti tárolása, közraktározása a termelés optimális recirkulációja szempontjából elengedhetetlen. A fióktelepi közraktározásba kezdő külföldi vállalkozásoknak mindaddig számos bizonytalansági tényezővel kell számolniuk, amíg a hazai mezőgazdaság helyzete nem stabilizálódik.

A közraktározási tevékenységet végzők körének kibővítése a mezőgazdaságban jelentkező finanszírozási és termelési problémákat nem oldja meg egy csapásra, de kétségtelen, hogy a felhalmozódott feszültségeket enyhítheti, kiváltképp ha a közraktározási gyakorlat igazodik a fejlett

piacgazdaságok jelenlegi eredményeihez, és hasznosítja a II. világháború előtti magyar tapasztalatokat.

A magyar állam nem vonulhat ki a közraktározásból, sem mint gazdaságszervező, sem mint pénzügyi finanszírozó, a közraktározási tevékenység alapvetően magántulajdonú és külföldi fióktelepeinek térhódítása után sem. A közraktárak vonatkozásában a banki és költségvetési politikai háttérrel az elkövetkező években meg kell teremteni, hogy a mezőgazdasági termelés stabilizációja megtörténhessen.

IRODALOMJEGYZÉK

A közraktározásról szóló 1996. évi XLIII. törvény

A közraktározásról szóló 1996. évi XLIII. törvény módosítására előterjesztett T/122. számú törvényjavaslat

A Magyar Köztársaság és az Európai Unó és azok tagállamai között 1991. december 16-án aláírt Társulási Megállapodás kihirdetéséről szóló 1994. évi I. törvény

LENTNER, CS.: Mezőgazdasági pénzügyekről – tényszerűen. Gazdaság és Társadalom Társadalomtudományi Folyóirat 1998. I-II. szám (megjelentés alatt), Budapest, Társadalomkutató Intézet (Ugyanez in: Tények és Érvek, Képviselői Kézikönyv, Business Club, Budapest 1998. [Dr. Lentner: Mezőgazdaság])

SZÓKE, GY.: A közraktárak lehetséges szerepe a magyar gabonapiaci politikában, Tanulmánykötet, Budapest, AKI 1998.

RÉTVÁRI LÁSZLÓ*

Közép-Európa: a kohéziós földrajzi erővonalak

BEVEZETŐ MEGJEGYZÉSEK

Nagy divat ma nálunk Európáról szólni, írni. Főleg szűkebb-tágabb régióink, közép-európai jelenünk, s jövőnk ürügyén. Ám az írott, a hang- és képbeli sajtóban a földrajztudomány művelőjének, de ugyanúgy a klasszikus tantárgy oktató tanárának is nehéz indulatok nélkül végigolvasnia, meghallgatnia egy-egy társadalmi korrajzot, tartalmában reális külpolitikai elemzést stb. Ennek oka „csupán” annyi: évtizedek óta változatlanul teljes a zűrzavar abban az egyszerűnek látszó kérdésben, hogy voltaképpen *hol is élünk, hogyan nevezzük meg szűkebb-tágabb szomszédságunkat*. Márpedig a *reális szomszédságkép* alapjainak tisztázása, nem kevésbé a manapság oly sokat emlegetett – a legtöbb politikai erő által óhajtott – Európai Unióhoz, a NATO-hoz való csatlakozás ígéretes történelmi időszaka kezdetén nem ártana végre tudomásul venni azt az *egyszerű* – és nem igazán tudományos – *földrajzi igazságot*, hogy *mi Közép-Európában voltunk, vagyunk és leszünk*. Jó lenne, ha végre minden szakma művelője megértené, az írók és kiváltképp a médiumok szerkesztőségei tudomásul vennék: *a Rajnától a Bugig, illetve az Északi- és a Balti-tengertől az Alpok, a Száva és a Kárpátok vonaláig terjedő térség Közép-Európa*. És mi, magyarok vagyunk ennek – amint azt CHOLNOKY JENŐ írja – az európai

* Egyetemi tanár, Soproni Egyetem

központi szárazulat törzsét alkotó földrésznek és benne a kerekded *Kárpát- vagy Duna-medencének a legbelső lakói.*

E körülírt szűkebb-tágabb európai régió *határai – olykor határtalansága* – determinálja évszázadok óta kapcsolatrendszerünket, illetve az Elba–Visztula–Duna-menti népek, nemzetek, nemzetiségek sorsközösségét.

Közép-európai földrajzi elhelyezkedésünk elvitathatatlan tényeiről e sorok írója (is) számos alkalommal írt levelet újságíróknak, szerkesztőségeknek, s küldött hosszabb-rövidebb írást folyóiratoknak, napi- és hetilapoknak, a TV-nek. Megjelenésük, elhangzásuk ellenére kevés eredménnyel, mert a korábbi évtizedek *nyugati sajtógyakorlatából* szolgálai módon átvett „keleti tömb” és a többi, hozzá hasonló „geográfiai” eltévelyedés mindmáig megmaradt. Naponta hallhat, olvashat az ember olyan híradást, ami hazánkat *Kelet-Európába* „helyezi”. Pedig a Jalta által számkra kijelölt Kelet, *keleti zóna*, az évtizedeken át bel- és főleg külpolitikai megfontolásokból szajkózott kelet-európai szocialista országok testvérisége, vagy az ígéretes jövőnk, békés építómunkánk, biztonságunk deklarált letéteményese, a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa, a Varsói Szerződés már több éve bevégeztetett, mint ahogy megszűnt, részeire bomlott szomszédságunkban Csehszlovákia, Jugoszlávia és a Szovjetunió.

1. ábra
Magyarország Európában¹

¹ Dr. Hajdú-Moharos József, dr. Vidéki Imre, Juhász Bernadett: *Földünk - környezetünk*, Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1997, 76. old.

Hosszú ideig uralkodó kelet-európai „betagosításunk, létünk” után a 60-as évek végétől kezdett terjedni *Közép-Kelet-Európába* (olykor Középkelet-Európába), majd *Délkelet-Európába* sorolásunk is. E régiókba azonban már nem politikusok és nem is a zsurnaliszták „helyezték” át (be) hazánkat, hanem tudós (főleg történész) munkák emlegettek bennünket öreg kontinensünk eme nem igazán létező részein. Márpedig Közép-Kelet-Európa – mint ahogy azt RADÓ SÁNDOR professzor írta jó három évtizede – nagyjából a Moszkvától keletre elterülő Volga–Káma–Oka folyók közötti „óshaza” tájékán, Délkelet-Európa pedig a Balkánon lenne. De ugyebár az őshazából – ha igaz – jó két és félezer éve eljöttünk, balkáni „illetékességünket” pedig vélhetően kevesen fogadnák, üdvöznék örömmel. Az ügy persze enyhén szólva kínos, merthogy – és csak a tudomány berkein belül maradva – ma már könyvtárnyi az olyan irodalom, hangarchívum stb., amelyben Magyarország és szomszédsága az említett helytelen kifejezőmódok miatt nem a valós helyén, nem Közép-Európában van megemlítve.

Felmerülhet a kérdés: a közép-kelet-európai, illetőleg a német terminológia szolgálai átvételéből „meghonosodott” délkelet-európai orientáltsunkat használó történészek, közírók elgondolkodtak-e azon, hogy hazánkra, a Kárpát-medencében velünk együtt élő népekre nézve eme abszurd földrajzi helymegjelölés – mint „nyelvi lelemény” – megfelelő lehet-e? A válasz egyértelműen nemleges, mert a nyakatekert szerkezetben földrajzi helymeghatározásunk nyelvtanilag is teljesen elhibázott. Vagyis, mint ahogy geográfiailag, ugyan úgy *a magyar nyelv szabályai* szerint is *Kelet-Közép-Európáról* beszélhetünk – de Magyarországról és szomszédságáról szólva – Közép-Kelet- vagy Középkelet-Európáról semmiképpen sem! Gondoljuk csak végig: a Közép-Kelet-Európa jelzős szerkezetben adott terület földrajzi helymegjelölése csakis Kelet-Európa *középső* részét jelentheti. Ha viszont kissé árnyaltabban, más dimenziókban (is) gondolkodunk, példának okáért az Elbától keletre elterülő országokat (a Szovjetunió európai tagköztársaságait is beleértve) a megkésett polgári átalakulás, vagy a már említett KGST-be, Varsói Szerződésbe való négy évtizedes „önkéntes tömörülésünk” miatt mindenképpen *együtt, átfogó tér-megjelöléssel* kívánjuk területileg megnevezni, illetve behatárolni, akkor a *Közép- és Kelet-Európa* földrajzi helymegjelölés a helyes.

Szerencsére a geográfiát művelő, oktató szakemberek közül a múltban is csak kevesen és ritkán dőltek be a bennünket földrajzilag „áthelyező”, illetve kartográfiailag „átrajzoló” divatnak. Ha a politikai zsargonból olykor át is vettek – főleg gazdaság-földrajzosok – olyan leegyszerűsítő, de végül is nem helytelen kifejezéseket, mint pl. a *Kelet-Nyugat* közötti gazdasági, pénzügyi kapcsolatok, vagy az *Észak-Dél* közötti regionális gazdasági színvonalbeli különbségek feszítő gondja, azt azért tankönyvben nem igen tették meg, hogy Európa regionális földrajzi tagolását ne a valóságos égtáji

megoszlás szerint tárgyalták volna. Olyan badarság pedig végképp nem fordulhatott elő, hogy Törökország, vagy Görögország – NATO tagsága miatt – Nyugat-Európába „tevődött volna át”. Az iskolai atlaszok tapasztalható konformista szerkesztési elve volt viszont, hogy hosszú ideig Közép-Európát nem írta le átfogó térmegjelölő címként (nem úgy, mint pl. a cseh-szlovák kartográfusok), inkább – fölöslegesen – az országokat sorolta föl.

KÖZÉP-EURÓPA HATÁRAI

Közép-Európa közismerten nemzeti történelmünk, nyelvi- és kulturális identitásunk színtere, szűkebb-tágabb környezetünk, szomszédságunk kulisszáinak hordozója. Törvényszerűen e régióban lehetnek jövőbeni gazdasági kapcsolataink első számú partnerei, ezáltal az is természetes, hogy az Észak- és Dél-, illetve Kelet- és Nyugat-Európa közti *köztes kontinensrész* ma a regionális politikai gondolkodás, a tudományos érdeklődés, illetve a kapcsolatkeresés fő terepuma.

Közismert, hogy a földrajzi tájak, régiók határait nem csak objektív, hanem gyakran szubjektív tényezők is alakítják, formálják. A *határ* így csak néha éles (egyértelmű) választóvonal, és többször bizonytalan vonalú, olykor „gyepű” jellegű. Közép-Európa esetében az átmeneti jellemzők oly mértékig szövevényesek, hogy a hovatartozás kérdése gyakran az elhalványuló, vagy épp az erősödő – országok közötti – érdekeltségekkel dönthető el. Sőt, olykor a *köz véleménye* is befolyásolhatja, igazíthatja a földrajzi betagozódást. Az alábbi nem hozzávetőleges, hanem éppen a nagyobb pontosságra törekvő „határmegvonásoknál” tűnik majd ki, hogy milyen fontosak lehetnek a szubjektív tényezők. (L. 2. ábra.)

A Gondolat Kiadónál 1968-ban megjelent, Európa című kétkötetes, sokszerzős mű mindjárt azzal a gondolattal indít, hogy *az Atlanti-óceántól az Ural-hegységig* terjeszkedő, rendkívül változatos földtörténeti múlttal, sokszínű geomorfológiai, éghajlati, talaj- és növényföldrajzi adottságokkal rendelkező földrészünk nem nevezhető igazán kontinensnek. *Már ALEXANDER VON HUMBOLDT is Ázsia hatalmas nyugati félszigetének értelmezte Európát.* Főleg azért, mert annak keleti határa kitalált, mesterséges: a 600-1800 m magasságú, észak-déli csapású Ural-hegységen innen és túl, még inkább az attól délre eső Mugodzsár-dombságtól, illetve az Emba folyó Kászpi-tengeri torkolatáig terjedő vonaltól keletre vagy nyugatra voltaképpen semmi sem változik. Vagyis Eurázsia két legnagyobb síkvidéke, a *Kelet-európai-síkság*, illetve az *Ob alföldje* – az Ural két oldalán – *természetföldrajzi tényezőkben nem mutat nagyobb arányú változást* (a változások csak fokozatosan, távolabb mutatkoznak meg erőteljesebben). Ugyanez a helyzet Közép-Európa *keleti határainál*, mert a

Német–Lengyel-, illetve a Kelet-európai-síkságot elválasztó Bug folyó vonala – meghosszabbítva a Nyeman (Nemunas) északi folyásirányával egészen Rigáig – ugyancsak *nélkülözi a tényleges választóvonalra utaló természetföldrajzi jegyeket*. A „határ” közepe tájékán a Volhíniai- és Podóliai-hátság is tipikusan *átmeneti zóna*. Az előbbiekhöz képest az *Északkeleti*-, illetve a *Keleti-Kárpátok* szemmel láthatóan *éles* – bár a hágókon jól átjárható – *határ* Kelet- és Közép-Európa között. A határvonal pontos meghúzása azonban még itt sem egyértelmű, mert kérdés lehet, hogy valtképpen hol is húzandó az meg: a hegygerincen, a vízvásztón, vagy – növényföldrajzi azonosságok miatt – inkább a Kárpátok külső hegyláb-felszínén. Ezek tartalmilag egyenértékűek, s a nagyobb pontosság miatt talán a hegygerinc és a vízvásztó kombinált vonala a legszerencsésebb, mert az egyben Ó-Románia, illetve a történelmi Magyarország, a *mai Erdély* határa is.

2. ábra
Közép-Európa földrajzi vázlat²

² Dr. Hajdú-Moharos József, Németh Géza, dr. Vidéki Imre: Földünk - környezetünk, Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1996, 47. old.

Amint az a korábbiakból kitűnt, Kelet- és Közép-Európa határmezsgyéje – különösen Lvov-Riga vonalán – természetföldrajzi szempontból nem elég erős (l. 2. ábra). Szerencsére a határvonal pontosításában, erősítésében a *történelmi hasonlóságok*, a *társadalomföldrajzi összefüggések*, olykor pedig még a *tudati megnyilvánulások* is segítenek. Mint ahogy a természetföldrajzi „álkontinens” Európa fogalma is közismerten a nagyszerű hellén, római és bizánci kultúra talaján, s az emberi civilizáció kivételesen gyors fejlődésének eredményeként kitörölhetetlenül *egységes földrészként* vésődött az itt élő népek és az emberiség tudatába, ugyanúgy tényként fogadható el Közép-Európa évezredes *történelmi, művelődésbeli folytonossága*. Azzal együtt, hogy a kontinensrész keleti felének *etnikai sokszínűsége* élesen elüt a nyugati oldal (német) egynyelvűségétől. Vagyis valójában ott ér véget Közép-Európa és kezdődik el Kelet-Európa, ahol – ha kezdetben keverten is (pl. a mai Nyugat-Ukrajnában, a Baltikumban) – a katolikus, a protestáns vallást és kultúrát, a latin írásbeliséget a pravoszláv vallás, a bizánci kultúra (cirill írásbeliség) váltja fel. Ez erősíti Lengyelország egészének, illetve a Lvov környéki katolikus, vagy görög-katolikus Nyugat-Ukrajnának Közép-Európához való tartozását, s a Kárpátok hegygerincén belül az Ukrajnához tartozó Kárpátalja és a Romániához tartozó Erdély, Partium, Bánság idetartozását.

A Baltikum hovartartozásának eldöntésében – egyebek mellett – az 1986-ban végzett *saját közvélemény-kutatásom* is segített. Akkor még a balti országok mindegyike a szovjet birodalom nyugati kapujának, erős stratégiai bástyájának számított; ezirányú kérdésekre a litvánok és a lettek mégis közép-európaiságuk mellett voksoltak, azzal is alátámasztva, hogy sorsukat, európai betagozódásukat a több évszázados lengyel-litván perszonálnió, Lettországból a német-svéd befolyás, mindkét ország kulturális identitását a katolikus és a protestáns vallás, a latin betűs írásbeliség határozta meg. A legészakibb balti országban, Észtországban, a megkérdezettek többsége – nagy szerénnyen – észak-európainak érzi, vallja magát, az említett vallás- és kultúrtörténeti identitás fölemlítése mellett a Finn-öböl északi és déli partján élő népek (finn, észt), nemzetiségek (vepsz, izsór, vót, lív – utóbbi Lettországból) nyelvrokonsága okán is. Tallinnban – ugyanúgy mint Rigában – az évszázadok óta létező és ható „Kelet-Nyugat közötti kapu” fontosságára s a Balti-tenger partvidékén a *Hanza Szövetség* történelmi szerepére, szellemiségére, építészeti hagyományaira is hivatkoznak.

A természetföldrajzi határ megvonása *délen* könnyebbnek tűnik, mert Közép-Európát Dél-Európától földrészünk két legmagasabb hegyvonulata, a *Keleti-Alpok* és a *Déli-Kárpátok* vonala, s köztük a *Pannon-medencét a Balkán hegységeitől* elválasztó *Száva folyó* választja el. Csakhogy a „*pontosan hol?*” kérdése itt sem kevésbé érdektelen, mint keleten. A határvonal, a *határmezsgye* meghúzásában legerősebb kapaszkodót a növényföldrajz ad. Vagyis ott végződik Közép-Európa és kezdődik az Appennini- és a

Balkán-félszigetet magába foglaló Dél-Európa (a teljesség kedvéért: ide tartozik még a Pireneusi-félsziget), ahol a közép-európai (hegységi) bükkösök zónáját az atlantikus szubmediterrán erdők (Pó síksága), a szubalpin lomb- és fenyőerdők (Bosznia), illetve a délkelet-európai tölgyesek (Szerbia, Déli-Kárpátok előtere) váltják fel. Még egyszerűbben: Közép-Európából akkor jutunk át Dél-Európába, amikor a lombhullató csonthéjas, almás és egyéb gyümölcsös kerteket az örökzöld olajfaligetek váltják fel (pl. Isztriában).

Közép-Európa *nyugati határát* a Rajna képezi, mégpedig úgy, hogy a folyó nyugati irányú alsó szakaszát leszámítjuk. Ettől kezdve – nagyjából Münster térségétől – az Ems folyó vonala tekinthető határnak egészen az Északi-tengerbe való betorkolásig. Megjegyzendő, hogy egyes német szerzők Hollandia északi felét is Közép-Európába tagolják be.

Dél- és Nyugat-Európa határvonala esetében a nyelvi, a vallási és kulturális tényezők ugyancsak segítenek. A német geográfia hajdanán azt hirdette (egyések még ma is), hogy Közép-Európa az a földrész, ahol *németek (is) laknak*, ahol a középkori várakat, városokat a németek emelték, illetve alapították. Számunkra e nem túl szimpatikus meghatározásnak persze van valóságmagva, mert a középkori Német-Római Birodalom – mindig bizonytalan – határaitól keletre a németek városalapítása, a bányászat kibontakoztatása, a német nyelv és kultúra primer hatása kétségtelenül mindig is megnyilvánult Közép-Európa keleti felén. Vagyis nem csak a Magyar Szent Korona országaiban, de ugyanúgy Cseh- és Lengyelországban, a már említett Baltikumban, illetve az Osztrák Császársághoz tartozó, délszláv népeket is magába foglaló tartományokban (Karintia, Stájerország, Isztria, Dalmácia), s a XVIII. században hozzászatolt Bukovina városaiban.

Közép-Európa *nyugati felét* a német nyelv földrajzi elterjedése határozottan pontosítja, megerősíti. Ez különösen vonatkozik Svájcra, vagyis Svájc nyugati, franciául beszélő, illetve déli, olaszul, rétorománul beszélő kantonjai Nyugat-, illetve Dél-Európához tartoznak, a németül beszélő északkeleti kétharmad rész, valamint az Olaszországhoz csatolt Dél-Tirol (Trentino – Alto Adige) pedig Közép-Európához.

A szétesett Jugoszlávia utódállamai közül Szlovénia egésze, Horvátország nagyobbik része (Dalmáciát leszámítva) és Szerbia vajdasági tartománya tartozik Közép-Európába. Ez utóbbi Kárpát-medencén belüli terület vallásilag kevert, éppen úgy, mint a Romániához tartozó Erdély. Közép-Európához való tartozásukat a természetföldrajzi tényezők, s a történelmi múlt azonosságai erősítik.

Ahogy Európa északi határa a Jeges-tengerrel (és beltengereivel) jól definiálható, ugyanúgy Közép-Európa *északi határa* is a Balti-tenger és az Északi-tenger déli partmenti sávjával egészen a Rigai-öbölíg jól kijelölhető. A Jylland félszigeten a határvonalat a német-dán nyelvhatár adja.

KÖZÉP-EURÓPA RÉSZEGYSÉGEI

Ha Európa 70 foknyi földrajzi hosszúságot átfogó térképére csak egy pillantást is vetünk, azonnal kiderül, hogy a 20 fokos délkörrel jellemezhető *magyar haza* Közép-Európában helyezkedik el (l. 1. ábra). Ha a kontinensrész északnyugati sarkában levő *Emden* várostól a délkeleti csücsökben levő *Brassóig*, illetve az északkeleti véget jelképező *Rigától* a délnyugati sarkot mutató *Bernig* képzeletbeli átlókat húzunk, akkor Magyarország Közép-Európának a *délkeleti tartományába* esik, de annak nem a szélén és nem is messze a teljes terület „súlyozott” középpontjától (l. 2. ábra).

Az előbbiek arra utalnak, hogy különböző földrajzi, történelmi, kultúr-történelmi kategóriákban gondolkodva, vagy pedig aktuálpolitikai szerveződések figyelembe véve igenis lehet Közép-Európát további részegységekre tagolni. A sokat emlegetett – helyesen csakis – *Kelet-Közép-Európa* a geográfusnak elsősorban azt jelenti, hogy a földrajzi Közép-Európának eme *keleti felén* a mérsékelt kontinentális éghajlat miatt egy kissé más a természetes növénytakaró (a mi Nagyalföldünkön pl. erdős-sztyep), s amelynek ezáltal talajféleségei (humuszban gazdag fekete- és barnaföldek, vályog-, glei-, tőzeg- és podzotalajok, rendzinák) és azokon a mezőgazdasági kultúra is némileg eltér a térség *nyugati felének* csapadékosabb részein uralkodó növényzettől, illetve vetésszerkezettől. A természeti tényezőknél maradva Közép-Európát „tisztán” éghajlati tartományok szerint is tagolhatjuk: az Európán belüli *átmeneti klímaterület* egy északi és egy déli régióra oszlik, s köztük az Alpok-Kárpátok zónájára kiterjedően a közép-európai *hegyvidéki éghajlat* uralkodik. Természetesen *vízgyűjtő területek* szerint is jól tagolható Közép-Európa: az Északi-tengerhez tartozik a Rajna és az Elba vízrendszere, a Keleti (Balti-)tenger fogadja be az Odera és a Visztula összegyűjtött vizét, s a legnagyobb vízgyűjtő területű Duna a Fekete-tenger nyugati medencéjébe torkollik (3. ábra).

Közép-Európa részegységei természetföldrajzi alapon, pontosabban geomorfológiai jellemzők szerint a leginkább sokatmondóak. A már hivatkozott Európa kötetekben *tarka közép-európai romhegyvidékről*, a *fiatal Európa síkságairól*, illetve Európa *gerincéről* (Alpok), *koszorújáról* (Kárpátok) és központi *katlanjáról* (Kárpát-medencék) olvashatunk. E találó elnevezések – főleg SZÉKELY ANDRÁStól – szemnek, fülnek, képzeletnek egyaránt szépek, ugyanakkor helyesek is, mert *komplex* módon fejezik ki Közép-Európa fő jellegzetességeit, *köztes, átmeneti* mivoltát.

A regionális téregységek között számunkra természetesen igazán fontos a kerekded *Kárpát- vagy Duna-medence*. Az utóbbi évtizedekben eme kis-é elfelejtett „makrorégiót” ILLYÉS GYULA *szelet kenyérhez* hasonlította. S mint ahogy a szépen megkelt, lyukacsos kenyeret is héj veszi körül, ugyanúgy *mozaikos* a Kárpát-medence nyelvi, nemzetiségi, vallási és kulturá-

lis képe. *Sokszínű sorsközösségben* élnek itt évszázadok óta, sőt évezrede a medence közepén főleg magyarok, a „széleken” nagyjából szlovákok, ruszinok, máramarosi, erdélyi, bánási románok, vajdasági szerbek, Dráva-Száva-közi horvátok, muraközi szlovének és sokféle németek stb. A medencén belüli szerves történelmi kontinuitást, a több-kevesebb kulturális azonosságot az északra eső térségek ugyancsak sorsközösséget jelző momentumai kísérik. Vagyis a nemzet(iség)i, nyelvi sokféleség, a kultúra tarkasága Kelet-Közép-Európa *egészének* is jellemzője, mint ahogy a megkésett polgári átalakulás és az itteni országok négy évtizedes szocialista társadalmi rendszere (Németország keleti harmadával – NDK) is megkülönböztette e régiót a kontinensrész nyugati oldalától. Voltaképpen Közép-Európa *földrajzi igazsága* akkor bontakozik ki igazán, ha a régió egészében a tartalmi elemek sokaságát látjuk és a valós – szükség esetén kreált – *részegységeit* az elemek variációiból építjük fel.

3. ábra

*A Duna vízgyűjtője*³

A 90-es évek elején a korábbi kelet- és közép-európai regionális gazdasági együttműködési és védelmi rendszer (KGST, illetve Varsói Szerződés) szétesését követő vákuumhelyzetben törvényszerű volt, hogy a rendszerváltozás folyamatában a különböző országok a nyugati kapcsolatépítések mellett keresni kezdték a földrajzi szomszédságra épülő, magától értetődő politikai, gazdasági együttműködési lehetőségeket (Pentagonale, majd Hexagonale, Visegrádi-csoport, Kárpát-Tisza együttműködés stb.).

³ Dr. Hajdú-Moharos József, dr. Vidéki Imre, Sevecsekné Hosszú Mária: *Földünk - környezetünk*, Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1997, 51. old.

Mindezen kezdeményezések működőképessége, életben maradása nagymértékben függ attól, hogy az adott régió tartalmi jegyeiből eredően a *környezeti potenciálokat* milyen mértékben sikerül dinamizálni, illetve az együttműködésbeli érdekeltségeket közelíteni. Ezekhez mindennemű elemzés, de kiváltképpen a *földrajzi kutatás* szolgálhat(na) primer, hasznosítható információkkal.

Napjainkban igencsak gyakoriak az olyan politikai, tudományos találkozók, amelyeknek *terrénuma* Közép-Európa, *konkrét tárgya* pedig a regionális együttműködés elvi és gyakorlati tennivalóinak tisztázása. Ez utóbbira példa az 1994 márciusában Kiskunfélegyházán megrendezett „*Közép-Európa mint perspektíva*” konferencia. Kiváló előadók bevezető előadásában a történelmi előzmények, a közép-európai országok nemzeti utas gazdaságpolitikája, a nemzetiségi és emberjogi kérdések kerültek napirendre, majd szekciókban vitatták meg a gazdaság, a szervezet- és műszaki fejlesztés, illetve a nemzet, nemzetiség, vallás, oktatás, továbbá a környezetvédelem, egészségügy, család összefüggő kérdésköreit. Közép-Európa, mint sajátos regionális gazdasági (integrációs) probléma ugyancsak napirendre került, de „köztes” kontinensrészünk területi kiterjedésének, határainak, illetve természetföldrajzi faktorainak, gazdaságföldrajzi kapcsolatainak tisztázása iránt a szervezőkben – úgy látszik – még csak az igény sem merült fel. Még szerencse, hogy a programegyeztetés lezárása előtt sikerült egy földrajzi tárgyú előadást napirendre tűzni: ez „*Európa, magyarság és emberiség, pontosabban TELEKI PÁL politikai földrajzi gondolatai e tájékról*” címet viselte, az előadó KŐRÖSI MÁRIA volt. (Későbbi rendezvényeken aztán e sorok írója is szót kapott és mondandóját rádióriport, az irodalomjegyzékben neve alatti utolsó írás tette közzé.)

A fenti példából kitűnik, hogy Közép-Európa politikai, gazdasági (integrációs) és egyéb tartalmi vonatkozásainak pontosításában, egyeztetésében nemigen igénylik a szaktudományok, a minisztériumok a geográfia segítségét. S míg mindez így marad, addig sajnos a ködök sem tisztulnak, a földrajzi eltévelyedések nem szűnnek meg.

KÖZÉP-EURÓPA – ERKÖLCSI ÜGY IS

Az, hogy Közép-Európa földrajzi határait figyelmen kívül hagyják és bennünket – a történelmi és a mai Magyarországot – azon belül ide-oda, a legtöbb esetben pedig határon kívülre tologatnak, az korántsem bagatell kérdés a földrajztudomány számára. Azt is mondhatjuk, *tudományközi erkölcsi ügy* is, mert a *fogalom* elsősorban, s döntően *földrajzi kategória*, azt pedig illik tiszteletben tartania minden *térben is gondolkodó* tudománynak és a publicisztikának. Mint ahogy a földrajztudomány és minden földtudomány művelője – ellentétben a múlttal – ma már a geológiai,

geomorfológiai képződmények időrendi azonosítására nem használja a történelemtudomány *középkor, újkor, legújabbkor* nevezéktani időkategóriát sem. Más idődimenziójú nevezéktanukhoz ma már másod-, harmad- és negyedik(szako)t írnak és mondanak (ha magyarul beszélnek).

Közép-Európa földrajzi igazságáért föllépni, érte harcolni – a helymegjelölése körüli, szűnni nem akaró zűrzavar miatt – úgy tűnik, *permanens feladat*. Éppen ezért minden alkalmat meg kell ragadni arra, hogy a helyzet javuljon, megváltozzék. Ehhez szövetségeseket is kell keresni és felszólalni minden adandó alkalommal a *földrajzi térkategóriák elfogadtatásáért*. Olyan világot, olyan időket élünk, amelyben *Európa*, s benne *Közép-Európa* – a maga határaival és határtalanságával – egyre fontosabb. És fontossága csak növekszik, mert *átmeneti, köztes jellege* alkalmassá teszi a Kelet–Nyugat közötti közvetítő szerep betöltésére. Közép-Európán belül *házánk helye és szerepe* jórészt ugyancsak a közvetítés, azaz lehetünk, *legyünk is a kompország* – a progresszív eszmék és értékek közvetítésében!

IRODALOM

- BELUSZKY, P.: Közép-Európa - merre vagy? Földr. Közl. 43. pp. 223-232, (1995)
- BEREND, T., I., RÁNKI, GY.: Economic development in East-Central Europe in the 19th and 20th centuries, Columbia University Press, New York, (1974)
- CHOLNOKY, J., PRINZ, GY.: Magyar földrajz I. Magyarország tájrajza (385 p.) Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest (1936)
- DÖVÉNYI, Z.: Tűnődések Európa határaitól a menekültkérdés kapcsán, Földr. Ért. 42. pp. 242-243. (1993)
- MAROSI, S., SÁRFALVI, B. (szerk): Európa I. (575 p.), II. (563 p.). Gondolat, Budapest (1968)
- REY, VIOLETTE: Kelet-Európa után? Földr. Ért. 42. pp. 244-252. (1993)
- RÉTVÁRI, L.: Hol is van Magyarország? Élet és Tudomány 44. évf. 32. sz. pp. 1001-1002. (1989)
- RÉTVÁRI, L.: Köztes-Európa - sokszínű örökség, Népszabadság, 1992. március 19.
- RÉTVÁRI, L.: Közép-Európa földrajzi igazsága, Földrajztanítás, 33. évf. 3-4. sz. pp. 17-22. (1993)
- RÉTVÁRI, L.: Közép-Európa határa és határtalansága, Gazdaság és Társadalom, 6. évf. 1. sz. pp. 140-149. (1995)

RUPPERT, KARL: Mitteleuropa - Annäherung an eine Definition. In: Tér-gazdaság-társadalom (szerk.: Dövényi Z.), MTA Földrajztud. Kut. Int. kiadványa, pp. 293-304. (1998)

SZŰCS, J.: Les trois Europes, Paris, L'Harmattan, p. 128. (1985)

ZIMLER TAMÁS*

Magyar versenyképesség osztrák szemmel: technológia-elemzés¹

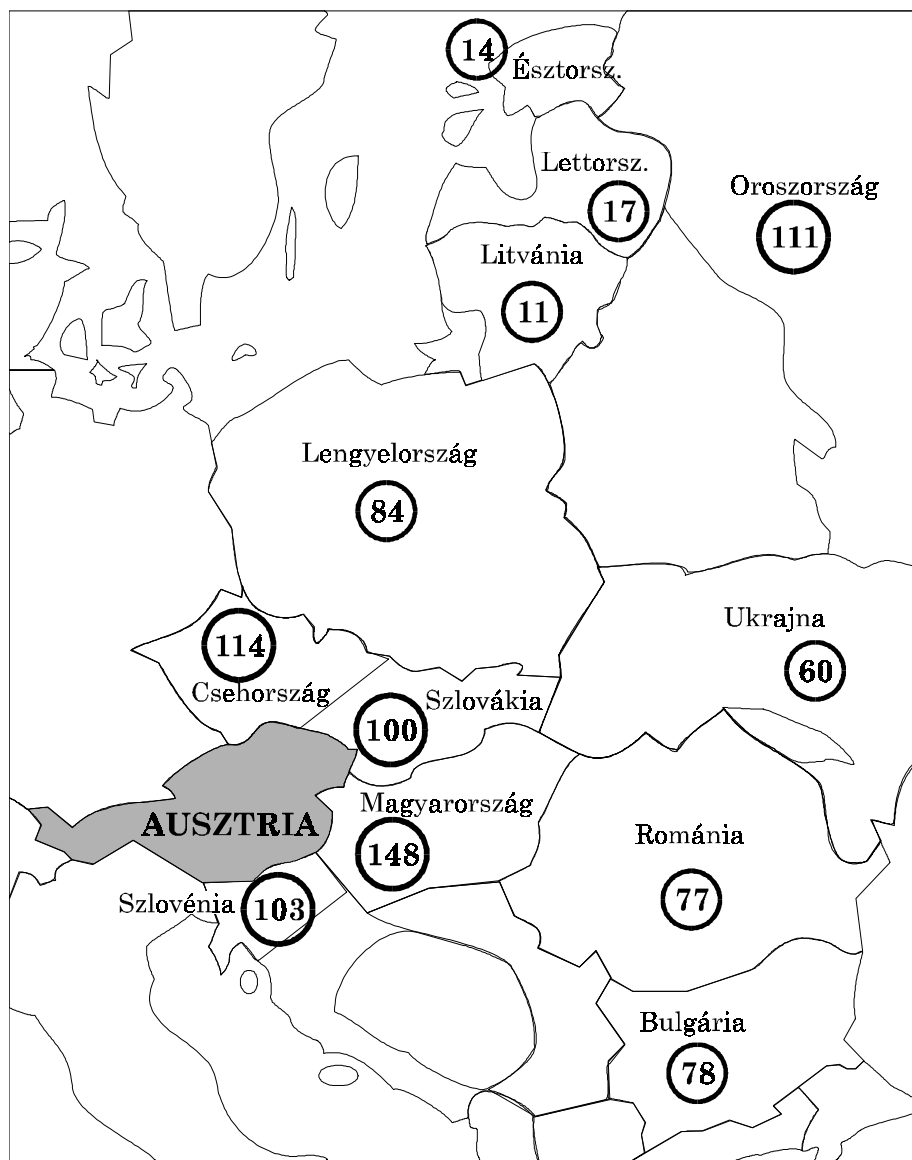
1. ELŐZMÉNYEK

A kelet-közép-európai térségben az elmúlt évtizedben lezajlott fejlődés – és különösen a Magyarországon bekövetkezett változás – sok szempontból új helyzet elé állította Ausztriát, alkalmat kínálva számára ahhoz, hogy fokozza erőfeszítéseit a keleti piacokon meglévő (megvolt) jelenléte növelésére. Ezen erőfeszítések egyik területe kelet-közép-európai országokkal folytatott kutatási és műszaki együttműködés szférája, ahol az osztrák aktivitás a más területeken tapasztalhatóhoz képest is csekélyebb volt.

* Puskás Tivadar Alapítvány Nemzetközi Technológiai Intézete, Budapest

¹ A jelen cikk az Österreichisches Forschungszentrum Seibersdorf GmbH. (ÖFZS) vezetésével 1998 októberében lezárult „Identifikation österreichisch-ungarischer Technologiefelder: Grundlagen für eine technologiepolitische Initiative” c. projekt zárójelentésén alapul. A projektben magyar részről közreműködő Nemzetközi Technológiai Intézetben a szerző volt a témafelelős, s e helyütt szeretné kifejezni köszönetét azoknak a személyeknek és szervezeteknek, akikkel, illetve amelyekkel a jelen ismertetés alapjául szolgáló projekt sikeres lebonyolításában közreműködni megtisztelő lehetősége volt: Eva BUCHINGER, Christian RAMMER, Alexander KOPCSA, Doris SCHARTINGER (Österreichisches Forschungszentrum Seibersdorf Ges. m. b. H.), Klaus SCHUCH (Büro für Internationale Forschungs- und Technologiekooperation).

Ezt illusztrálja az 1. ábra, amely Ausztria és néhány kiválasztott kelet-közép-európai ország tudományos és technikai kooperációinak intenzitását mutatja az INCO-COPERNICUS program keretein belül.

1. ábra

*Tudományos-technikai kooperációk száma Ausztria és néhány kelet-közép-európai ország között az INCO-COPERNICUS programban
(a körben a partnerek száma)*

Az okok keresése messze vezetne, s külön elemzést igényel, de pl. az ábrából „ránézésre” kitűnik, hogy minél messzebb van egy ország Auszt-

riától, annál kevesebb tudományos-technikai kooperáció alakult ki a két ország között (kivételnek számít Oroszország, amit talán nagysága és múltja indokol); lehet, hogy a kooperációs készséget a földrajzi távolság is befolyásolja? Vagy itt a földrajzi távolság csak a készségbeli különbségek, a fejlettségi szint leképeződése? Hagyjuk nyitva ezt a kérdést.

Az osztrák jelenlét gyengülésének és az új lehetőségek feltárulásának felismerése valószínűleg hozzájárult annak a projektnek a megindításához, amelybe 1998 elején a Seibersdorfi Kutatóközpont partnernek hívta meg a Nemzetközi Technológiai Intézetet. A projekt célja az volt, hogy olyan területeket azonosítsanak, amelyeken a magyar és az osztrák felek a siker fokozott esélyével indíthatnak műszaki együttműködési kezdeményezéseket.

Ne tévesszük szem elől azt sem, hogy 1998 második felében Ausztria volt az Unió soros elnöke, s ez ösztönzően hatott Ausztria számára sok, nemzetközi vonatkozású kérdésben – talán e projekt megtervezésében is szerepe volt.

A projektet az Osztrák Gazdasági Minisztérium megbízásából és támogatásával a Seibersdorfi Kutatóközpont irányította, amely osztrák részről a Büro für Internationale Forschungs- und Technologiekooperation (BIT), magyar részről pedig a Puskás Tivadar Alapítvány Nemzetközi Technológiai Intézete (NETI) bevonásával végezte a munkát. A projektben kitűzött feladatok megoldásába mindkét oldalon számos szakértő kapcsolódott be, s a magyar fél a lebonyolítás során maga mellett érezhette az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság erkölcsi támogatását is.

Úgy gondoljuk, a projekt megszervezésének és eredményeinek vázlatos bemutatása két szempontból is hasznos lehet:

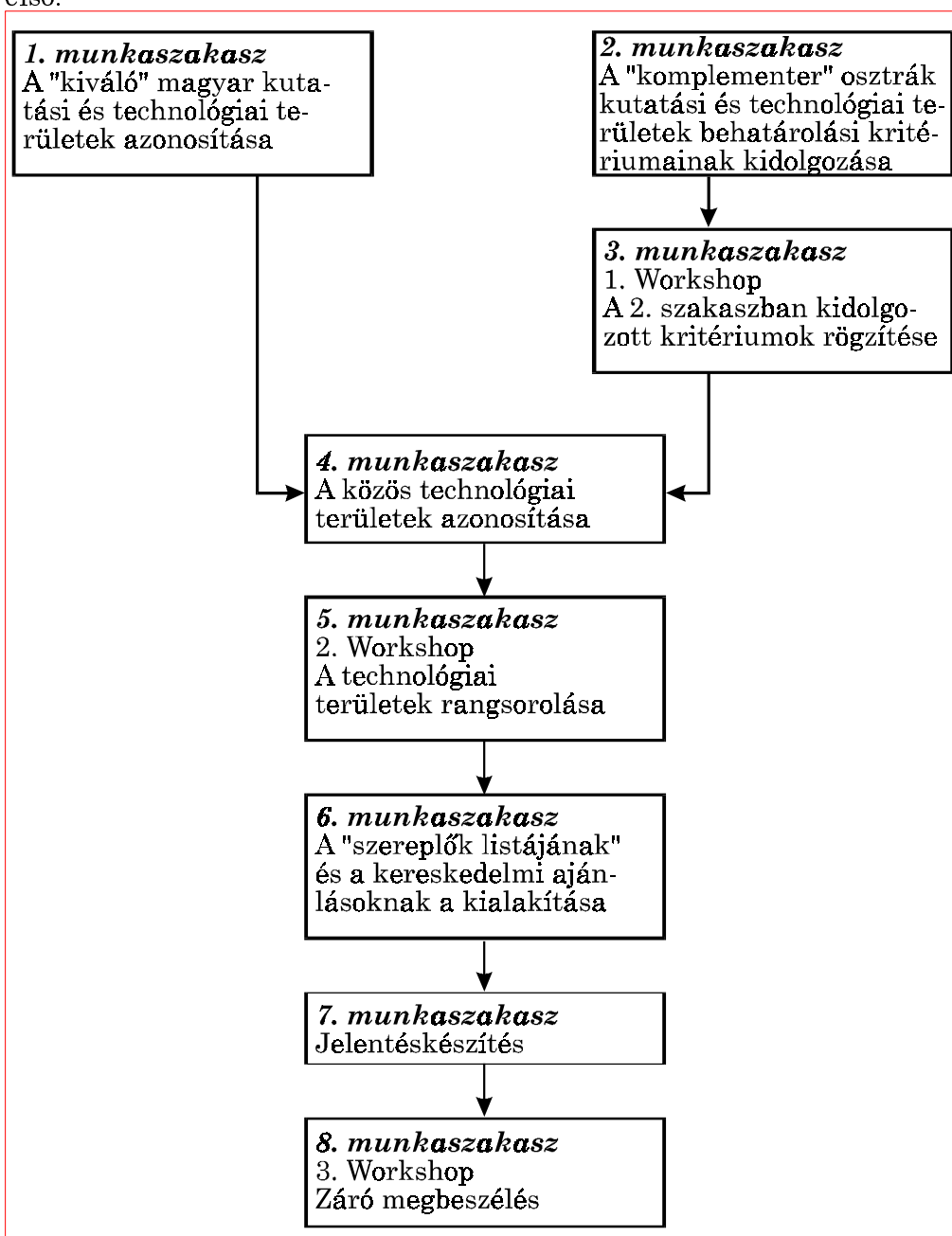
- egyrészt – a projekt osztrák irányítása révén – a kívülálló szemével, *objektív* módon mutatja meg, milyen a magyar K+F megítélése határainkon kívül,
- másrészt – erős és gyenge pontjaink számbavétele segítségével – kiindulópontot, kapaszkodót jelenthet nemzetközi projektjeink (pl. az 1999-ben kezdődött 5. K+F-keretprogramban) kidolgozásához.

2. A PROJEKTRŐL

2.1. Projektcél

A projekt megindításának alapvető motívuma az volt, hogy az osztrák Gazdasági Minisztérium javítani kívánta-kívánja a műszaki együttműködést a kelet-közép-európai térség országaival; e cél elérésének lehetősé-

geit több relációban is vizsgálni kezdték, s a sorban Magyarország volt az első.

2. ábra
A projekt szerkezete

A munka eredményeként a megbízó azt várta, hogy meghatározhatók azok a technológiai területek, amelyeken az osztrák ipari és a magyar ipari és/vagy gazdasági „szereplők” között együttműködés indítható. A legígéretesebbnek ítélt területeken a projekt során a „szereplők” listája is elkészült.

A projekt eredményeit a megbízó a későbbi kooperáció-építő tevékenységében az osztrák és a magyar közreműködő szervezetek rendelkezésére bocsátja, mint olyan érvanyagot, amit az együttműködés felépítésében alapul lehet venni.

2.2. Projektszerkezet

A projektet az osztrák fél több, logikailag egymásra épülő, egymást követő, részben viszont párhuzamosan is végezhető tevékenység összességéként fogalmazta meg. Ezt a projektszerkezetet a 2. ábrán látható séma mutatja.

2.3. Definíciós kérdések

A munka megindításánál az osztrák fél megkülönböztetett figyelmet fordított annak egyértelműsítésére, mit is értenek a „kiváló” technológiai terület fogalma alatt. Az osztrák szempontok átvétele annál inkább is hasznos volt a magyar fél számára, mert számos, ezzel kapcsolatos közhely is hat gondolkodásunkban: „világelsők az egy főre eső Nobel-díjasok számában”, „a magyar szoftvergyártás...”, „a magyar gyógyszergyártás...” stb. A kritériumok „külső” meghatározása segít ezeknek a közhelyeknek a háttérbe szorításában, s egy objektívebb kép megalkotásában.

Az osztrák fél szerint azt lehet „kiváló” technológiai területnek tekinteni, amelynek produktumai nemzetközi összehasonlításban is megállják helyüket. Eltekintve attól, hogy az osztrákok miként (értsd: milyen módszerekkel) minősítették saját magukat, nagyon érdekes volt abban részt venni, hogy miként minősítettek *minket*, hogyan vették számba a szerintük (is) technológiai jelentőséggel bíró szegmenseket, miként mérték ezeket mennyiségi és minőségi szempontok szerint.

2.4. Mélni – miként?

Az osztrák projektvezetés a magyar fél helyzetének elemzéséhez az alábbi eszközöket használta fel:

- publikációelemzés; a „tudástermelés” magyarországi hozzájárulását a szokásos nemzetközi bibliometriai eszközökkel vizsgálták;¹
- szabadalomelemzés; e területen is bevett mérés technológia áll rendelkezésre; a vizsgálat az Európai Szabadalmi Hivatalnál történt bejelentéseken alapult;
- a külkereskedelmi forgalom elemzése; különösen a technológiaintenzív szektorokban zajló kereskedelemről szolgáltatott adatok kerültek górcső alá;
- a kooperációs gyakorlat elemzése (ebben jelentős súlya volt a korábbi technológiai és kooperációs programokban felmutatott aktivitásunknak);
- a szakértői gyakorlat tapasztalatainak meghallgatása; ez talán a legkényesebb kérdés: a szakértő „hozott” anyagból dolgozik, tapasztalatai csak nagyon erős fenntartásokkal minősíthetők reprezentatívnak (vagy még azokkal sem: a NETI osztrák viszonylatban nem elfogulatlan²) – és mégis: az ismeretei egy bizonyos szempontból és szektorban jól jellemzik a magyar-osztrák kapcsolatokat vagy éppen a nemzetközi versenyképességet). Miért? A szakértők értékítéletének megkülönböztetett helyzetét – többek közt – az alábbiak indokolták-indokolják:
 - » nem korlátozták magukat *a priori* valamely megkülönböztetett technológiai területre;
 - » megfelelően rugalmasak voltak a technológiai területek azonosításában;
 - » a tényleges ismeretek alapján alkottak véleményt (beszélgetések, személyes kapcsolatok, üzem- és gyárlátogatások, vásári, kiállítási tapasztalatok stb.);
 - » a horizontális jelleg: vállalkozások, egyetemi tanszékek, kutatóintézetek egyidejű, párhuzamos ismerete;
 - » nem (vagy nehezen) kvantifikálható tényezők szubjektív integrálása alapján alkotott vélemény a „szereplők” K+F-intenzitásáról, kutatási és termelési teljesítményének harmóniájáról, a „szereplő” nemzetközi orientáltságáról, a termékek innovativitásáról stb.; vagyis az *auditor* véleménye.

Mind az öt vizsgálati módszerrel a lehető legtöbb technológiai területet próbáltunk meg a vizsgálati körbe bevinni. Az egyes technológiai területek azonosítása és behatárolása azonban bizonyos mértékig annak is függvénye volt, hogy az adott összefüggésben milyen bontást alkalmaztak

¹ Érdekes mellékfeladatot jelentett pl. a magyar aktorok azonosítása – dacára az elmúlt években lezajlott névváltozásoknak vagy a szerzők nem mindig konzekvens intézmény-megnevezéseinek.

² A Nemzetközi Technológiai Intézet ad otthont a Seibersdorfi Kutatóközpont magyarországi képviselője működésének, s tevékenyen együttműködik vele új magyarországi projektek indításának kidolgozásában.

a felhasznált információs források. Nagyon fontos annak hangsúlyozása, hogy a magyar „szereplők” technológiai vonatkozású aktivitásának hatékonyságát nem a más (magyar) technológiai szektorok színvonalához, hanem az adott területen kialakult, meglévő nemzetközi színvonalhoz mérték, hasonlították.

3. ELEMZÉSI EREDMÉNYEK

Az alábbiakban röviden áttekintjük, az egyes módszerekkel milyen eredmények születtek a magyar K+F-teljesítmény vizsgálata során.

3.1. Publikációelemzés

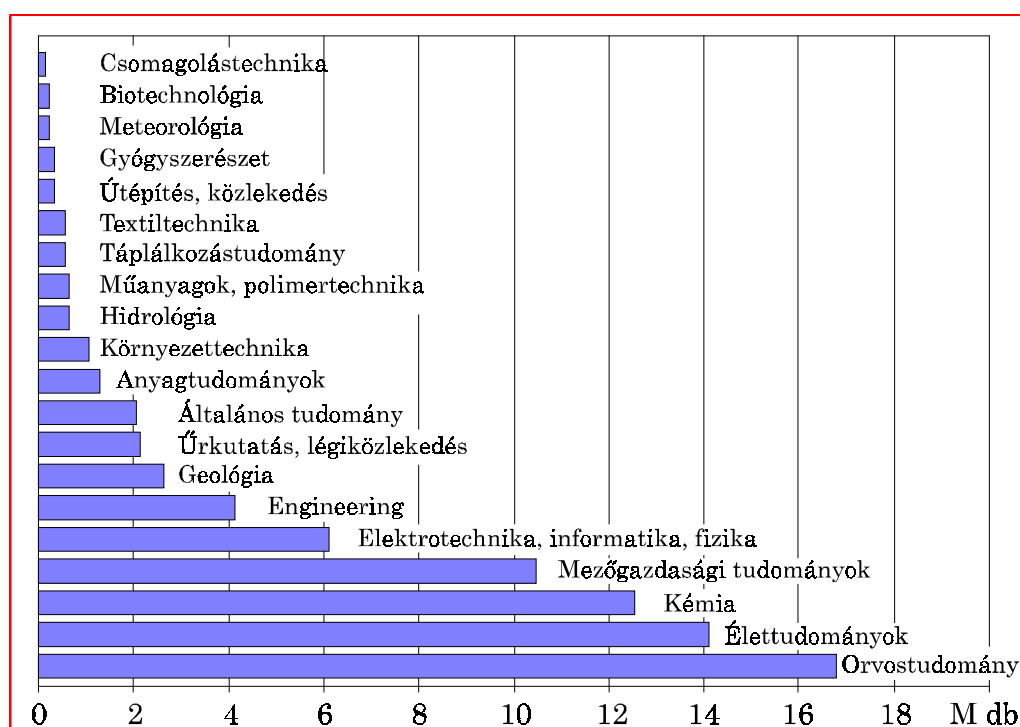
A szakirodalom vizsgálata közismert módszer annak megállapítására, hogy a kutatási eredmények milyen mértékben jelennek meg az elismert nemzetközi szakfolyóiratokban, a szükséges adatokat számos nemzetközi adatbank is nyilvántartja.

A magyar „tudástermelés” nemzetközi versenyképességének publikációelemzés alapján történő azonosítása a következő szempontok figyelembe vételével zajlott le:

- a vizsgálatba 29 adatbank anyagát vonták be, amelyek lényegében a vállalkozásokhoz kapcsolható tudományos-technikai ágazatok mindegyikét lefedték; a 3. ábrán látható a vizsgálati adatok azon részének reprezentálása, amely az „élmezőnyt” jelenti (az 1997. év végének megfelelő állapot szerint);
- azokat a publikációkat minősítették „magyarnak” egy adatbázison belül,
 - » amelyeknek szerzője magyar intézményhez tartozónak definiálta magát;
 - » azokat a többszerzős publikációkat is „magyarként” vették figyelembe, amelyek szerzői között vegyesen voltak magyar és nem magyar kutatók.
- kizárólag az 1990 után keltezett publikációkat vonták be az elemzési körbe (annak érdekében, hogy a versenyképesség-vizsgálatot a magyar „tudástermelés” rendszerváltozás utáni teljesítményére lehessen szűkíteni);
- a „technológiai területek” körülhatárolására lényeges befolyással volt a vizsgálatban felhasznált adatbanknak a tudományterületek elhatárolására alkalmazott módszere; összesen mintegy 20 „technológiai terület” sikerült azonosítani;
- minden egyes technológiai területen kiszámították az adott időszakban megjelent összes publikáció és a „magyarnak” minősített publikációk arányszámát; ezt a számot tekintették az adott tudományos-műszaki területen a magyar „tudástermelés” nemzetközi versenyképessége mértékének.

A fentiek értékelése során természetesen tudatában kell lenni annak, hogy

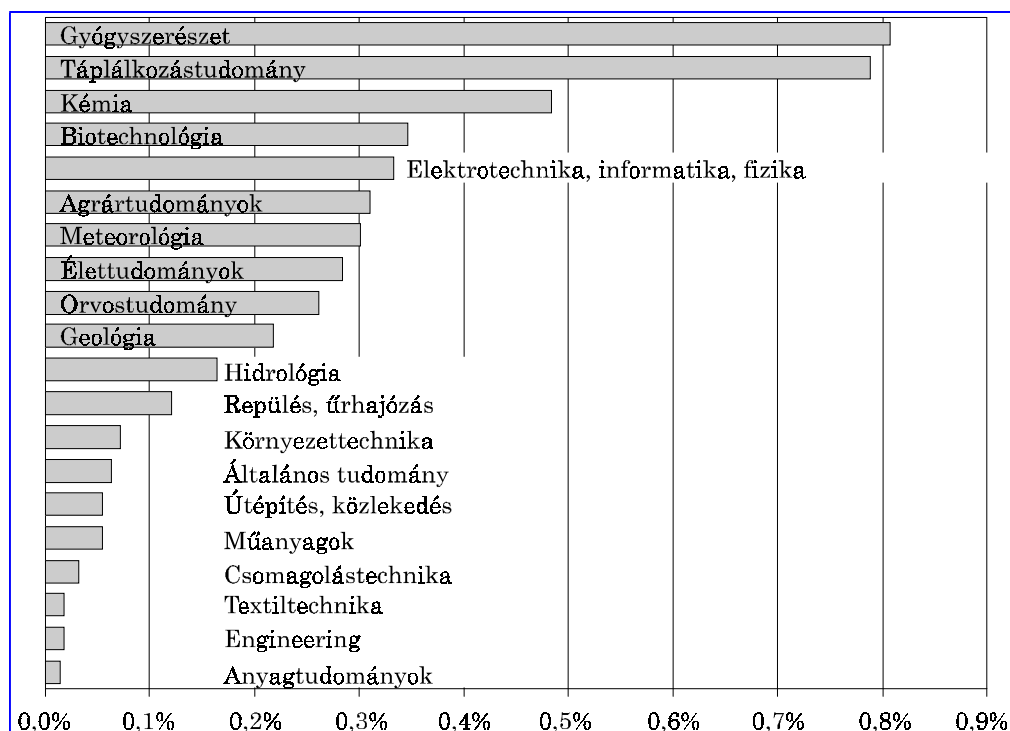
- egyrészt a mintavétel bizonyos mértékig korlátozottan képezi le a magyar „tudástermelés” teljességét (egyres területek kimaradhattak a publikációelemzésből);
 - másrészt közvetlen összefüggést tételez fel a tudás minősége és a publikációk száma között, illetve feltételezi, hogy a kutatási tevékenység intenzitása és a publikálás intenzitása között lineáris összefüggés van.
- Ezek a feltételezések ugyan nem szükségszerűen igazak, azonban a kutatás során az ezekből fakadó hibákat, torzulásokat elhanyagolhatónak ítélték.

3. ábra

A „magyar” publikációk darabszáma a technológiai területeken

A 4. ábra azt a rangsort mutatja be, amely a „magyar” publikációknak a nemzetközi publikációk közötti relatív súlya alapján alakult ki.

4. ábra

A „magyar” publikációk nemzetközi jelentősége az egyes technológiai területeken

A publikációelemzés eredményeként – a „magyar” publikációknak a vizsgálatba bevont adatbankok állományában meglévő publikációkhoz viszonyított aránya alapján – a következő „helyezési sorrend” alakult ki:

gyógyszerészet.....	0,81%
táplálkozástudomány.....	0,79%
kémia.....	0,48%
biotechnológia	0,34%
elektrotechnika, informatika, fizika	0,33%
agrártudományok.....	0,31%
meteorológia.....	0,30%
élettudományok	0,28%

Ezek a tudományágak a publikációs elemzés alapján „átlagon fölüliek”. (Az összes vizsgált technológiai területre nyert átlagos publikációs arány 0,28% volt.) Az itt megnevezett nyolc tudományterületen jelent meg a magyar publikációk kerekén 70%-a az 1990 óta eltelt időszakban. A nyolc technológiai terület közül egyesek meglehetősen „összeérnek”: a gyógyszerészet, a kémia és a biotechnológia (vagy mondjuk a táplálkozástudomány, agrártudományok, élettudományok) egy magasabb tudásintegrációs szint egységei is lehetnek.

A „magyar” publikációknak csak viszonylag kisebb hányada jut a mérnöki tudományok területére – kellemes kivételt jelent e vonatkozásban az elektrotechnika-informatika (amit az adatbankok struktúrája miatt vontak össze a fizikával).

3.2. Szabadalomelemzés

A szabadalomelemzés azokra az adatokra támaszkodott, amelyeket magyar feleknek (vállalkozásoknak, egyetemeknek vagy nem-egyetemi intézményeknek) az Európai Szabadalmi Hivatalhoz¹ benyújtott bejelentéseiből nyerni lehet. Ez a vizsgálati megközelítés arra a feltételezésre alapul, hogy ha valaki az ESZH-nál kezdeményezi a szabadalmi védettséget (az itt nyert védelem az ESZH minden tagországában érvényes), az a szabadalom tárgyát képező terméket, eljárást nemzetközi szinten is versenyképesnek tartja.

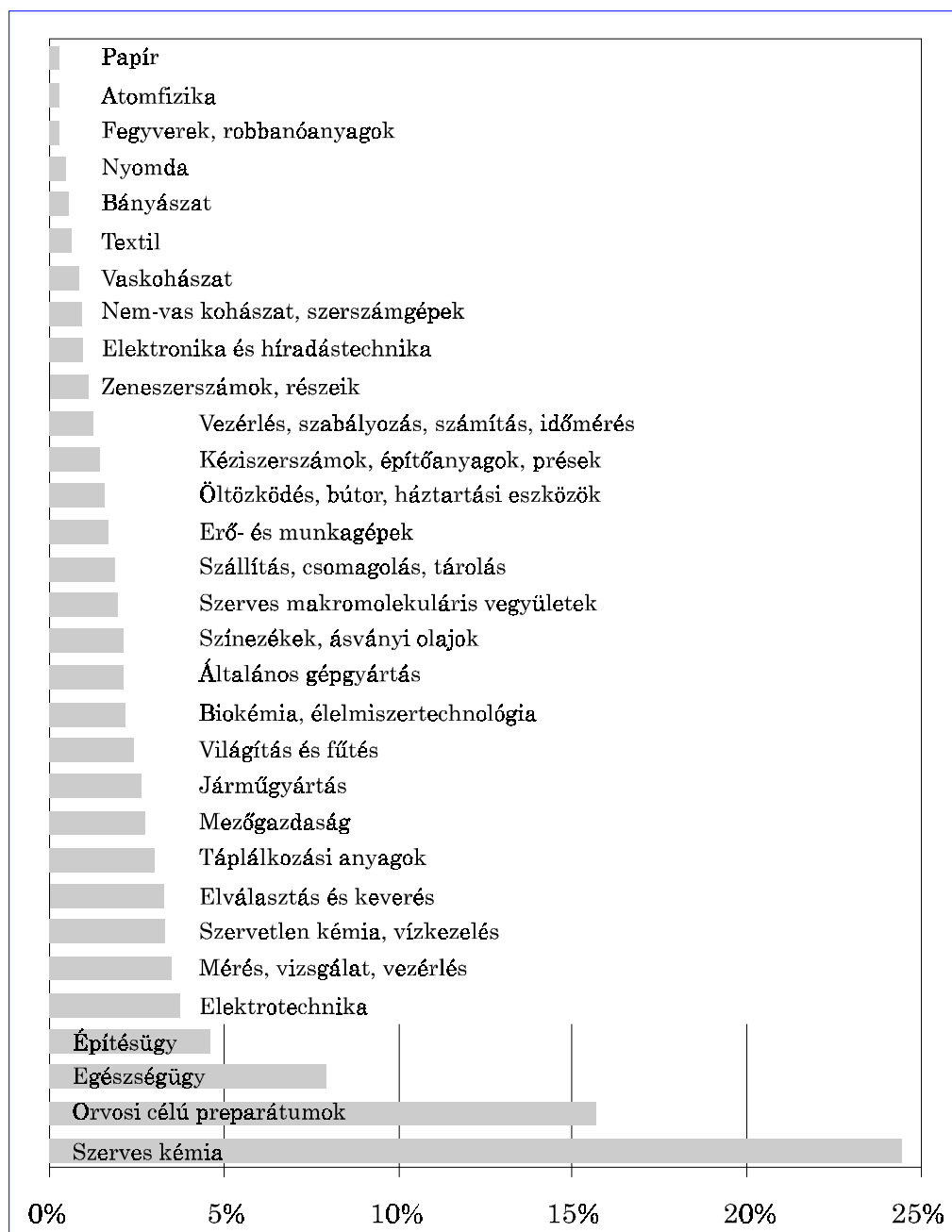
A vizsgálat az alábbi feltételek figyelembe vételével zajlott:

- csak az ESZH-hoz 1990 és 1997 között beérkezett bejelentéseket vizsgálták;
- azokat a bejelentéseket minősítették „magyarnak”, amelyek esetében az első bejelentés a Magyar Szabadalmi Hivatalhoz érkezett;
- a technológiai területek csoportosítása a nemzetközi szabadalmi osztályozás² alapján történt; a három (esetenként négy) számjegyű alszintekig történő mélyítés nyomán 31 különböző területet lehetett elkülöníteni; ezek részben termékeket, illetve szokásosan megkülönböztetett ágazatokat jelölnek (mezőgazdaság, papíripar stb.) egyes esetekben eljárásokat jellemeznek (elválasztás és keverés, mérés és vizsgálat, aprítás és darabolás);
- minden egyes technológiai területen kiszámolták a magyar szabadalmi bejelentések arányát a figyelembe vett időszakban; ez a viszonyszám jellemzi (a ESZH-hoz bejelentett összes magyar szabadalom átlagához képest) az adott terület műszaki versenyképességét.

Az adatokat az ESZH gyűjtötte ki és a számításokat is ők végezték el, majd átadták a projektvezető ÖFZS-nek. Az eredmények az 5. ábrán láthatók.

¹ ESZH

² International Patent Classification – IPC

5. ábra

*Egyes technológiai területek részaránya az Európai Szabadalmi Hivatalnál
1990 és 1997 között bejelentett magyar szabadalmak között (%)*

Az eredmények alapján azt is meg lehetett állapítani, melyek azok a területek, amelyeket az átlagos magyar szabadalombejelentési szintnél in-

tenzívebben „művelnek”, azaz amely területeken az ESZH-hoz érkező magyar szabadalmi bejelentések átlagánál több bejelentés születik (az 1,0 érték azt jelzi, hogy azon a területen a magyar bejelentések aránya azonos a Magyarországról az ESZH-hez érkező bejelentéseknek az összes bejelentésekhez képest vett átlagával):

orvosi célú preparátumok	5,4
szerves kémia	3,3
mező- és erdőgazdaság, biocidek	2,6
tápanyagok	2,3
egészségügy	1,6
építésügy	1,6
szervetlen kémia, szennyvízkezelés	1,5
világítás és fűtés	1,2

A vizsgált időszakban e nyolc területre esett a magyar bejelentések ke-
reken kétharmada (65%-a). A publikációelemzéssel nyert adatokkal egy-
bevetve több hasonlóság fedezhető fel; ugyanakkor egyes, a publikációs
elemzés alapján „kimagaslónak” minősülő területek a szabadalomelemzés
szerint nem minősülnek élenjárónak (biotechnológia, élettudományok). A
magyarázat többrétegű: egyrészt a fiatal, feltörekvőben lévő tudományok
még nem biztos, hogy elérték a szabadalmi eredmények bejelentésének
korába; másrészt a két vizsgálat csoportképzési módszerei sem fedik pon-
tosan egymást.

3.3. A külkereskedelem elemzése

3.3.1. Elvi megfontolások

Egy ország külkereskedelmi sikeressége – vagyis azon képessége, hogy az általa előállított termékeket képes a külföldön értékesíteni – fontos mérőszám lehet abban a folyamatban, amelynek során megkíséreljük meghatározni egy gazdaság versenyképességét. A külföldön történő megjelenést általában a tranzakciós költségek, az információs költségek és a különböző nem-kereskedelmi jellegű akadályok „megkerülésének” költségei növelik (szemben a belföldi termelők költségeivel). A külföldön elért kereskedelmi siker ezért azt is jelzi, hogy a terméket előállító gazdaság exporttermékei ár- és minőségelőnyben vannak a belföldi termelők hasonló termékeivel szemben. Ha a külkereskedelmi forgalom elemzését azokra a termékekre korlátozzuk, amelyeknek előállítása az átlag fölötti kutatási és fejlesztési szintet igényel, (illetve, amelyeknek a gyártásában a tudás megkülönböztetett szerepet játszik), úgy információkat kaphatunk egy gazdaság technologiaigényes területeinek gazdasági versenyképességéről.

A fentieknek megfelelően a magyar külkereskedelem elemzésével megvizsgálható a kutatásintenzív termékek gyártásának helyzete (színvonal). Ehhez a magyar külkereskedelemnek az úgynevezett humántőke-intenzív árucsoportok területén lezajlott fejlődését kell vizsgálni. Főként arra terjedt ki a vizsgálat, mely árucsoportokra specializálódott a magyar export, s mely árucsoportokban sikerült a magyar termelőknek külföldön piaci részesedésüket növelniük.

A külkereskedelmi forgalom elemzésének hátránya (a tárgyban vizsgálat szempontjából), hogy alapvetően az anyagi javak forgalmára korlátozódik, s vizsgálódásai köréből kiesnek a kutatásintenzív szolgáltatások (mint pl. az informatika, a tanácsadás, a K+F); ezen területek elemzésére jelenleg nincs megfelelő, általánosan elfogadott statisztikai rendszer, metodika. A Seibersdorfi Kutatóközpont az elemzéshez egy LEGLER¹ által kifejlesztett és SCHULMEISTER² által adaptált osztályozást használt fel, amely a háromjegyű SITC-osztályozást négy főcsoportba fogja össze:

- emberitőke-intenzív,
- tárgyitőke-intenzív,
- munkaintenzív,
- forrásintenzív.

Az egyes csoportokba sorolás az adott termékek előállítására során domináns mértékben alkalmazott termelési faktorok jellege alapján történik.

Az egyes termelési tényezők relatív jelentőségének megállapításához referenciaként azok az adatok szolgáltak, amelyeket a Német Szövetségi Köztársaságban a '80-as évek elején rögzítettek. Kiegészítő feltételként vették számításba, hogy az osztályozás a fejlett ipari országokban általánosan alkalmazható.

3.3.2. Eseti megfontolások

A hivatkozott metodikának a magyar gazdaság (export) versenyképességének vizsgálatára történő felhasználásával kapcsolatosan két további feltételt figyelembe kell venni:

- egyrészt a magyar gazdaság 1945 és 1989 között lezajlott nemkapitalista fejlődésének következményeként egyes árucsoportok, amelyeket az iparilag fejlett országokban az emberitőke-intenzív árucsoportokba lehet(ett) sorolni, a KGST-országok fejlődési körülményei között (pl. a KGST-n belüli munkamegosztás nyomán) nem jellemezhető emberitőke-intenzív szektorként;

¹ Legler, Heinz (1982): Zur Position der Bundesrepublik Deutschland im internationalen Wettbewerb. Hannover, Niedersächsisches Institut für Wirtschaftsforschung

² Schulmeister, Stephan (1990): Das technologische Profil des Österreichischen Aussenhandels. WIFO-Monatsberichte 12/90, 663-675.

- másrészt Magyarország és a korábbi KGST-országok között 1989 után is megjelennek a kereskedelmi forgalomban az emberitőke-intenzív árucsoportok mint *nem ilyenek*, vagyis mint a kompetitív keretfeltételeknek meg nem felelők.

Miután ezek a tételek a magyar külkereskedelem szempontjából egyáltalán nem jelentéktelenek, ezért az ezekből a magyar külkereskedelem általános fejlődésére, az emberitőke-intenzív áruknak a magyar külkereskedelemben elfoglalt helyzetére, technológiai versenyképességre vonatkozó következtetések csupán korlátozottak lehetnek.

Annak érdekében, hogy ezeket a korlátozásokat is figyelembe lehessen venni (illetve hatásukat csökkenteni lehessen), az emberitőke-intenzív termékeknek az osztrák–magyar kereskedelemben elfoglalt helyzetét az 1988–1997 közötti időszakra korlátozták. Ennek az eljárásnak az adott kérdéskör szempontjából a következő előnyei mutatkoztak:

- Magyarországnak Ausztriával folytatott külkereskedelme mennyiségileg jelentős (Ausztria Magyarország második legfontosabb kereskedelmi partnere [az első Németország], Magyarország pedig Ausztria harmadik legfontosabb kereskedelmi partnere), s az ebben a relációban folyó magyar külkereskedelem jól reprezentálhatja az iparilag fejlet országokkal folytatott magyar külkereskedelem egészét;
- a magyar–osztrák külkereskedelem már hosszabb ideje kialakult, olyan eseti hatások, egyedi tranzakciók, amelyek az ebben a relációban zajló kereskedelem összképét, jellegét alapvetően befolyásolnák, nincsenek;
- az osztrák–magyar forgalom elemzéséhez a Seibersdorfi Kutatóközpont felhasználhatta azokat az ismereteit is, amelyek az osztrák csúcstechnológiai szektorok termelési, működési és kereskedelmi viszonyaival kapcsolatosan korábbról rendelkezésére álltak;
- a magyar–osztrák kereskedelmi forgalom elemzéséből azonosítható „kiemelkedő” magyar technológiai területekkel kapcsolatos információkat a Seibersdorfi Kutatóközpont közvetlenül osztrák–magyar kooperációs lehetőségként továbbíthatta az osztrák szféra szereplőihöz.

A forgalmi adatokat az osztrák statisztikai hivatal szolgáltatta. Az osztrák–magyar külkereskedelem adataiból az alábbi kritériumok alapján határozták meg, hogy melyek a versenyképes, s melyek a nem versenyképes technológiai területek:

- főként kutatásintenzív termékek tartománya (bázis: a háromjegyű SITC-osztályozás);
- a magyar export átlagosnál erősebb növekedése és piaci térnyerése 1988/90 és 1995/97 között;
- a hozzáadott érték átlagosnál erősebb növekedése az exportban (mint a termék minőségének mérőszáma) 1988/90 és 1995/97 között;
- a magyar export kimutatható komparatív előnyei a teljes osztrák exporttal összehasonlítva, 1995/97;

- az Ausztriába irányuló magyar export legalábbis azonos nagyságú egy-ségnyi értéke, mint a Magyarországra szállított osztrák exportban, az 1995/97 időszakban.

3.3.3. Eredmények

Az elemzés eredményei alapján az alábbi magyar technológiai területek bizonyultak kiemelkedő jelentőségűnek:

- elektrotechnika-elektronika (a súlypont a fogyasztói elektronikára, a híradástechnikára és az ipari elektrotechnikára esik);
- műanyagok (a súlypont a polimerekre, valamint a műszálakra, mű-anyagcsövekre esik);
- nem-elektromos gépek gyártása (főként a mezőgazdasági gépek és a szerszámgépek játszanak jelentős szerepet);
- élelmiszertechnológia;
- kémiai alapanyagok;
- mérés és vizsgálat;
- fémfeldolgozás.

Kifejezetten csekély a magyar versenyképesség az alábbi technológiai területeken:

- gépjármű-gyártás;
- gyógyszerészet;
- vegyi alapanyagok;
- finommechanika, optika.

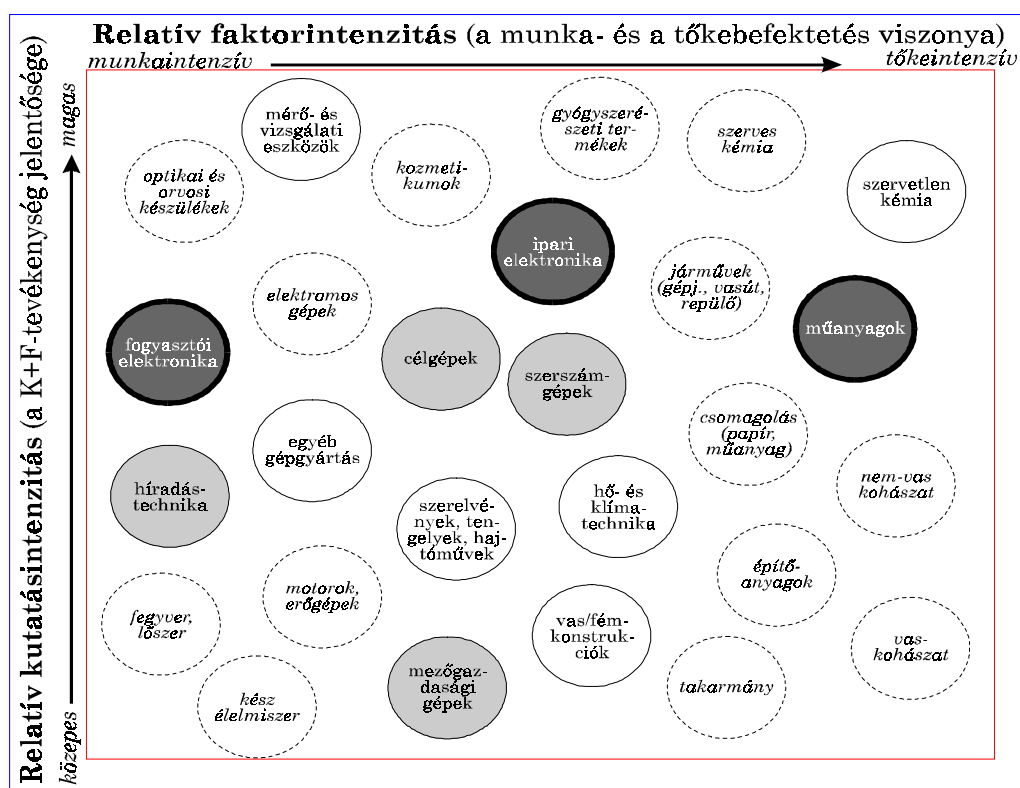
A magyar versenyképesség elektrotechnika és elektronika területén mutatkozó kiemelkedő erőssége részben annak is tulajdonítható, hogy a magyar exportnövekedés és az erős külkereskedelmi pozíció mögött az 1990 óta Magyarországon megvalósult nemzetközi beruházások állnak. E beruházások jelentős része osztrák vállalkozások, illetve nemzetközi nagyvállalatok osztrák leányvállalatai révén jött létre. Az így született új magyarországi vállalkozások viszonylag gyorsan bekapcsolódtak ezen vállalatok nemzetközi gyártási és elosztási hálózatába.

Feltételezhető, hogy az elektromos és elektronikus termékek területén megvalósult export egy része a konszerneken belüli szállításokhoz kapcsolódik – különösen a fogyasztói elektronika és a híradástechnika területén nagyon valószínű ez a motívum. Ez arra utal, hogy Magyarországon kedvező feltételek alakultak ki az emberitőke-intenzív termékek gyártásához. Ugyanakkor a projekt alapkérdéseként megfogalmazott követelménynek (osztrák és magyar vállalkozások közötti technológiai kooperációs lehetőségek feltárása) ez a szakterület nem felel meg.

Megállapítható, hogy a kereskedelmi forgalom elemzése csak részben segít a nemzetközileg versenyképes technológiai területek azonosításában, mert bizonyos területek – mint például az informatika, a biotechno-

lógia, a gyógyászat, a környezettechnológia – erős szolgáltatásjellegük miatt nem kerülnek be az áruforgalmi kimutatásokba.

A kereskedelmi forgalom elemzése alapján született következtetéseket a 6. ábra foglalja össze. Ez egy olyan mátrixnak felel meg, amely az egyes emberitőke-intenzív technológiai területeket a bennük jelen lévő kutatási és fejlesztési tevékenység intenzitása szerint osztályozza. Megállapítható, hogy a versenyképes magyar technológiai területek jellegzetesen a kevésbé kutatásigényes régiókban helyezkednek el, s többségükben olyan technológiai területekről van szó, ahol inkább a munkaintenzív termelés dominál. Az ábráról az is leolvasható, melyek a legkevésbé versenyképes technológiai területek.

6. ábra

Versenyképes és nem versenyképes magyar technológiai területek az Ausztriával folytatott külkereskedelemben

A komplex elemzés nyomán született megállapításokat a 6. ábra foglalja össze. Az ábrán az egyes területeket határoló vonal vastagsága és a mező színének erőssége a terület versenyképességével arányos. A szaggatott vonallal körülzárt technológiai területek a magyar-osztrák külkereskedelemben nem versenyképes szektorok.

3.4. A szakértői gyakorlat tapasztalatai

Egy gazdaság teljesítményét – így például a technológiai versenyképességét – többféle számszerű kritérium alapján lehet minősíteni. Ezeknek a módszereknek előnyük, hogy átfogó jellegűek, rendszerükben és metodikájukban egységesek stb. Hátrányuk viszont, hogy egyes technológiai területek speciális jellegzetességeit csak nagyon szűk keretek között (vagy éppen sehogyan sem) képesek figyelembe venni, s főként a „kis területen” művelt vagy feljövőben lévő technológiákat nem kielégítően vonják be a vizsgálódásokba. E hátrány – bizonyos mértékű – kompenzálására szolgál a szakértői gyakorlat (kvalitatív jellegű) bevonása az értékelésbe, s ez volt a NETI feladata is az ismertetett projekt során.

A NETI a maga részéről az alábbi keretek között végezte a munkát:

- vizsgálódását nem vezérelte semmiféle *a priori* feltevés valamely technológia területet illetően;
- a technológiai területek definiálásában rugalmas módon járt el, figyelembe véve a terület nagyságát éppúgy, mint a technológiai határokat;
- felhasználta azt a *tacit knowledge*-et is, ami megbeszélésekből, személyes kapcsolatokból, vásárlátogatásokból stb. épült fel;
- egy-egy technológiai területen egyaránt figyelembe vette a vállalkozásokat és az egyetemi és nem-egyetemi tudományos intézményeket is, mint az adott technológiai terület szereplőit;
- valamely technológiai terület „kiválóságának” megállapításához ezek gazdasági jelentősége, a K+F intenzitása, a kimagasló kutatási és/vagy gyártási teljesítmény éppúgy hozzájárul, mint a nemzetközi irányultság, a termékek innovatív jellege, a kapcsolódó szolgáltatások stb.

A NETI az 1. táblázatban szereplő kilenc területet jelölte meg „kimagaslóként”. A kiválasztott területek méretük alapján erősen különböznek; kiegészítésként az is górcső alá került, hogy a legnagyobb (nem egyetemi) kutatási intézmények mely technológiai területekre specializálódtak. Ehhez 105 nagy és közepes, kutatással foglalkozó vállalkozás adatai szolgáltak elemzési alapul. Az adatokat a 2. táblázat foglalja össze, s a 7. ábra mutatja be.

1. táblázat
 Kimagasló technológiai területek a szakértői gyakorlat alapján

	Technológiai terület	Méret	Dinamika	Főszereplők
1.	Műanyag-feldolgozás	⊕⊕⊕	⊕⊕⊕	vállalkozások
2.	Szoftver-fejlesztés	⊕⊕⊕	⊕⊕⊕	vállalkozások
3.	Gyógyszeripar	⊕⊕⊕	⊕⊕⊕	vállalkozások, egyetemek
4.	Műemlék-védelem	⊕	⊕⊕	nem egyetemi intézmények
5.	Fémmegmunkálás, lézertechnika	⊕	?	nem egyetemi intézmények
6.	Környezettechnika, ártalmatlanítás, szennyvízkezelés	⊕⊕	⊕⊕⊕	vállalkozások
7.	Úrkutatás, kristály-technika	⊕	⊕⊕	vállalkozások
8.	Fotogrammetria	⊕	⊕⊕	vállalkozások, egyetemek
9.	Vetőmag-nemesítés	⊕⊕⊕	⊕⊕⊕	nem egyetemi intézmények, vállalkozások

Megjegyzés:

- ⊕⊕⊕ nagy, magas
- ⊕⊕ közepes
- ⊕ kicsi
- ? bizonytalan

Figyelemre méltó, hogy a nagy és közepes méretű, kutatással foglalkozó vállalatok mellett az utóbbi években jelentős számú kisvállalkozás is a kutatás felé fordult Magyarországon. E cégeknek a figyelembe vétele lényegesen megváltoztathatja az egyes technológiai területekről alkotott képet. (Azzal azonban számolni kell, hogy ezeknek a „fiatal” cégeknek a tőkeerőssége még aligha teszi valószínűvé, hogy nemzetközi technológiai kooperációban is elkötelezzék magukat.)

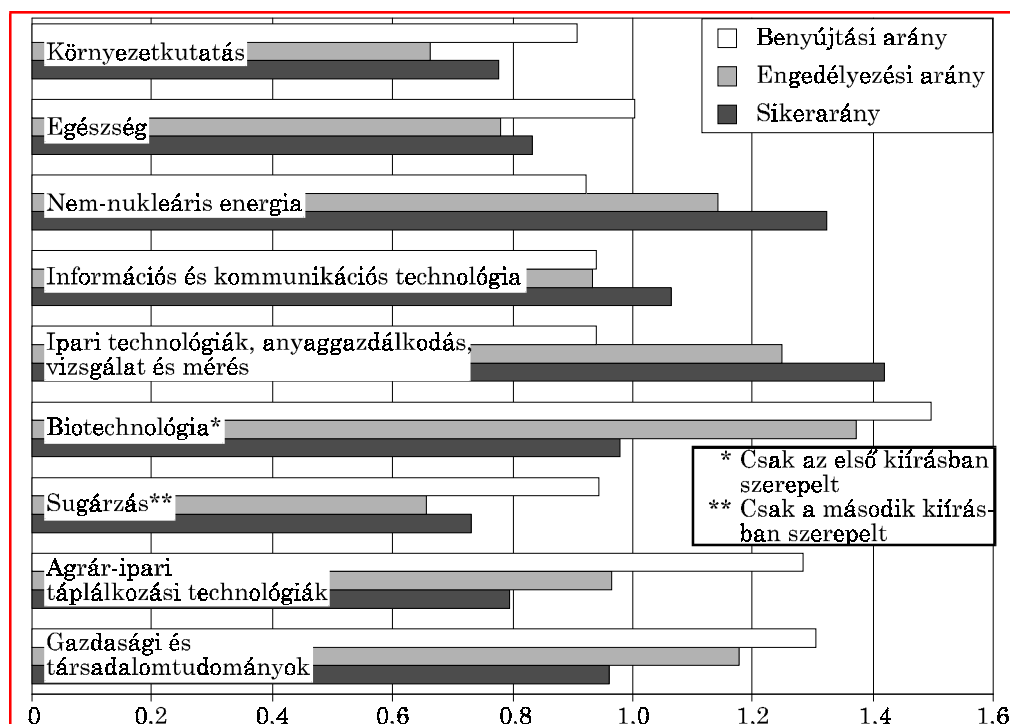
2. táblázat
Kutatással és fejlesztéssel foglalkozó magyar vállalkozások adatai

Technológiai terület		Vállalatok	Foglalkoz-	Forgalom
		száma (1996)	tatottak (1996)	(1996) M HUF
1.	Növénytermesztés, állattenyésztés	18	2750	44 800
2.	Élelmiszertechnológia	16	880	13 600
3.	Orvosi eszközök	10	720	4 900
4.	Híradástechnika, távközlés	7	480	2 300
5.	Biotechnológia	7	300	1 700
6.	Gyógyszerészet	5	740	11 600
7.	Szerves kémia	5	640	1 300
8.	(Szenny)víztechnológia	5	310	850
9.	Ipari elektronika	5	210	1 150
10.	Környezettechnika	4	270	520

3.5. A kooperációs gyakorlat elemzése

A nemzetközileg versenyképes technológiai területek azonosításának további lehetőségét kínálta annak vizsgálata, hogy a magyar szereplők milyen nemzetközi kutatási és technológiai programokba tudtak bekapcsolódni. A következtetéseket az EU 4. keretprogramjának INCO-COPERNICUS alprogramja adataiból vonták le, melynek egyik alapcélja volt, hogy erősítse a tudományos-műszaki együttműködést az EU-tagállamok és a kelet-közép-európai államok intézményei és vállalatai között.

A 7. ábra azt mutatja, hogy milyen arányt képviseltek a programban benyújtott magyar projekttervek között az egyes tudományterületek, s az is látható, milyen arányban nyertek ezek a pályázatok (minden adat a programban összesen benyújtott, ill. nyertes projekttervek számára mint bázisra vonatkozik).

7. ábra

A magyar részvétel az INCO-COPERNICUS programban

A kooperációs gyakorlatban a vizsgált tények alapján Magyarország átlagon felüli aktivitást mutat:

- a biotechnológiában és
 - a gazdasági és társadalomtudományok terén.
- További négy területen részlegesen átlag fölötti aktivitás mutatható ki:
- ipari technológiák, anyaggyártás, mérés, vizsgálat (csak a projektkezdemenyezések és a sikeres projektek vonatkozásában);
 - nem nukleáris energiák demonstrációs projektjei (csak a projektkezdemenyezések és a sikeres projektek vonatkozásában);
 - információs és kommunikációs technológiák (csak a sikeres projektek vonatkozásában);
 - agrár-ipari táplálkozási technológiák (csak a benyújtott projektek vonatkozásában).

4. ÖSSZEFOGLALÓ ÉRTÉKELÉS

A projektstruktúrában bemutatott munkamenet és a fentebb írt elemzési módszerek alapján végül is a következő elemzési végeredmény született az „első fordulóban”:

3. táblázat
Nemzetközileg „versenyképesnek” tekinthető magyar technológiai területek

Technológiai területek	Az azonosítás alapja:				
	publiká- cióelemzés	szabadal- mi beje- lentések	külkeres- kedelmi elemzés	szakértői informá- ciók	EU- kooperá- ciók
Biotechnológia					
Élelmiszertechnológia					
Híradástechnika/távközlés					
Informatika					
Szervetlen kémia					
Szerves kémia					
Gyógyszerészet					
Eljárástechnika					
Ipari elektrotechnika					
Növénytermesztés					
Hő-, klíma-, energiatechnika					
(Szenny)víztechnika					
Mérés, vizsgálat					
Orvostechnika, egészségügy					
Műanyagok					
Fémfeldolgozás					
Anyaggazdálkodás					
Elektromos gépek					
Fogyasztói elektronika					
Ártalmatlanítás					
Építőanyagok					
Mezőgazdasági gépek					
Szerszám- és célgépek					
Orvosi készülékek					
Fotogrammetria					

A technológiai területek közül egy sem került az alkalmazott ötféle vizsgálati módszer mindegyikével a „versenyképes” kategóriába; három terület (biotechnológia, élelmiszertechnológia, híradástechnika – távközlés) azonban négy módszerrel az élcsoporthoz került. Ha a „kiemelkedőnek” minősített technológiai területeket összefüggéseikben ragadjuk meg és klaszterekbe fogjuk össze, akkor az alábbi súlypontok azonosíthatók:

- kémia (szerves és szervetlen kémia, gyógyszeripar, biotechnológia, műanyagok);
- elektrotechnika – elektronika (híradástechnika, távközlés, ipari elektrotechnika, elektromos gépek, fogyasztói elektronika);
- élettudományok (biotechnológia, élelmiszertechnológia, orvostudomány, egészségügy, növénytermesztés);
- információs technológiák (híradástechnika, távközlés, informatika, mérés és vizsgálat);
- környezettechnika (víztechnológia, hő-, klíma- és környezettechnika, ártalmatlanítás, eljárás technika).

5. AUSZTRIA ÉS MAGYARORSZÁG: ÍGÉRETES KOOPERÁCIÓS TERÜLETEK

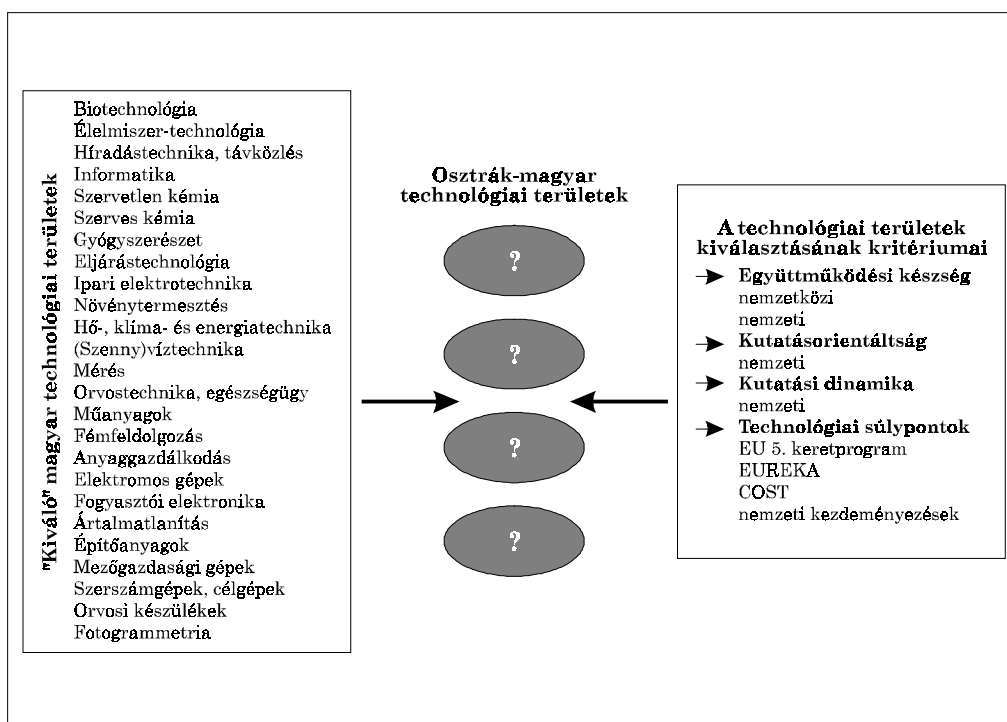
Az eddigiekben bemutattuk, miként elemezte az osztrák fél a magyar kutatás és fejlesztés versenyképességét – és hasonlóképpen járt el saját-magával szemben is. Ezt követte (amint az a 2. ábrán is nyomon követhető) annak megállapítása, hogy a két fél számára mely technológiai területeken van lényeges esélye az eredményekkel kecsegtető kooperációra.

Mit lehet „eredményekkel kecsegtetőnek” nevezni? A fogalom helyes használatát az osztrák fél a következő kritériumokkal kísérelte meg megragadni:

- mindkét országban legyen jelen a megnevezett technológiai területen a szereplők bizonyos „kritikus tömege” (az osztrák fél ezt azzal a megszorítással vonatkoztatta magára, hogy csak a vállalkozói szférát vonta be a fogalmi tartományba);
- a kiválasztandó technológiai terület erős dinamikával rendelkezék;
- a kiválasztandó technológiai területen a szereplők mutassanak fel magas (intenzív) kooperációs hajlamot és képességet;

- a kiválasztandó technológiai terület legyen alkalmas arra, hogy ott nemzetközi programokhoz is lehessen csatlakozni (a nemzetközi súlypontok essenek egybe a kutatási súlypontokkal);
- hasznosuljanak azok szinergikus effektusok, amelyek a már megvalósult vagy éppen csak szándékolt nemzeti technológiapolitikai kezdeményezésekből és célmeghatározásokból fakadnak.

Hogy miként zajlott le a sikeres együttműködéssel kecsegtető osztrák-magyar technológiai területek meghatározásának folyamata, azt a 8. ábrán látható séma illusztrálja.

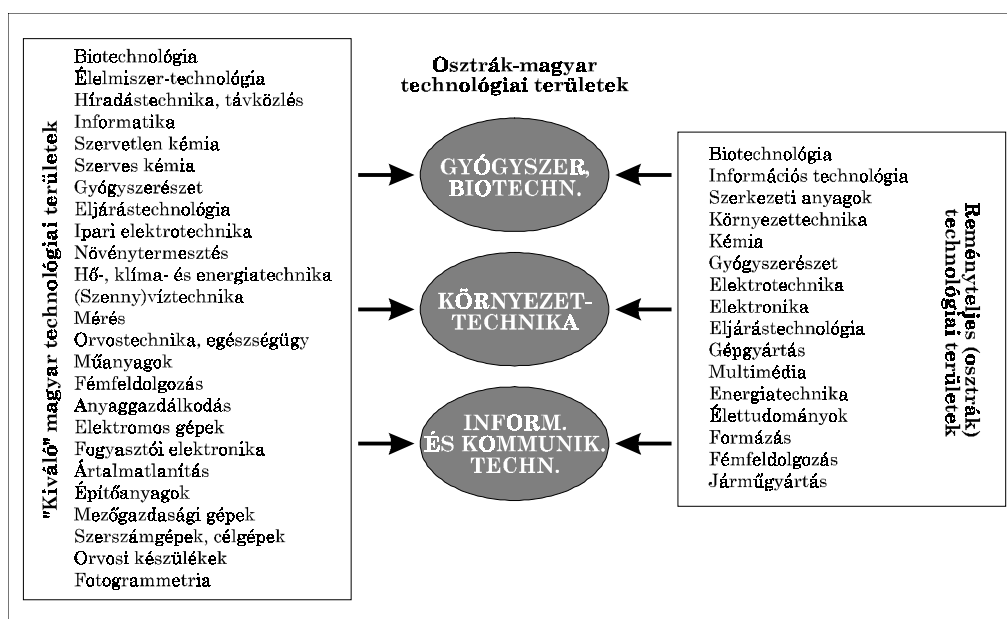
8. ábra

A technológiai kooperáció tekintetében reményteljes osztrák-magyar technológiai területek kiválasztásának metodikája

A 8. ábrán bemutatott elvet a gyakorlatban több szakértői megbeszélésen keresztül valósította meg a projektvezető Seibersdorfi Kutatóközpont – ezek közül az egyiket Budapesten, a NETI-nél tartottuk meg. Ezek a megbeszélések módot adtak arra, hogy a projektben résztvevők és a témához „külső” konzulensként, a „gyanúba fogott” technológiai területek jeles művelőiként meghívott szakértők kötetlen és erősen célorientált megbeszélést folytassanak a témáról. Hogy a megbeszéléseknek mi lett az eredménye, azt a 9. ábra foglalja össze.

A kiválasztott három technológiai szektor mindegyike több vonatkozásban is kapcsolódik a „kiemelkedőnek” minősített magyar és osztrák technológiai területekhez:

- a gyógyszeripar, a biotechnológia a biotechnológiához, a szerves kémiához, a gyógyszerészethez, az orvosi–egészségügyi területhez, az élettudományokhoz;
- a környezettechnika az eljárás technikához, a hő-, klíma- és energia-technikához, a (szenny)vízkezeléshez, a méréshez és vizsgálathoz, az ártalmatlanításhoz és a szerkezeti anyagok technológiáihoz;
- az információs és kommunikációs technológia a híradástechnikához, az informatikához, az elektrotechnikához és a multimédiához.

9. ábra

Kiválasztott osztrák–magyar technológiai szektorok

Mindezek alapján a három kiválasztott szektor a magyar „kiemelkedő” technológiai területek nagyjából felét öleli fel – az osztrák oldalon ez az arányszám kb. kétharmad.

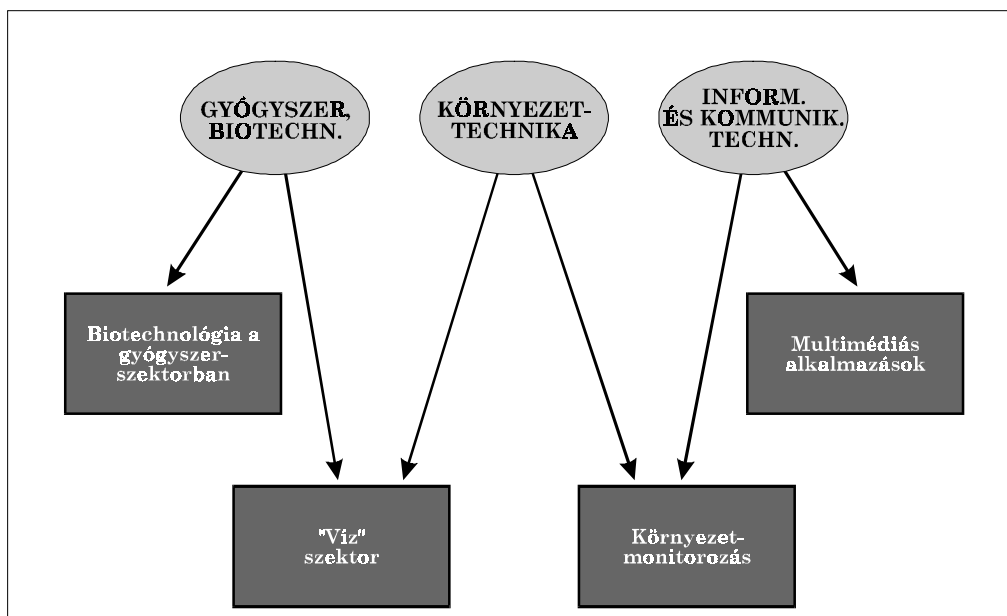
Egy ezt követő lépésben a felek közelebbről kis specifikálták a három kiválasztott technológiai szektort. Ennek nyomán négy olyan technológiai területet jelöltek ki, amelyek kielégítik az előbbieken megfogalmazott feltételeket (ld. 10. ábra).

Az ábra – remélhetőleg – kellő szemléletességgel utal arra, hogy egy-egy kiválasztott technológiai terület esetenként több technológiai szektorhoz is sorolható (lenne): alkalmasint határterületek.

A felsoroltak nyomán a projekt azt is megkísérelte, hogy a továbblépéshez azonosítsa az egyes technológiai területek legfontosabb ismérveit. Ezeket itt már nem mutatjuk be: a vizsgálat kiterjedt:

- a keretfeltételekre (politikai és jogi környezet);
- az ismeretforrásokra (kutatóintézetek stb.), a tudásáramlásra;
- az adott területen a vállalati szervezetre;
- a kutatási struktúrára;
- a fogyasztók (az eredményeket befogadók) halmazának elemzésére.

Természetesen azt is megkíséreltük – talán nem is eredménytelenül –, hogy meghatározzuk, melyek azok a cégek, intézmények, amelyeket az így körvonalazott együttműködés-serkentő kezdeményezésekbe be lehet vonni. Osztrák oldalon kizárólag vállalkozásokat neveztek meg, magyar oldalon zömmel vállalkozásokat, de kisebb hányadban egyetemi és egyetemen kívüli kutatóhelyeket is „szóba hoztunk”, mint egy esetleges magyar-osztrák együttműködés (potenciális) partnereit. Az egyes kiválasztott technológiai területeken „szóba került” vállalkozásokat nem értesítettük, lévén, hogy nincs (nem volt) olyan konkrétum, amiről az adott pillanatban beszámolhattunk volna nekik, túl azon, hogy *a rendelkezésre álló nyilvános adatok alapján* olyan benyomás alakult ki bennünk, hogy alkalmasak arra, hogy egy kooperációs kezdeményezés elkötelezettség nélküli „megszólítottjai” legyenek. A cégek remélhetőleg eredményesen folytatják tevékenységüket addig, míg a projekt reménybeli folytatásaként konkrét megszólítást kapnak.

10. ábra

Konkrét osztrák–magyar technológiai területek meghatározása

6. HOGYAN TOVÁBB?

Az osztrák projektterv azzal számolt, hogy a projekt megállapításai alapján kereskedelempolitikai ajánlásokat fogalmaz meg, amelyek a két fél közötti kapcsolatokban esetleg figyelembe vehetők lesznek. Nyilvánvaló módon többféle forgatókönyv képzelhető el, s ezek esetleges kihatásai különböző anyagi vonzatokkal járnak. Mindez kívül esik a magyar kompetencián – azon azonban érdemesnek tűnik (a szerző szerint) pár percig gondolkodni, hogy a kutatás (fentebb némiképp vázlatosan ismertetett) eredményeit be lehet-e valamilyen módon építeni a magyar gyakorlatba.

A másik – talán továbbgondolásra érdemes – motívum az, hogy a bemutatott munka a magyar K+F-nek az elmúlt 7–8 évben felmutatott teljesítményét minősíti egy külső vizsgáló szempontjai alapján, s mint ilyet, talán érdemes más (harmadik) felekkel folytatott vitákban, megbeszélésekben érvanyagként felhasználni.

A harmadik – csak halkán elsuttogott – megjegyzés azon a megfontoláson alapszik, hogy mástól tanulni nem szégyen, amit meg tanultunk, hasznosítanunk kellene: vajon nem lenne-e hasznos mindkét leendő fél számára, ha hasonló projekteket mi is indítanánk (természetesen nem Ausztriát vizsgálendő)?

Nem terjedt ki a projekt – miért is tette volna? – annak vizsgálatára, hogy mi legyen azokkal a technológiai területekkel, amelyek a jelen projekt elemzése szerint nem minősülnek „reménykeltőnek”? És miként lehetnének azzá? Ki tehetne annak érdekében, hogy azzá legyenek? Hogyan? Megannyi kérdés, amelyekre érdemes lenne választ keresni annak érdekében, hogy a – bocsánatot kérek mindazoktól, akik úgy érzik, a kifejezés sérti őket: nem annak szánom – „második vonal” „elsővé” léphessen elő.

És egy zárógondolat: a fentiekben bemutatott munka a magyar fél számára sok hasznos tapasztalatot hozott, s a közös munka eredményei is minden bizonnyal megtapasztalhatók lesznek – rövidebb vagy kicsit hosszabb távon. Most azonban egy csak négy-ötévenként ismétlődő pillanatot élünk: módunk van új projektterveket kidolgoznunk és benyújtani az Unió új, 5. K+F-keretprogramjához. A bemutatott osztrák–magyar projekt eredményei és tapasztalatai – véleményem szerint – elegendő „muníciót” adnak ahhoz, hogy rájuk alapozva és ezeket hasznosítva fogalmazzuk meg saját, új projektjeinket.

IVÁNYI KÁROLY*

Külkereskedelmi Főiskola: úton Európába

A magyar felsőoktatásnak a belátható időhorizonton két nagy kihívással kell szembenéznie. Az egyik a most zajló felsőoktatási integráció (ami a felsőoktatás modernizálását, átformálását, korszerűbbé tételét is jelenti), a másik pedig az ország 3–5 éven belül minden bizonnyal bekövetkező uniós csatlakozása (aminek egyszerre feltétele és következménye legyen a képzés átalakítása).

Miképpen készül az ezen eseményekkel óhatatlanul együtt járó problémák leküzdésére a Külkereskedelmi Főiskola?

A két kérdés némiképp összefügg, s ezért a Főiskola vezetése a megoldásokat az uniós csatlakozásra történő felkészülésben keresi: úgy véli ugyanis, hogy az intézmény identitásának, speciális jellegének, eddig elért eredményeinek megőrzését legnagyobb eséllyel akkor érheti el, ha olyan jövőképpel (és ehhez igazodó programmal) rendelkezik, ami biztosítja, hogy a változások között is változatlanok maradnak alapvető értékei: a munkájukat–hivatásukat jól értő külkapcsolati szakemberek képzése, a nyitottság, a korszerű képzési eszközök és módszerek alkalmazása.

E hivatás kiteljesítésének fontos eleme a Főiskolán létrehozott Európai Tanulmányi Központ sikeres működtetése is.

* Főigazgató, főiskolai tanár, Külkereskedelmi Főiskola

Európai Tanulmányi Központ

A Külkereskedelmi Főiskola azon kevés magyarországi felsőoktatási intézmény egyike, amely – az Európai Bizottság, a magyar Külügyminisztérium, az oktatásért felelős tárca támogatásával – jogot nyert arra, hogy (hosszú távú, perspektivikus program felmutatásával) részt vegyen az európai uniós ismeretek hazai oktatásában, valamint az uniós történések folyamatos nyomon követésében és elemzésében. Ez a tevékenység olyan speciális oktatási milió kialakítását teszi lehetővé, ahol a legjobb(an tájékozott) szakemberek adhatják át tudásukat, tapasztalataikat a jövő generációknak. A belátható közelségben lévő magyar csatlakozás ugyanis olyan szakembereket igényel (nagy számban!), akik specializált szakmai ismeretekkel képesek eligazodni a mindennapok gondjai között, s segíteni tudják a közösségi szabályok és gyakorlat honosításában a hazai közeget. Mindez igazi „européerek” képzését kívánja, olyan „európai polgárok” nevelését, akik segíthetik a közösség fejlődését, történelmi célkitűzéseinek megvalósítását.

Amikor a magyar polgárnak uniós polgárrá kell válnia, akkor azzal is szembe kell majd néznie, hogy ez a kitágult dimenzió milyen új ismereteket, jelenségeket, lehetőségeket mutat számára. Ezeket pedig bárki (de a külkapcsolatok tevékenysége prioritásai között számon tartó szakember különösen) csak akkor tudja megfelelő módon kezelni, ha szaktudásának erősítéséhez, vállalkozói szelleme által diktált tervei megvalósításához vagy éppen kutatói érdeklődésének kielégítéséhez speciális uniós ismereteket is fel tud használni.

Különös felelősség hárul a Külkereskedelmi Főiskolára abban, hogy ez a speciális uniós tudásanyag megmaradjon, gyarapodjék és hasznosulni is képes legyen.

A Külkereskedelmi Főiskola vezetése úgy gondolja, akkor cselekszik ennek a jövőbeli kihívásnak megfelelő módon, ha arra készül, hogy olyan műhelyt hoz létre – a fogalom legnemesebb hagyományai szerinti értelmezésben –, ahol mód nyílik arra, hogy a szakmaspecifikus oktatás és kutatás mellett választ keressenek arra is, hogy az Unió részévé váló-vált Magyarországnak miképpen kell válaszolnia a felmerülő új és még újabb változásokra. E gondolat megvalósításának kerete az Európai Tanulmányi Központ.

Célok

A Külkereskedelmi Főiskola hagyományos küldetése (a közgazdaságtudomány és más társadalomtudományok legkorszerűbb eredményei alapján elméletileg is felkészült, de alapvetően gyakorlati orientáltságú, két-három idegen nyelven tárgyalóképes tudással rendelkező fiatal szakembe-

rek képzése) az elmúlóban lévő évtizedben rendkívüli jelentőséget nyert. Különösen erőteljes változások következtek be a külgazdaság viszonylati szerkezetében: az áruk, a szolgáltatások és a tőke magyar forgalmában az Európai Unió részaránya mára meghaladta a 70%-ot. Ugyanakkor a köz-eljövőben bekövetkező, igen erősen bizonyosnak tekinthető eseménnyé vált hazánk uniós csatlakozása. Ez – figyelembe véve a folyamatban lévő eseményeket is – egyértelművé teszi, hogy az országnak olyan szakemberekre van szüksége, akik

- rendelkeznek az alapkövetelményeknek megfelelő általános külgazdasági és nemzetközi kapcsolatépítési készségekkel,
- ismerik az Európai Unió politikáit, szabály- és intézményrendszerét, eljárásait,
- mindezen tudást és készséget képesek a magyar specialitásokat is felmutató közegben alkalmazni, működtetni, hasznosítani.

A főiskolánkon kialakított Európai Tanulmányi Központ alapvetően az alábbi oktatási egységek szakmai bázisán jött létre:

- az Európai Unió Tanszék,
- a Világgazdaságtan Tanszék
- a Külgazdaság-fejlesztési és Menedzsment Tanszék, és
- a Szakdiplomácia Tanszék

intellektuális és szakmai értékeit fogja össze úgy, hogy egyben keretet ad ezek és a többi tanszék értékeinek továbbviteléhez.

Az Európai Tanulmányi Központ működtetésével kapcsolatos tartalmi és szervezeti kérdéseket, a rendszeres felügyelettel kapcsolatos – belső – teendőket egy állandó tanács látja el, amit a Főiskola vezető tisztségviselőinek részvételével hívtunk életre.

A Főiskolán létrehozott Európai Tanulmányi Központ felfogásunk szerint olyan kivételes lehetőség, ami módot ad számunkra ahhoz, hogy eddig elért eredményeinket megszilárdítsuk, s ugyanakkor új képzési (vagy a képzést támogató) kutatási és dokumentációs programokat indíthassunk – úgy, hogy mindeközben megtartsuk és gazdagítsuk intézményünk tevékenységét, s tevékeny részeseivé váljunk annak a nemzetközi hálózatnak is, amelynek célja az uniós ismeretek átadása a szélesebb szférában. Ehhez a Főiskola színvonalas oktatógárdával (említsük itt meg a JEAN MONNET-professzorokat), korszerű könyvtárral, jól használható informatikai háttérrel rendelkezik, s az infrastruktúra hosszú távon is megnyugtató szakmai és technikai alapokat biztosít az Európai Tanulmányi Központ működéséhez.

A bevezetőben megemlített két nagy kihívásra visszatérve: a felvázolt háttér talán érthetővé teszi, hogy – az egyes közgazdaságtudományi ágazatokban meglévő, legjobb hazai szakértelem bevonása érdekében – tevékenységünkben helye van a budapesti Pénzügyi és Számviteli Főiskola néhány vezető oktatója tevékenységének is, hiszen az általuk átadható

szaktudás szintén fontos eleme az uniós oktatásnak és kutatásnak. Meggyőződésünk, hogy ez az együttműködés egyrészt emelni fogja egyes – uniós aspektusban is igen fontos – szaktárgyak oktatásának színvonalát, másrészt erősíteni fogja az Európai Tanulmányi Központ regionális vonzóerejét, kisugárzását.

Eszközök

A bemutatott célok megvalósítását a Külkereskedelmi Főiskola gazdag eszköztár bevetésével igyekszik elérni: az uniós ismeretek oktatásának évtizedes hagyományaira alapozva számos új tantárgy oktatását vezettük be. Ezekre építve az alapképzésben „Európai Modult” alakítottunk ki, a másoddiplomás képzésben pedig olyan új, piaci igényeket kielégítő célcsoportos programokat indítottunk, amelyek egy-egy speciális közeg számára nyújtanak továbbképzési lehetőséget.

Érdemes kiemelni, hogy a Főiskolán folyó tudományos diákköri tevékenység is megkülönböztetett figyelmet fordít az Európai Unióra – ezt bizonyítják az országos versenyeken elért rangos helyezések is. A diákok ezirányú tevékenységét annál inkább is örömmel támogatja a Főiskola vezetése, mert ez nem csupán azt mutatja, hogy a tananyag „leadása” sikeres volt, hanem – és ez sokkal fontosabb – azt is, hogy sikerült a hallgatók érdeklődését felkelteni, s ezt az érdeklődést értékes, belső indíttatású alkotó folyamattá transzformálni.

Szólni kell a Külkereskedelmi Főiskolán folyó idegen nyelvi oktatásról is. Meggyőződésünk, hogy a nyelvtudás olyan *sine qua non*ja a jövő szakembereinek, ami gazdagon téríti majd meg az ország számára a belé fektetett energiákat.

És összességében ez a legfontosabb: nem csupán az egyén és a Főiskola érdekében és hasznára, hanem az ország javára igyekszünk cselekedni. Bízunk benne, hogy tevékenységünket a jövő eredményei igazolni fogják.

NAGY ALADÁR*

Miskolc: uniós oktatás

A Miskolci Egyetemen PHARE-támogatással 1998 őszén megnyílt az Európai Tanulmányok Központja. A fő célkitűzés: EU-ismeretek oktatása és terjesztése négy témakörben:

- jogharmonizáció,
- gazdasági integráció,
- politikai integráció és
- EU-intézmények története.

E célkitűzést négyfajta tevékenység keretében valósítja meg a Központ, támaszkodva az egyetem valamennyi karának aktív közreműködésére.

1. Oktatás

29 alapképzési és posztgraduális tantárgy kerül meghirdetésre az egyetem hallgatói számára. Az EU-tárgyak oktatását az egyetem karai közösen végzik, így valódi interdiszciplináris képzés valósul meg. Az oktatási tevékenységbe a külföldi partneregyetemek is bekapcsolódnak. A rendszer átjárható, bármely kar hallgatói felvehetnek EU-tárgyakat más karokon is. A tárgyak, illetve a vizsgaeredmények bekerülnek a hallgatók leckekönyvébe.

* ETK igazgatója, Miskolci Egyetem

Néhány EU- tantárgy címe:

- Európai és magyar fogyasztóvédelmi jog
- Európai üzleti jog
- Interkulturális kommunikáció
- Bevezetés az EU integrációs problematikába: a közép-európai politikai integráció
- Makroökönómia (Európai Unió példája alapján)
- Európai országok regionális földrajza
- Minőségbiztosítás
- Eurologisztika

Az előzőeken túlmenően 1999 szeptemberében a Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Karán EU-szakirány indul közgazdász hallgatók számára, ahová az első három évet sikeresen befejezett hallgatók jelentkezhetnek, szigorú szakmai és nyelvi követelmények mellett. A tanulmányok befejezése „master” fokozattal zárul.

2. Kutatás

Az EU-csatlakozással kapcsolatosan oktatói és Ph.D.–hallgatói kutatási projektek folynak a következő témakörökben:

- A magyar jog-és intézményrendszer közelítése az európai joghoz – Az *acquis communautaire* adaptálása a magyar jog- és intézményrendszerbe
- Felzárkózás és értékrend-változás a vállalati gyakorlatban
- Az EU környezetjoga és a magyarországi jogharmonizáció feladatai a jogalkotás, valamint a jogalkalmazás terén
- Az európai üzleti környezet különbözőségei és az erre adott stratégiai válaszok a nemzetközi marketingben

3. Közszolgáltatás

Meghatározott társadalmi célcsoportok (jogászok, köztisztviselők, üzletemberek, középiskolai tanárok, médiaszakértők és újságírók) számára is szervezünk EU-ismereteket nyújtó tanfolyamokat.

Főbb témakörök:

- Az Európai Unió intézményrendszere
- Az Európai Unió jogforrásai
- Minőségvédelem az európai jogban
- Lízing, faktoring, franchising, koncesszió az európai jogban
- Zárt láncú gazdaság
- Eurologisztika
- Sajtónyelv
- Európai Unió tanulmányok a középiskolákban

4. Hálózatépítés

Az oktatási tapasztalatok és a kutatási eredmények hazai és nemzetközi cseréje céljából konferenciák, workshopok rendezése, publikációk támogatása.

A tervezett konferenciák, workshopok és publikációk címei:

- Magyar-olasz perjogi konferencia
- Kelet-európai jogharmonizáció konferencia
- Az EU-hoz csatlakozó államok integrációs problémái az osztrák és a finn tapasztalatok tükrében konferencia
- Az Európai jog oktatása a polgári és kereskedelmi jog keretében (polgári jogi oktatók találkozója)
- A magyarországi Jean Monnet jogász professzorok kutatási és oktatási eredményei workshop
- Regionális alapok kezelésének módszertana és gyakorlata workshop
- Európai kulturális tanulmányok, különös tekintettel az értékrend változásokra (publikáció)

A Miskolci Egyetem Központi Könyvtárában EU-részleg kialakítására kerül sor, ahol az aktuális EU-anyagok, tankönyvek az érdeklődők széles köre részére hozzáférhetőek lesznek.

A Központ hálózati tagként szorosán együtt kíván működni más hazai és külföldi egyetemek hasonló intézményeivel.

A közeljövőben további nemzetközi projektekből kívánunk részt venni éppen a már működő miskolci ETK-ra támaszkodva.

Ha a projekt valamelyik része felkeltette érdeklődését, információ a következő címen kérhető:

telefon: (46) 565 000/22-76

e-mail: rekemese@gold-uni.miskolc.hu

SZILÁGYI ISTVÁN*

Európai Tanulmányok Központja a Veszprémi Egyetemen

A Veszprémi Egyetem – amint azt neve is mutatja – *expressis verbis* nem tartozik a gazdasági felsőoktatási intézmények közé, noha egy ilyen minősítést a hároméves gazdálkodási, valamint idegenforgalom és szálloda, továbbá az ötéves (műszaki) menedzser szak beindítása lehetővé tesz. Nem sorolható a tisztán mérnöki képzést nyújtó *studium generale* kategóriájába sem, s az utóbbi évtizedben végbement fejlődés, profilváltás, profilbővítés ellenére nem tekinthető a humán tudományok bölcsőjének sem. Az 1990-től kétkarúvá vált egyetem az *universitas* gondolat jegyében mindezen tudományok együttes oktatására és művelésére vállalkozott.

A Tanárképző Kar megszervezése és beindítása (1989) óta tíz esztendő telt el. Tíz év egy intézmény életében nem nagy idő. Ezalatt legfeljebb a további fejlődést megalapozó struktúrák alakíthatók ki, a főbb fejlődési irányok körvonalazhatók. A fennállásának ötvenéves évfordulóját 1999 májusában ünneplő Veszprémi Egyetem esetében azonban ez a tíz esztendő történelmének 20%-át jelenti, egész eddigi létezésének egyötödét foglalja magában. Joggal feltételezhetjük tehát, hogy a harmadik évezredben kezdődő új időszámításnak, a Veszprémi Egyetem legújabbkori történetének, megújításának egyik főszereplőjévé és reménybeni alakítójává az 1998 márciusában létrejött *Európai Tanulmányok Központja* válhat.

* Tanszékvezető egyetemi tanár, Veszprémi Egyetem

A központ létrejöttének előzményei

A Veszprémi Egyetem Mérnöki és Tanárképző Karán a 90-es évek eleje óta rendszeresen folynak az európai integrációval összefüggő képzési programok és kutatások. Ebben meghatározó szerepet játszott a *Társadalomtudományi Tanszék* a valamennyi hallgató számára oktatott kötelező alaptárgyak (filozófia, szociológia, politikaelmélet), s az azokat kiegészítő választható blokkban és speciális kollégiumi formában meghirdetett diszciplínák oktatásával (etika, környezet és társadalom, gazdaságszociológia, környezetszociológia, bevezetés a kulturális antropológiába, korok és vallások, német történetfilozófia, Európai Unió – kihívások és esélyek, hispán történelem – hispán kultúra, jogi ismeretek stb.) A Társadalomtudományi Tanszék az egyetem mintegy 5000 hallgatója számára jelenleg is oktatja ezeket a tárgyakat.

Az 1997-ben létrejött *Európai Közösség, Jogi és Közigazgatási Tanszék* „Az emberi jogok európai rendszere”, a „Demokrácia – jogállam – civil társadalom Magyarországon” és a „Területfejlesztés az Európai Unióban” című kurzusokat hirdette meg. Az ETK tevékenységéhez kapcsolódnak a *Szervezés és Vezetés Tanszék*, valamint a *Gazdaságtan Tanszék* által oktatott tárgyak, továbbá a kilencvenes évek közepén alakult *Turizmus Tanszék* által létrehozott stúdiumok rendszere.

Hagyományosan magas színvonalú képzéssel kapcsolódik az integrációs tárgyak oktatásához a több tanszékből álló *Nyelvi Intézet*, amelynek képzési profiljában elsősorban az angol és német nyelvoktatás; valamint a fordítás, tolmácsolás, uniós országismeret, kultúr- és civilizációtörténet szerepel.

Az európai drámaelmélet és színháztörténet hagyományait a *Színház-tudományi Tanszék* ápolja.

A képzési profilt jelentős kutatási programok egészítik ki. Kiemelkedő a *Társadalomtudományi Tanszék* által nemzetközi és hazai intézményközi együttműködésben kutatott *Politikai és jogrendszerek, politikai kultúra összehasonlító elemzése*, valamint az *Európai Unió: alkotmányfejlődés és regionalizmus* című projektek. E témák művelésében a *Társadalomtudományi Tanszék* együttműködik a *Madridi Alkotmánykutató Intézettel*, a *Valenciai*, a *La Lagunai*, a *Granadai* és a *Las Palmasi Egyetemm*el, valamint nottinghami, sunderlandi, leeds-i és dortmundi professzorokkal. A tanszék részt vesz az MTA RKK DUTI (Pécs) és NYUTI (Győr) akadémiai intézetek regionális kutatási programjaiban is.

A *Társadalomtudományi Tanszék* azonban nemcsak képzési és kutatásszervezési feladatokat lát el. A European Studies-zal kapcsolatos tevékenységét olyan publikációk is reprezentálják, mint *Szilágyi István: Demokratikus átmenet és konszolidáció Spanyolországban* (Napvilág Kiadó,

1996) című könyve, ami a JATE-n, JPTE-n és a BKE-n a történész, közgazdász, politológus és jogász szakos képzésben kötelező irodalomként használatos.

A tanszék oktatói rendszeresen publikálnak különböző hazai és külföldi folyóiratokban (Comitatus, Európa Fórum, Esély, Magyar Tudomány, Politikatudományi Szemle, Társadalmi Szemle, Valóság, Cuadernos Constitucionales, Revista de Estudios Politicos stb.). Több konferenciakötet is jelzi a regionális intézményi összefogás eredményeit. A *Társadalomtudományi Tanszék* adja ki a *Pro Philosophia Füzetek* című folyóiratot, a *Carmen Saeculare* kötetsorozatot, melynek első kötete 1997 tavaszán *American Philanthropy* címmel jelent meg. A sorozat második darabja a *Város és egyetem* című tanulmánykötet, amely történeti és kultúrfilozófiai szempontból mutatja be különböző európai városok, egyetemek és régiók kapcsolatát, 1998-ban jelent meg. Az *Európai Tanulmányok Központja* közreműködésével, a Veszprémi Egyetemi Kiadó gondozásában került kiadásra *Szilágyi István: Európa és a hispán világ (1998)* című tankönyve. Az ETK 1999-ben az *Európai Unió*, 2000-ben a *Politikatudomány alapjai* című munkák megjelentetését tervezi.

A Veszprémi Egyetem középtávú stratégiai koncepciójában fontos szerepet kap az *Európai Tanulmányok Központja*: elősegíti az elmúlt tíz esztendőben megkezdett szerkezetváltási programot, s a régióban folyó társadalomtudományi oktatás és kutatás meghatározó intézményévé kíván válni.

A fentiekben vázolt előzmények után a Veszprémi Egyetem nevében 1998 januárjában a Társadalomtudományi Tanszék sikeres pályázatot nyújtott be *Európai Tanulmányok Központja* létesítésére.

Az Európai Tanulmányok Központjának működése

Említettük már, hogy a Veszprémi Egyetem *Európai Tanulmányok Központja* 1998 márciusában kezdte meg működését. A Központ fő célja, hogy stratégiai szerepet vállaljon a közép-dunántúli régió szellemi erőforrásainak koncentráálásában, a szerveződő *eurorégió* megteremtésében.

Az Európai Tanulmányok Központja e célt oktató, kutató, hálózatépítő és továbbképző tevékenységeinek beindításával kívánja elérni. Az elkövetkezendő három esztendő legfontosabb feladatának ezért:

- az észak-dunántúli régió szakembergárdájának („célcsoportok”) európai uniós felkészítését,
- a nappali tagozatos European Studies szakirány meghonosítását,

- a posztgraduális gazdasági képzés beindítását,
- az ETK-hoz kapcsolódó PhD-projekt kialakítását, a kutatások koordinálását,
- a tankönyvek, tananyagok, tanulmánykötetek és jegyzetek megírását,
- a távoktatási formában meglévő lehetőségek kihasználását,
- a régió felsőoktatási intézményei, kutató műhelyeinek, társulásainak, önkormányzatai tevékenységének az „universitas” szellemében történő összehangolását tekinti.

E célok megvalósításához Veszprém geopolitikai helyzete, földrajzi fekvése, kulturális, történelmi öröksége és szellemi kisugárzása kedvező lehetőségeket nyújt.

Az Európai Tanulmányok Központjának oktatási modellje

A veszprémi Európai Tanulmányok Központ *oktatási modulrendszere* három fokozatra épül:

Nappali tagozatos, graduális modul (európai uniós szakirány)

- Az emberi jogok európai rendszere
- Az európai közösségi jog alapjai
- Európai gazdasági integráció
- Az Európai Unió agrárpolitikája
- Az európai integráció története
- Az Európai Unió intézményrendszere, működése
- Környezetpolitika és környezetvédelem az EU-ban
- Európai civilizációtörténet

Posztgraduális 3 éves BA (gazdálkodási szak), 5 éves MA képzésbe illesztett Európai Tanulmányok ismeretanyag

- Bevezetés az Európai Unió tanulmányozásához
- Az EU közösségi politikájának kiemelt területei
- Az EU költségvetési rendszere
- Az EU pénzügyi politikája és monetáris rendszere

- Döntéshozatali eljárás és jogrendszer az EU-ban
- Az EU jogharmonizációs folyamata
- Versenyszabályozás és kereskedelempolitika
- Regionális politika az EU-ban
- Az EU keleti bővítésének kérdései
- Magyarország EU-csatlakozásának folyamata
- Környezetvédelem és környezetgazdálkodás az EU-ban
Ehhez a modulhoz tartoznak még az alábbi mellékirányok
- Vállalkozás
- Nemzetközi tőkemozgás
- Agrárökonómia

Célcsoportok számára szervezett modulok (tanfolyam, szeminárium)

1. Köztisztviselők részére:

- Az EU intézményrendszere
- Az EU regionális politikája
- Az európai közigazgatási rendszerek elmélete és gyakorlata
- Európai integráció, területfejlesztési és regionális politika Magyarországon
- Szociálpolitika Európában

2. Jogászok részére:

- Az európai közösségi jog alapjai
- Az emberi és polgári jogok európai rendszere
- Európai versenyjog
- Európai társasági jog
- Európai munkajog
- A nemzetközi magánjog európai vonatkozásai

3. Üzletemberek részére:

- Nemzetközi pénzügyi intézmények
- Az Európai Közösség és az üzleti dimenzió
- Vállalkozói ismeretek, üzleti terv
- Európai versenyjog
- Alternatív mezőgazdálkodás
- Európai munkajog

4. Média-szakértők és újságírók részére:

- Reklámjog és média
- Az EU intézményrendszere és működése
- Az elektronikus média európai szabályozása
- Médiaetika
- Emberek és eszmék szabad áramlása
- Demokrácia, civil társadalom, jogállamiság

5. Középiskolai tanárok részére:

- Az európai integráció története
- Az oktatás és az Európai Közösség
- Környezeti kultúra, környezeti szocializáció
- Hatalom és elfogadás. Az európai hagyományok és a demokratikus nevelés
- Az emberi és polgári jogok európai rendszere
- Demokrácia, civil társadalom, jogállamiság

A három képzési modul oktatását az adott témák tudományos fokozattal rendelkező szakemberei, kutatói végzik.

4. Nemzetközi konferenciák

A Veszprémben működő *Európai Tanulmányok Központja* tevékenységének szerves részét képezik az évente megrendezésre kerülő tematikus konferenciák.

Az *Európai Tanulmányok Központja* hivatalos megnyitására 1998. június 18-án „*A munka világa (érdekvédelem, neokorporatizmus, szociális jogok Európában)*” című tudományos-közéleti konferencia veszprémi megrendezésével egyidőben került sor. A résztvevők jó hangulatú, konstruktív vitával kísért előadásokat hallhattak:

- Hazánk és az európai integráció az ezredforduló perspektívájából,
- Gazdasági, szociális jogok a nemzetközi jogi együttműködés és az alkotmány világában,
- Az érdekegyeztetés magyarországi rendszere,
- Érdekvédelem, neokorporatizmus, szociális jogok: a mediterrán tapasztalatok,
- Szociálpolitika Amszterdam előtt és után,
- Foglalkoztatáspolitikai stratégiák az Európai Unióban,
- A jóléti állam átalakulása,
- Megye és térség az uniós csatlakozás tükrében,

- Az érdekérvényesítés konfliktusai Magyarországon,
- A munkaügyi kapcsolatok rendszere munkáltatói szemszögből,
- Székesfehérvár a társadalmi-gazdasági változások korában,
- Érdekegyeztetés „alulnézetből”

címekkel, s megtekinthették Schiffer Pál: Törésvonalak III. című dokumentumfilmjét.

Az Európai Tanulmányok Központja második konferenciáját *1998. november 23-24-én* rendezte Ajkán. „*A terület- és vidékfejlesztés az Európai Unióban*” című nemzetközi tanácskozáson részt vettek az Európai Tanulmányok Akadémiai Tanácsának tagjai is. Az első napi plenáris ülésen képviselőjük „*Regionális fejlődés, regionális politika az EU-ban*” címmel tartott előadást. Ezt követően angol kutatók szóltak a vidékfejlesztés, az Európai Unió kibővítése és a demokráciafejlesztés kérdéseiről. Spanyol kollégák elemezték az EU intézményi reformja és a közép-európai csatlakozás problémáját, valamint a spanyol regionális rendszer uniós kapcsolódási pontjait. Magyar kutató a portugál dilemmák megfogalmazásával közép-európai kérdésekre kereste a választ. Másik honfitársunk a magyar pénzügyi rendszer – EU csatlakozás problémakörét vizsgálta, s ismét más „*A közigazgatási rendszer változásai az EU-ban*” címmel tartott előadást.

A konferencia másnap négy szekcióban (agrárpolitikai, kistérségi kapcsolatok, közigazgatás és regionalizmus, vállalkozásfejlesztés-marketing) folytatta munkáját.

Az Európai Tanulmányok Központja *1999 májusában* Veszprémben, az egyetem ötven éves fennállását a *Civitas és Universitas* nemzetközi tudományos konferenciával ünnepli.

1999 októberében a regionális szemlélet jegyében Székesfehérvár ad otthont „*A tőkebeáramlás, a városfejlesztés és az ipari szerkezetátalakítás útjai*” című szimpóziumnak. *2000 májusában* Balatonfüred a házigazdája a „*Nagy tavak találkozásának*”. Ugyanezen év novemberében Sopron fogadja az *Európai Unió agrárpolitikájáról* rendezendő konferencia résztvevőit. A sort *2001 májusában* Veszprém zárja a „*Közigazgatás és jogharmonizáció*” című nemzetközi tanácskozással.

Kutatási tevékenység

Az *Európai Tanulmányok Központja* fontos feladatának – küldetésének – tartja a veszprémi humán tudományok és képzési formák szilárd bázisának megteremtését. Ennek érdekében az oktató, a kutató, a konferenciaszervező munka és nemzetközi kapcsolatai összehangolására törekszik. Az *Európai Tanulmányok Központjának* egyik fő célkitűzése a társadalomtudományok művelése szempontjából meglehetősen mostoha helyzet-

ben lévő észak- és közép-dunántúli régió hasonló típusú szellemi erői összefogásának megteremtése. Ennek érdekében az elkövetkezendő időszakban beindítja „Az európai politikai és jogrendszerek összehasonlító elemzése” című téma kutatását.

Ennek gondozásában hazai partnerei mellett külföldi egyetemek (*Universidad de Granada, Universidad de Las Palmas, Universidad de Valencia, Universidade da Coimbra, Stafford University, University of Leeds*) és kutatóintézetek (*Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, Madrid*) részvételére is számít.

Dokumentációs és információs tevékenység

Az *Európai Tanulmányok Központ* keretén belül 1998 áprilisában jött létre a *Dokumentációs Központ*, amelynek fő feladatát az EU és a közép-dunántúli régió intézményeivel való kapcsolattartás, az elektronikus és hagyományos EU dokumentumok gyűjtése, hozzáférési lehetőségek biztosítása, oktatási anyagok összeállítása, időszakos, információs hírlevél megjelenítése képezi.

A Központ és információs tevékenysége szorosan kapcsolódik a Veszprémi Egyetem könyvtárának *DEDICATE* (távoktatási) projektjéhez, valamint a régióban működő *Európa Pont* szolgáltatásaihoz.

Összegzés

A Veszprémi Egyetem középtávú stratégiai koncepciójában fontos szerep vár az Európai Tanulmányok Központjára, amely elősegítve az elmúlt tíz esztendőben megkezdett szerkezetváltási programot, a régióban folyó társadalomtudományi oktatás és kutatás meghatározó integrációs intézményévé kíván válni. Ennek érdekében a nem túl távoli jövőben sor kerülhet a *Társadalomtudományi Tanszék*, az *Európai Közösség, Jogi és Közigazgatási Tanszék*, valamint az *Európai Tanulmányok Központja* szervezeti összevonására, s a *Társadalom- és Európa Tanulmányok Intézet* létrehozására. Az új egység a Veszprémi Egyetem más tanszékeivel és intézeteivel együtt egy új kar, a *Gazdasági és Társadalomtudományi Kar* alapítójává válhat.

Bármilyen szervezeti megoldás alkalmazására kerüljön is sor, egy dolog nem feledhetünk: az ezredfordulóhoz közeledve – ami egyben ezeréves államiségünknek, az európai kultúrkörhöz való csatlakozásunknak is

fontos dátuma – különös jelentőséggel bírnak Magyarország európai integrációs törekvései. A sikeres csatlakozásnak fontos feltétele egy olyan szakembergárdának a kiképzése és folyamatos továbbképzése, amely tájékozott az Európai Unióval kapcsolatos kérdésekben, érti és ismeri az európai intézmények működési mechanizmusát, ügymenetét, képes bekapcsolódni e szervezetek munkájába és eredményesen adaptálni azok tapasztalatait hazai viszonyainkra.

Ennek a célkitűzésnek a megvalósításában juthat regionális szerephez a Veszprémi Egyetem *Európai Tanulmányok Központja*.

SUMMARY

Ádám, TÖRÖK

The handling of market dominance in the competition policy of the European Union

Hungary's process of accession requires up-to-date and in-depth knowledge of EU competition policy. The paper is meant to introduce readers into one of the key fields of EU competition policy, the treatment of abuse of market dominance. This issue is gaining importance in a not fully mature market economy, where inherited concentration, the presence of an array of strategic entry barriers and some consequences of privatisation helped maintain monopolistic market structure in a number of product markets. The analysis of the legal basis of the abuse of dominance problem built on Article 86 of the Treaty of Rome is followed by a survey of case material helping understand the possibilities of and the limits to competition policy in this field.

László, NYUSZTAY

Subregional initiatives in Europe: triangular cooperation between Hungary, Italy and Slovenia

As a result of the socio-economic and political changes in East-Central Europe in the 1990s, regional and cross-border co-operation started to develop with the participation of countries and subnational entities which formerly belonged to different political blocks. One of them is the so-called „Trilateral” or „Triangular” group of Hungary, Italy and Slovenia which was established in October 1996, by a joint declaration of foreign ministers. Based on deep historical traditions and various forms of economic, political, social and organisational cohesion, the network has been showing considerable activity in a number of fields including the construction of Transeuropean Corridor 5, formation of a joint rescue unit as well as projects of border infrastructure, environment protection and human resource development. Having analysed the first years of the initiative, the author concludes that on the basis of its initial results the Tirangular seems able to meet the challenges of the sub-region and to promote the accession of its two Central-European members to the euro-atlantic structures.

Csaba, LENTNER

Towards membership of the European Union: Bonded Warehousing in Hungary in terms of legal regulations and financing

The Hungarian parliament passed a law on Bonded Warehousing in 1996 aiming to develop the financing of and the commodity turnover with regard to this activity, as well as to better satisfy the credit requirements of production. Parliament passed a law in 1998, in accordance with the terms of the Europe Agreement concluded with the European Union, on the joint regulations concerning the opening of foreign subsidiary companies.

The author gives a comprehensive overview of the legal framework and discusses the role of bonded warehousing in regulating the agricultural market. He also examines the reasons that impede the development of bonded warehousing and credit granting in Hungary. Examples are given from Hungary before World War II and the current practice of other countries (e.g. the USA and Canada) to illustrate the tasks and perspectives of this activity which is still so underdeveloped in Hungary.

László, RÉTVÁRI

Central Europe (the lines of geographical cohesion)

The whereabouts of Hungary became uncertain after World War II, in the bipolar European world divided into west and east. Press has put Hungary into Eastern Europe, Southeastern Europe or Central Eastern Europe (though according to strict grammatical rules the latter means the large area west of Moscow in Russia). Scientists, however, mostly historians, accepted the above suggestion from journalists and placed Hungary into regions it never has been. Hungarians live in Central Europe as always. This geographical region extends from the Rhine in the west to River Bug in the east, and from the North and Baltic Seas in the north to the Alps, River Sava and the range of the Eastern Carpathians in the south.

After these introductory facts the study deals with some geographical details and problems of outlining the boundary of Central Europe. The boundaries of Central Europe (see Figure 1) are drawn on the basis of not only the physical geographical environment, but also on the social geographical relations, cultural and historical similarities and ideological features.

When describing the parts of Central Europe, the importance of other sciences with regional aspect, is emphasized. Also, there is a view presented how a geographer perceives the difference between Europe's western and eastern parts. In the Carpathian or Danube Basin macroregion the national communities had been sharing a common „fate” during the socialist period, and the political, economic co-operation of the Comecon states exercised certain cohesion in scientific, professional and human relations alike. They cannot be denied and they are worth maintaining.

Summing up, the idea of Central Europe is an interdisciplinary and moral issue. This geographical category has to be accepted by every field of science and journalism having regional aspects.

Tamás, ZIMLER

Wettbewerbsfähigkeit ungarischer Industrie aus Österreich gesehen: eine Technologieanalyse

Das Österreichische Forschungszentrum Seibersdorf GmbH. (ÖFZS) führte 1998 ein Projekt unter dem Titel „Identifikation österreichisch-ungarischer Technologiefelder: Grundlagen für eine technologiepolitische Initiative“ durch. Ziel des Projektes war es, Technologiefelder zu identifizieren, auf den österreichische Initiativen von ungarischer Seite eine günstige Aufnahme finden können. Die Ausarbeitung des Projektes erfolgte unter Mitwirkung des Internationalen Technologieinstitutes (NETI, Budapest).

Zur Feststellung von ungarischen „exzellenten“ Technologiefeldern wurden folgende Methoden verwendet: Publikationsanalyse, Patentanalyse, Außenhandelsanalyse, Expertinnen-Wissen und Kooperationspraxis-Analyse. Es wurde festgestellt: die Chemie (anorganische u. organische Chemie, Pharma, Biotechnologie, Kunststoffe), die Elektrotechnik/Elektronik (Nachrichtentechnik, Telekommunikation, industrielle Elektrotechnik, elektrische Maschinen, Consumer Electronics), die Lebenswissenschaften (Biotechnologie, Lebensmitteltechnologie, Medizin/Gesundheit, Pflanzenbau), die Informationstechnologien (Nachrichtentechnik, Telekommunikation, Informatik, Messen u. Prüfen) und die Umwelttechnik (Wassertechnik, Wärme-/Klima-/Umwelttechnik, Entsorgung, Verfahrenstechnik) scheinen die aussichtsreichsten Gebiete für grenzüberschreitende Technologiekooperationen zwischen österreichischen und ungarischen Akteuren zu sein.